

GYURICZA ANDREA
A NEMZETI CASINO KÖNYVTÁRA

52 (127)

ÚJ SOROZAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A NEMZETI CASINO KÖNYVTÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

52 (127)
ÚJ SZERZET

SOROZATSZERKESZTŐ
KALYDY DÓRA

Gyuricza Andrea

A NEMZETI CASINO KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtár és Információs Központ

Budapest
2024

Sorozatszerkesztő
KALYDY DÓRA

Felelős kiadó
AZ MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT FŐIGAZGATÓJA

Lektorálta
NAGY ÁGNES

Technikai szerkesztő
VAS VIKTÓRIA

Olvasószerkesztő
BUDAI-KIRÁLY TÍMEA

Nyomdai kivitelezés: GMN-Color Digital Kft.
Felelős vezető: SCHÖNVISZKY MIKLÓS

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás csak a kiadó előzetes hozzájárulásával lehetséges.
© MTA Könyvtár és Információs Központ, 2024

ISBN 978-615-6792-07-5
ISSN 0133-8862

DOI: <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2024.Casino>

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

A borítón szereplő kép:
A könyvtár olvasóterme
(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjtemény, Fotótár, 001085)

MTA 200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

TARTALOMJEGYZÉK

A magyar Nemzeti Casino könyvtárának története elé	7
1. Bevezetés	11
2. Történeti bevezetés	12
2.1. Az olvasás terei	12
2.2. Egyesülettörténet	16
2.3. Nemzeti Casino	20
2.4. A nemzeti öntudat	25
3. Magyarország a 19. században	28
3.1. Társadalmi berendezkedés	32
3.2. Pest-Buda	42
4. A Nemzeti Casino	46
4.1. A Nemzeti Casino története	46
4.2. Évkönyvek	60
4.2.1. Alapszabályok	60
4.2.2. Házsabályok, tudnivalók, egyéb szabályozások	75
4.2.3. Hagyatékok	80
4.2.4. Beszámolók	85
4.3. A Nemzeti Casino könyvtára	100
4.4. A felosztás	111
4.5. A könyvtár fennmaradt állománya	115
4.5.1. Nemzeti Múzeum	119
4.5.2. A Nemzeti Casino fennmaradt könyvtárának elemzése	121
4.6. Tagság	127
5. Összegzés	130
6. Summary	132
7. Képek és ábrák mutatója	137
8. Személy- és helynevek mutatója	140
9. Felhasznált és ajánlott irodalom	146

A MAGYAR NEMZETI CASINO KÖNYVTÁRÁNAK TÖRTÉNETE ELÉ

Minden témáról elmondható, hogy aktualitása van. Ha más nem is, az bizonyosan, hogy egy lelkes kutató, időt és szorgalmat szánva elvégzett egy munkát. Ráadásul a történeti jellegű alap kutatások mindig időszerek, a használható tudást évezredekig gazdagítják, nem lesznek elavultak. Mert nem csupán vélemények, vagy nem csupán öt vagy száz évig igaznak mondott és közben alkalmazott ismeretek. Mindenkoron alapot jelentenek egy-egy kulturális közösség, ha nagy szavakat akarunk használni, a társadalom elbutulása elleni munkának. Persze sokkal konkrétan megfogalmazható értelme is van az ilyen kutatásoknak.

A Nemzeti Casinót azonban olyan korban alapították, amikor az emberek tenni akartak a szereplés helyett. Többféle hagyományt folytattak ezzel, és sokféle kezdeményezést alapoztak meg. Az egyik legfontosabb hagyomány az emberi csoportok önszervezésének a szándéka. Az önszervezés számos területen működött, illetve szándékozott cselekedni, az ember természetének megfelelően elsősorban gazdasági területeken. A közös gazdasági cselekvések azonban olyan alapok nélkül, amelyek biztosították, hogy a közösen cselekvők ugyanazon (vagy hasonló) elvek mentén dolgoznának, ugyanazon (vagy hasonló) célok elérése, nem biztattak sikerrel. Ahogyan az ország, vagy éppen birodalomszervezési törekvések – ha józan, emberi lények szándékoznak ilyet szervezni – első lépése a különbözőségek számbavétele, ezek kölcsönös tisztelete, a közös kultuszok kialakítása volt. A közös gazdasági cselekvés előtt azok, akik ezt tenni szándékozták, egymás előtt tisztázni akarták, vajon hasonlóan gondolkodnak-e a világról, az országról, a tennivalókról, és persze azokról a morális elvekről, amelyek közös minimumként való elfogadása nélkül nem kezdtek volna egymással semmit. Mindig voltak olyan egyéniségek, akik ezeket a közösnek szánt elveket megfontolták, sokak számára elfogadható módon megfogalmazták, és az együttműködni szándékozók körébe lépőkkel, mindegyikükkel meg is vitatták. Közösen vitatkoztak, beszélgettek, aztán kisebb csoportokban, vagy éppen kettesben üzleteket is kötöttek, persze más közös tevékenységi formáról is döntöttek.

Kellett ehhez könyvtár? A jelek szerint igen. Rövidre zártan fogalmazva kérdezhetnénk: de minek? Közösen nem valószínű, hogy olvastak. Ki-ki a maga olvasmányairól persze beszélt, alkalmasint a közös könyvtár

darabját kézbe véve akár idézett is. A könyvtár nem egy, a csoporttól független szakember gyűjtő munkájának az eredményeképpen, hanem többféle módon állt össze. Lehet, hogy maga az összegyűlt csoport, vagy csak az egyes tagok támogatták a megjelenését, például előfizetéssel. Valaki úgy látta, hogy jó lenne, ha a többiek is tudnának egy-egy könyv létezéséről, így egy példányt ajándékozott a közös gyűjteménynek. A könyvtár tehát nem egy előre elgondolt, ma úgy mondanánk, gyűjteményszervezési szabályzat mentén alakult ki, de ahogy összeállt, kirajzolódott egy szellemi arculata – még akkor is, ha tematikusan sokféle művekből állt –, és legalább utólag megállapítható, hogy egy-egy kisebb időszakban valóban hasonlóan gondolkodók lettek a csoport tagjai. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a protestáns reformáció kezdetétől elterjedt közös olvasási forma egy kései megnyilvánulása volt, úton a nyilvános közkönyvtár felé. De ismételtelen alá kell húzni, hogy nem a könyvtárat akarták megalapítani azok, akik a kaszinókat létrehozták, sokkal inkább szervezték életüket.

A többes szám a kaszinók kapcsán nagyon fontos, máig megfontolandó érvényes üzenetet hordoz. A Nemzeti Casino ugyanis példaadó volt, és számos városi, területi kaszinó megalapítása követte. Mert bármennyire is „nemzeti” valami, az nem lehet egy. Nem lehet központosított. Mert akkor nem tudnak üzletet sem kötni. Mindenki, mindenkivel..., nos, ez sokféle asszociációra adhat okot, maga a kifejezés is. Arról nem is beszélve, hogy senki sem találja meg saját magát, önálló – és sokszor, igen önös – tenni akarását, és a tevékenységből származó élvezetét. Amikor a Nemzeti Casino elkezdte működését, a Magyar Királyság közgyűjteményi hálózata is létrejött. A sokféle itt élő népcsoport gyűjteményei csakúgy, mint az egyes közös érdekű csoportoké – Magyar Tudós Társaság például –, vagy éppen a nagyon gazdagok magángyűjteményei. Központi gyűjtemények is kialakultak. Külön „nemzeti” közgyűjtemények is: mint Erdélyben a „magyar római katolikus státus”, a „magyar református nemzet”, az erdélyi „szász univerzitás”, az unióalt románok, az ortodox románok könyvtárai, majd a „román nemzeti gyűjtemény (Astra)”. A Magyar Királyságban a szláv népek kulturális egyesületei (matica), vagy más nemzeti közösségek örökség kollektívái. A magyar „nemzeti múzeum és könyvtára” „a királyság könyvtáráként” alakult, aztán rövid száz év alatt tematikus központi múzeumi rendszerré gyarapodott. Nem egyetlen vízfej, adminisztrálhatatlan intézményt hoztak létre, és nem azért, hogy legyen mit adminisztrálni, vagy hogy valaki személyes hivatali karrierjében minél nagyobb

mondás szerepelhessen. Hagyták, hogy az egyes alkotó emberek személyes szándéka mentén keletkezzenek értékek. Értékeket hoztak létre, és nem az érdekek érvényesülése mentén imitáltak értékeket.

A Nemzeti Casino, majd a kaszinók sora tehát hagyományt is teremtett, hiszen az előbb említett intézményi gyarapodási folyamattal párhuzamosan történt ezek szervezése is. Az egyes, még éppen egyet-érteni, közös elveket követni tudó csoportok alakultak azért, hogy az, amit központosítottan csak vegetáltatni lehet, valóban gyarapodjék. Ez szemléletváltást igényelt a Német-Római Birodalom formális megszűnése (1806), vagy mondjuk a legutóbbi európai hatalmi rendezés (Bécsi kongresszus, 1815) után. Ha ezt központosítva akarták volna megvalósítani, akkor a kiegyezés (1867) nem tudott volna olyan lendületet adni az egész Magyar Királyságnak, amilyen „aranykorról” a történelem lapjain olvashatunk.

Mutato nomine de te fabula narratur (Horatius, Sermonum I.1.69.). Persze tudni kell egy könyvtár történetét is olvasni. Azok, akik kézbe veszik majd a megjelent könyvet, talán még tudnak olvasni.

Monok István

1. BEVEZETÉS

A Nemzeti Casino, Magyarország legelőkelőbb társasköre, gróf Széchenyi István kezdeményezésére alakult meg 1827-ben. Széchenyi szeme előtt az angol klubok példája lebegett, ezek mintájára kívánt olyan helyet biztosítani az ország vezető rétegének, ahol kötetlen körülmények között tudnak beszélgetni közérdekű dolgokról. Az arisztokratikus környezethez – akkor még – természetes módon hozzátartozott a könyvtár is, ahol külföldi újságokat éppúgy kézbe lehetett venni, mint szabadpolcon elhelyezett köteteket.

Az egyesület 120 éves fennállása során a magyar közélet és kultúra szerves részét képezte. Tervszerűen gyarapított és rendszerezett könyvtára tartalmilag és mennyiségileg is kiemelkedett az ország közkönyvtárai közül.

A Nemzeti Casino története és tevékenysége számos tekintetben feltárára váró terület, így már a kutatás kezdetén sok kérdés fogalmazódott meg, és a kutatás előre haladtával továbbiak vetődtek fel. A Casino szervezete, küldetése, hivatása, szerepe folyamatosan változott és alkalmazkodott a korhoz. Létrejött Széchenyi István érdeme, így kezdeti céljait pontosan meg tudjuk határozni Széchenyi hátrahagyott írásai alapján. A kutatások egyik iránya e szellemiség változásának követése a fennállás éveitől, valamint hatásának és eredményeinek elemzése: betartotta-e az egyesület a megfogalmazott célokat, beváltotta-e a hozzá fűzött reményeket? A soron következő igazgatók követték-e elődeik nyomdokait, és a változó körülmények adtak-e erre egyáltalán lehetőséget?

Egy másik, még kevésbé kutatott terület az egyesület könyvtára, melynek fennmaradt állománya az eredeti könyvtár mintegy fele, jelenleg is hozzáférhető a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ gyűjteményében. Sajnos a Casino 1945-ös megszüntetését követő évtizedekben nem történt meg ennek az anyagnak a feltárása. A kifejezett könyvészeti ritkaságok feltételezhetően elpusztultak, illetve kikerültek a látókörünkből. Talán ezért sem tartották a könyvtárosok elsődleges feladatuknak, hogy a megőrzés mellett a teljes katalógus elkészítésére vállalkozzanak. Szerencsére az elmúlt években a könyvek feldolgozása végre befejeződött, és a fennmaradt állomány katalógusa is megjelent.¹

1 Lásd: *Nemzeti Casino fennmaradt könyvtárának katalógusa*. Kézirat. Budapest, MTA KIK, 2022. URL: http://real-ms.mtak.hu/26118/1/NC_2022.pdf (2024.10.27.)

Az állomány teljes összetételére elsősorban a korabeli beszámolókból tudunk következtetni, de a könyvek katalogizálásának befejeztével már teljesebb képet alkothatunk a könyvtárról. Miért fontos ez? Mivel az egyesület a könyvtárat a saját tagjai használatára tartotta fenn, és a megvásárolt, illetve a tagok hagyatékából beérkező könyvek a saját szemléletüket tükrözik, a gyűjtemény ezért összességében az egyesület világgképét mutatja. A könyvtárat tervszerűen gyarapították, bár sajnos az e tevékenységre vonatkozó adminisztratív jellegű iratok megsemmisültek, így a gyarapodás üteméről, egyes korszakokhoz köthető mértékéről csak az évkönyvekben leírtakra tudunk támaszkodni. Bővebben tudunk válaszolni azonban a „Mit olvastak a tagok?”, vagy a „Milyen lapokat járatott a Casino?” típusú kérdésekre.

2. TÖRTÉNETI BEVEZETÉS

2.1 AZ OLVASÁS TEREI

A valódi olvasóközönség megjelenése Magyarországon nem sokkal előzte meg az egyesületek kialakulását, ezt követően azonban történetük összefonódik.²

Az olvasóköri hazánkban a 18. század végén jelentek meg nagyobb számban. Ezek „...olyan politikai társulások voltak, amelyeknek programjában az olvasás és művelődés mint a társadalmi átalakulás eszköze és az osztrák gyarmatosítás elleni harc fegyvere kapott helyet.”³ Eleinte titkos egyesüléseként működtek, bár a bécsi udvar figyelmét így is sikerült magukra vonniuk.

A kölcsönkönyvtárak⁴ és az olvasókabinetek is a kialakulóban lévő közönségnek és a növekvő olvasási kedvnek köszönhetőek megalakulásukat. A kölcsönkönyvtárakat kölcsönzési díj ellenében bárki használhatta, míg az olvasókabinetek a kölcsönzés mellett már árusítással is foglalkoztak. Mindkét olvasási forma elsősorban a városokhoz köt-

2 FÜLÖP Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* című 1978-as, illetve KULCSÁR Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján* című 1943-as munkájában elemzi az olvasóközönség kialakulásának folyamatát, továbbá FÁBRI Anna: *Arany idők. Eszmék és emberek gróf Teleki László nevelésében* című 2022-es művében a Teleki családon keresztül mutatja be a korszak nevelési eszméit, módszereit, az olvasás szerepét és a Telekiek könyvekhez való viszonyát.

3 FÜLÖP 1978, 33.

4 Lásd bővebben: KÓKAY 2000

hető. Állományuk népszerűsítésére e szerveződések katalógusokat állítottak össze, melyekben azonban a betiltott könyveket nem tüntették fel. Az érvényben lévő cenzúrendeletek szerint minden új művet engedélyeztetni kellett a helyi revizzorral, a kormányzat ezzel próbálta akadályozni a tiltott könyvek terjedését. A francia forradalom újabb szigorításokat hozott, majd 1798-ban az ország 11 városában 16 olvasókabinetet szüntettek meg, míg végül 1799-ben az összes kölcsönkönyvtárat.

Az újraindulás közel tíz évet váratott magára, és az ilyen jellegű szerveződések ezt követően is csak szigorú szabályok mellett tevékenykedhettek. Egy helytartótanácsi rendelet értelmében 1811-től a kölcsönkönyvtárak ismét kérvényezhették működésüket. Magyarországon csak négy működhett ilyen engedéllyel: kettő Pesten, egy Budán és egy Pozsonyban. Az engedélyezésnél figyelembe vették a kérelmező személyét, háttérét, műveltségét és vagyonát. A könyvtáraknak közzé kellett tenniük a kötelezően beszerzendő könyvek és a tiltott könyvek listáját, és még az olvasókról is nyilvántartásokat kellett vezetniük. Az olvasókabinet szó használatát és az olvasótermek üzemeltetését tiltották. Az olvasást a tudományos, vallási és erkölcsi munkák felé igyekeztek terelni, emellett az olvasók számára főként csak német és latin irodalom állt rendelkezésre.

Röviden szót kell ejtenünk az ebben az időszakban kialakuló irodalmi diáktársaságokról⁵ is, melyek szintén a 18. század végén jelentek meg a kollégiumok, líceumok, papneveldek és a pesti egyetem falai között. Tevékenységük a felvilágosodás időszakától kezdve segítette az olvasóközönség átalakulását.

A magyar művelődés és oktatás történetének e fejezetéről értékes áttekintést nyújt Kornis Gyula kétkötetes *A magyar művelődés eszményei 1777–1848* című 1927-es munkájában. Ennek az alapműnek a szempontrendszere azért fontos, mert bemutatja azt a folyamatot, ahogy a pusztán szépirodalmi, bölcsészeti tudományos és jogi olvasmányanyaghoz a természetismereti és természettudományi, a műszaki és a társadalomtudományi (statisztika, közgazdasági stb.) művek is társulnak. Kornis összességében ezt újhumanista szellemiségnek nevezi, hiszen továbbra is fontos maradt az antikvitástól kezdődő ismeretanyag elsajátítása.

5 Lásd bővebben: BODOLAY 1963

A reformkorban több módon is bővültek az olvasás színterei. Megjelentek a kaszinók, a társalkodó egyletek és az olvasóegyesületek is. Az elsők között kell megemlíteni az 1827-ben felállított Nemzeti Casinót. Ahogy Fülöp Géza írja: „A kaszinók és társalkodóegyletek közt a különbség gyakran csak elnevezésükben van, elsődleges céljuk – a Széchenyi alapította Nemzeti Kaszinó példájára – a közéleti tevékenység fellendítése, a reformeszmék terjesztése tagjaik közt, s ennek szolgálatára járatták a korabeli időszaki sajtó termékeit és gyűjtöttek könyvtárat. Ugyanakkor biztosítják a tagok számára a művelt társalgás és a szórakozás lehetőségeit is. Az olvasóegyesületek viszont az irodalomterjesztést tekintik fő feladatuknak, a reformkori művelődést és közéletet lapok és könyvek olvastatása, az azokban foglalt eszmék népszerűsítése révén szolgálják elsősorban.”⁶

1833-ban a hatóságnak már 29 kaszinóról, olvasótársaságról és egyéb egyletről volt tudomása a titkos megfigyelések eredményeképpen, és ez a szám rövidesen elérte a 200-at. Széchenyi eszméi mellett ezekben a körökben hamar feltűntek Kossuth és mások radikálisabb nézetei is.

Az olvasóegyesületekben már nők⁷ is tagok lehettek, ellenben a kaszinókba és társalkodó egyletekbe csak férfiak kerülhettek be. Érdemes megemlíteni e társulások pozitív politikai és művelődési hatásait, amely a magas taglétszámnak köszönhetően jól érvényesült. A falak között alkalom nyílt megvitatni az aktuális közéleti, politikai, tudományos témákat, problémákat, továbbá a sajtóban megjelenő hazai és külföldi híreket. A reformkorban a diáktársaságok és a kölcsönkönyvtárak olvasást elősegítő és népszerűsítő hatása szintén számottevő volt.

A korszak olvasóközönsége⁸ alatt több társadalmi réteget értünk: találkozunk a főrangú olvasókkal (főpapok, főurak), a középrendűekkel (értelmiség, hivatalnoknemesség, vidéki birtokosnemesség, katolikus és protestáns papság), a városi polgársággal és a parasztsággal is, különböző mértékben és más-más irodalmi termékek kapcsán. Noha a parasztság ebben az időszakban a lakosság 79 %-át tette ki, ez a közönség értelemszerűen más színvonalú sajtótermékeket fogyasztott, mint az előző csoportok.

Összességében kijelenthető, hogy a magyar olvasóközönség a felvilágosodás és a reformkor alatt növekedett és vált egyre igényesebbé, és ez az olvasóközönség szolgált társadalmi alapjául a polgárosodó nemzeti iro-

6 FÜLÖP 1978, 95.

7 Lásd bővebben például: BURUCS 1993; NAGY 2006

8 Az olvasóról és az olvasásról lásd bővebben: CAVALLO-CHARTIER 2000; GRANASZTÓI 2011; GYÁNI 1999; SÁNDOR 1945; TRÓCSÁNYI 1941

dalomnak, lapkiadásnak és könyvkultúrának⁹, megküzdve a bécsi udvar és a hazai vezető rétegek korlátozó intézkedéseivel.

Kulcsár végszava összefoglalja a hazai tendenciákat, miszerint *„Erős és magávalragadó nemzeti öntudatnak, hagyományos és új ízlés vonzó szintézisének s legfőképpen eredeti magyar munkáknak kellett eljönniök, hogy a maradiak könyvhöz, az idegen műveltségűek magyar könyvhöz, az izetlen hagyományokba süllyedtek nemzeti ízlésű könyvhöz szokjanak.”*¹⁰

A könyvkultúra megszilárdulásához elengedhetetlen volt a technikai feltételek megteremtése és használatba vétele is. Ez a folyamat hazánkban szintén a 18. században indult átalakulásnak. Fülöp Géza egy másik tanulmányában, *A könyv és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában 1789–1917* című művében részletezi ezt a folyamatot, átfogó külföldi kitekintéssel. Ahhoz, hogy a könyv és az olvasó egymásra leljen, meg kellett találni a közös nyelvet is. Ekkoriban a hazai könyvtermés közel 70 %-a latinul jelent meg.¹¹ *„A felvilágosodás első időszakában tehát jelentősen gyarapodott ugyan a magyar munkák olvasóközönsége, de a korabeli Magyarország lakosságának elég szűk része olvasott csak könyveket vagy folyóiratokat, különösen magyar nyelvűeket. A középnemesség nagyobb része többnyire semmit nem olvasott, vagy legfeljebb kalendáriumot. A főurak főleg franciául és németül beszéltek, írtak és olvastak, könyvtáraikat is főként külföldi könyvekkel gyarapították. A tudósok nagyrésze a görög és latin klaszikusokat kedvelte. Városaink polgársága még mind túlnyomórészt német volt. A korabeli magyar irodalom közönségét a középnemesség iskolázott és művelődni vágyó, hazafias érzésű kisebb része s a nemesi, polgári és plebejus származású értelmiség alkotta.”*¹²

A 18. század elején még csak magánkönyvtárakról¹³ beszélhetünk, többnyire főúri és főpapi gyűjteményekről, majd a század második felében már megjelennek a köznemések, tudósok, írók, papok magángyűjteményei is.¹⁴ Az első nyilvános könyvtárak a 19. század elején jöttek létre.

9 Átfogó összefoglalást ad a könyvkultúráról, könyvhasználatról és a könyvtárakról MADAS Edit és MONOK István *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig* című 2003-as munkája.

10 KULCSÁR 1943, 89.

11 FÜLÖP 1970, I., 189.

12 FÜLÖP 1970, I., 206–207.

13 Az első nyilvánossá tett magánkönyvtár: 1774, Klimó György, pécsi püspök könyvtára. (KOVÁCS 1970, 157.)

14 Lásd bővebben: DÓBÉK 2020; SZARVASI 1939

A reformkor sok változást hozott: megnyíltak a lehetőségek, kialakult a törvényi háttér, útjára indult a nemzetiiségi mozgalom hazánkban. Ekkortól beszélhetünk a nyilvánosság szerepéről és magyar könyvtárügyről is. A korábbi magángyűjtemények mellett megjelennek a közkönyvtárak. Fülöp Géza írja: „*Könyvtárügyünk fejlődése így elsősorban nem is az állam tevékenységének eredménye, hanem főként azoknak a kulturális fejlődést támogató és haladó személyeknek, mozgalmaknak az érdeme, akik és amelyek éppen az idegen uralmat és elnyomást megtestesítő rendszerrel szembeni harcban érték el sikereket a könyvtárügy terén.*”¹⁵

2.2 EGYESÜLETTÖRTÉNET

A társadalomszerveződés kezdeti formáiról a *Magyarország története a 19. században* című munka így fogalmaz: „*A hagyományos társadalom nem ismert öncélú szervezeteket, szövete az egyéb kapcsolatrendszerekbe ágyazódott. A barátság, társaság, szórakozás, egymás kölcsönös segítése, az elesettekről való gondolkodás alkalmait és kereteit a meglévő közösségi formák adták.*”¹⁶ Ekkoriban még elsősorban csak paraszti leánybandákról és legényegyletekről, kézműipari szakmai szervezetekről, céhekről, városi és egyházi szervezetekről beszélhetünk.

Az egyesületek és társaságok létrejötte a 19. század első felére datálható. Bár már az 1770-es években is ismert néhány ilyen társulás, például a szabadkőművesség¹⁷ keretein belül, tudunk lövészegyletekről és diáktársaságokról is, virágzásuk mégis a 19. század utolsó harmadára és a 20. század első felére tehető.

A 18. század végi társulások gyakran titkos csoportosulások voltak. Széchenyi István a hazai klubéletéről szőtt tervei során az európai mintákat vette alapul, melyekkel külföldi utazásai során ismerkedett meg. A Martinovics-féle összeesküvés¹⁸ azonban ellenszenvet váltott ki Széchenyiben. Mint később a *Hitel* című munkájában írja: „*Egyébiránt minden olyan szervezetkezés és egyesület, mely homályban támad, s melynek címe titok, jobbjára bűnös, s így az egészsre nézve káros következtetésű.*”¹⁹

15 FÜLÖP 1970, II., 27.

16 GERGELY 2019, 77.

17 Lásd bővebben: ABAFI 1900

18 Lásd bővebben: ROMSICS 2011, 588–589.

19 SZÉCHENYI 2016, 226.

Majd így folytatja: *„...az egyesületek oltalma a világosság; a tagoknak oly összessége, hogy rájuk az egyesülés sikeréből haszon is folyhasson, legyen erkölcsi, legyen markolható; s az egész közösségnek biztosítékot nyújtson.”*²⁰

Általánosságban elmondható, hogy az első egyesületek azzal a céllal jöttek létre, hogy az átalakuló társadalom²¹ különböző csoportjainak különféle törekvéseit képviseljék. Központjuk Pest volt²², de a népszerűségüknek köszönhetően hullámszerűen terjedtek el a vidéki városokban is.²³ Terjedésüket segítette a korszakban erősödő városiasodás, illetve ez fordítva is elmondható: az egyesületek kialakulása és tevékenysége jótékony hatással volt a városfejlődésre és az ezzel együtt járó társadalmi átalakulásra. A közös cél érdekében a különböző társadalmi rendbe tartozó, eltérő háttérű és helyzetű tagok, egyleti aktivisták összefogtak, így együtt tevékenyebben és szerteágazóbban tudták az egyesület munkáját hatékony mederbe terelni, és összhangba hozni a település és a képviselt csoport érdekeivel.

A polgári átalakulás, vagyis a polgárosodás során a nemesi magyar nemzetből létrejött a modern polgári nemzet. A feudális, rendi kötöttségek és előjogok helyére demokratikus szabadságjogok, parlamentarizmus és a vállalkozás szabadságának rendszere lépett, és létrejött a polgári társadalom.²⁴ Az új társadalmi keretek között létrejövő egyesületek merőben eltérőek voltak a korábbi rendi szervezetektől. A tagságot illetően megjelent az önkéntesség elve, az egyének és az egyesület már nem kizárólag rendi státusz szerint rendeződött, és nem szabályozták a tagok egyleti életem kívüli tevékenységét sem.²⁵

Tóth Árpád az *Önszerveződő polgárok* című 2005-ös könyvében így vélekedik: *„...az egyletek kiemelkedő szerepet játszottak a városi társadalom fennálló viszonyainak átalakítását célzó (ön)tudatos és offenzív törekvéseken belül, szerteágazó tevékenységük eredményei pedig nagyrészt éppen azzal magyarázhatók, hogy a hasonló felismerésekre jutó és közös célokat megfogalmazó, ám eltérő helyzetű és a városhoz különféle módon kötődő*

20 SZÉCHENYI 2016, 228.

21 Lásd bővebben: PAJKOSSY 1991

22 Lásd bővebben: BÖLÖNY 1993; EÖRY 2016; NOVÁK 2004

23 Lásd bővebben: CSURGAI-HORVÁTHNÉ GLAVANOVICS 2020; MANNOVÁ 1999; EÖRY 2017; PAJKOSSY 1993A; PAJKOSSY 1993B

24 KÓSA 2006, 315–316.

25 GERGELY 2019, 77–78.

egyleti aktivisták, vezetők „közhasznú” szerepvállalása jótékonyan egészítette ki egymást. ... Így felvethető, hogy esetünkben inkább a fennálló társadalmi rend megőrzését a környezetük – saját kényelmüknek, izlésüknek és biztonságuknak megfelelő – alakításával ötvöző csoportosulásokat nevezhetnénk a város „organikus” elitjének, amelynek egyik jellegzetes megnyilvánulása az egyleti aktivitás.”²⁶

Az egyesületek²⁷ történeti vizsgálatához²⁸ hozzátartozik, hogy az egyesületek céljai többnyire nem egyeznek meg az alapszabályokban közzétettekkel. Ennek az lehet az oka, hogy az alapszabályokban idővel nem rögzítették a célok módosulásait, illetve az is, hogy már eredetileg se fogalmaztak meg konkrét célokat, csak általános elveket. Szintén fontos sajátosság az egyesületek társadalmi bázisa, ami nem tükröződik egyértelműen a tagnévsorokból. A tagság formáinak elemzése rávilágíthat arra is, hogy abból a tényből, hogy valaki tagja volt egy egyesületnek, nem következik automatikusan, hogy aktívan részt is vett annak tevékenységében.

Az egyesület, mint jogi értelemben vett fogalom sokáig definiálatlan maradt.²⁹ Átfogó szabályozására nagyon későn, csak az 1989. évi 2. törvénycikkben került sor.³⁰ A törvényhatóságoknak már 1845-ben bejelentési kötelezettségük volt a Helytartótanács felé, jelenteniük kellett a hatáskörükbe tartozó egyesületeket, megküldve azok alapszabályzatát. Kutatási szempontból ez hasznos kiindulási pont lehet, bár e kötelezettség be nem tartása miatt a rendelkezésre álló dokumentáció meglehetősen hiányos.

26 TÓTH 2005, 15.

27 Lásd bővebben: BÖSZE 1997; BÖSZE 1993; NAGY 1987

28 Lásd például: BÖSZE 1986; SEBESTYÉN 2003; TÓTH 2003

29 A Magyar Jogi Lexikon jogi definíció hiányában a 19–20. század fordulóján a következőképpen határozta meg az egyesületet: „Az egyesülési jog korlátai közt alakult oly szervezeteket, melyek több (természetes vagy jogi) személyből állanak, meghatározott orgánumokkal, bizonyos önálló céllal bírnak és a jogéletben mint önálló alanyok szerepelnek, közös névvel egyesületnek szokták nevezni. E névvel illetik azonban tágabb értelemben az olyan egyesüléseket is, melyek a jogrend említett korlátait be nem tartják.” (MÁRKUS 1900, 125.) Tóth Árpád így foglalta össze a lexikonban található hosszú szócikket: „Az egyesület természetes vagy jogi személyek közt, meghatározott célra és szervezeti formában létesült intézményforma; szinonimája a társulat és az egylet; a társaságtól annak „gazdasági, vagyoni célja” különbözteti meg (mely lehetséges az egyesület esetében is, de nem szükségszerű), valamint az, hogy az egyesület mindenképpen jogi személyiséggel bír, míg a társaság nem.” (TÓTH 2005, 39.)

30 Az engedélyeztetési eljárásról 1852-ben megjelent már egy pátens, majd 1873-ban és 1875-ben belügyminiszteri körrendeletek szabályozták az egyesületek működését. A 20. század első felében az 1919. évi néptörvényt említhetjük még meg, de a tételes és mindenre kiterjedő szabályozásra csak 1989-ben került sor. (Lásd bővebben: HALMAI 1990)

A későbbi évtizedekben az egyesületek három fő jellemzője a tagok közös érdeke, az önkéntesség és az államtól való függetlenség volt. Amennyiben ezekhez az társult, hogy az egyesület elsődleges tevékenysége nem kötődik a megélhetéshez, illetve a tagságának nagyobb része nem fizetett alkalmazott, hanem önkéntes, akkor már szabadidős, részvételen alapuló egyesületről beszélhetünk.³¹

A 19. század első felében Pesten 32 egyesület működött a fenti keretek szerint. A társadalmi szervezetek csoportosítására Kósa János vállalkozott 1937-ben³². A történész minden egyesületet csak egy kategóriába sorolt: társadalmi egyesületek (pl.: szabadkőműves páholyok utódai, de ide sorolta a Nemzeti Casinót is); politikai csoportok (pl.: Gyűlde, Nemzeti Kör); foglalkozásbeli egyesületek, hivatásszervezetek (pl.: kereskedői testület, nagykereskedők egylete, Budapesti Királyi Orvosegyesület); természettudományi társulat (egyszerre orvosi és tudományos); végezetül a tudományos és művészeti egyesületek.

Az egy célra létrejött egyleteket Dobszay Tamás és Fónagy Zoltán a következőképpen csoportosította: segélyező és biztosító egyesületek (öntevékeny szociális gondoskodás); jótékony egyesületek (mások támogatása); egyes szakmák vagy tudományok művelőinek új típusú szervezetei; illetve a művelődési céllal létrejött egyesületek (diáktársaságok és önképzőkörök, országgyűlési ifjúság, olvasóegyletek, kulturális tevékenység folytatására (dalárdák) vagy finanszírozására (kiadás) létrejövő egyesületek, nemzeti alapon létrejött egyletek, társaskörök és kaszinók).³³ Tóth Árpád az egyesületek reformkori közös vonásait is összegyűjtötte. Ezek szerint e szerveződéseknek különböző tagsági formáik voltak, alapszabályzatukban kifinomult szervezeti felépítést tettek közzé (pl. tisztségek struktúrája), védnököt kértek fel (általában József nádort vagy nádornét), és működésük során liberális alkotmányosság és demokrácia valósult meg. Vezetőiket rendszeres időközönként maguk választották, évente 1-2 alkalommal tartottak közgyűlést, választmányuk és igazgatótanácsuk

31 Tóth Árpád a kutatásai során azokat a szervezeteket tekintette egyesületnek, melyek „(1) közhasznúnak tekintett célra, (2) (döntően) magánszemélyek (3) önkéntes, (4) anyagi áldozattal, fizetéssel (adakozással) járó, (5) intézményesült (megfogalmazott szabályokat követő) szövetkezésének köszönhetően működnek, és (6) amelyek fölött hatóság csupán felügyeletet lát el, de maguk nem hatósági intézmények.” Ehhez képest másodlagosnak tekinti „a konkrét szervezeti formát, az egyesületi tevékenység jellegét és rendszerességét, valamint az adott szervezet nevében vagy a tagságára alkalmazott kifejezést.” (TÓTH 2005, 44.)

32 KÓSA 1937, 53–55.

33 GERGELY 2019, 78–79.

volt; rendelkeztek egyesületi titoknokkal és pénztárnokkal, továbbá erősen kötődtek a nyilvánossághoz (beszámolók és tag/támogató toborzások révén).

A reformkori egyesülettípusokat Tóth Árpád a következőképp csoportosította: jótékonyági egyletek; temetkezési és betegsegélyező egyletek, társasegyletek, testedző és sportegyesületek; kulturált szórakozás, tudomány- és művészettámogató egyesületek; gazdasági egyesületek; pesti izraelita egyesületek. A 19. és a 20. század során a korabeli és később összegyűjtött adatok nyomán számos kimutatás megjelent a főváros és Magyarország egyesületeiről³⁴, melyek alapul szolgálhatnak a különféle összehasonlító elemzésekhez, esetleges tendenciák kimutatásához.

Összességében elmondható, hogy a kezdeti időszakban az egyesületet alapítók a Nyugat-Európában látott, ott tapasztalt mintákat próbálták beépíteni a saját szervezeteikbe. Hazai viszonylatban a Nemzeti Casino mintaként szolgált a vidéken létrejött kaszinók számára is.

2.3 NEMZETI CASINO

„...EGY MAGÁNYOS EMBER SEMMI,
S CSAK EGYESÜLETNEK VAN
HOSSZÚ ÉLETE ÉS IGAZI SÚLYA.”
SZÉCHENYI ISTVÁN³⁵

Széchenyi István 1827-ben alapította meg a Nemzeti Casinót, ami 1830-ig Pesti Casino néven működött. Széchenyi az ünnepélyes megnyitón elmondta, hogy az egyesület létrehozásának célja³⁶, *„hogy hazánkban is legyen egy olyan megkülönböztetett díszes összegyülekezőhely, melyen főbb és előkelőbb és jobb nevelésűek, eszes, értelmes férfiak, a társasági rendnek mindenik osztályából egymással vagy barátságos beszélgetés végett találkoznak vagy többféle politikai ujságokat ... hónapos-írásokat olvashassanak, magukat pedig üres óráikban illendően mulathassák”*³⁷

34 Lásd például: DOBROVITS 1936; DOBROVITS 1935; HUNFALVY 1863; PÓR 1988; REISZ 1988; VARGHA 1878

35 SZÉCHENYI 2016, 226.

36 Széchenyi gondolatvilágáról lásd: GERGELY 1972.; GÁRDONYI 1941

37 ILK 1927, 8.

A Casino évkönyvei többnyire hiánytalanul fennmaradtak³⁸, ezek egyben tartalmazzák a tagnévsorokat, az aktuális házirendet és az éves beszámolókat. Bár a beszámolók idővel megrövidültek, a tagnévsorokban közölt adatok megcsappantak, így is rengeteg információt tartalmaznak.

Az évkönyvekből kialakult Casino-kép azt hivatott tükrözni, hogyan láttatta magát az egyesület és milyen szerepet kívánt betölteni az adott időszakokban. A korabeli sajtóban kialakult Casino-képpel összevetve kirajzolódik, hogyan tekintett önmagára az egyesület és hogyan látta azt a korszak társadalmá.

A *Nemzeti Casinó százéves története 1827–1926* című visszatekintés is az önreprezentáció³⁹ jegyében készült. Ilk Mihály, az egyesület titkára (ahogy ő fogalmaz: névtelen jegyzője) 1927-ben az előzményektől és a kezdetektől egészen 1926-ig foglalta össze a Casino történetét. Felvázolta Széchenyi István szándékait és tevékenységét, az egyesület megalakulásának kezdeti mozzanatait a berendezés összegyűjtésétől a választási rend kidolgozásáig, továbbá részletezte az egyesület céljára kialakított ház megszerzésének lépéseit és próbálkozásait is.

A Statisztikai Hivatal megbízásából György Aladár szerkesztésében 1886-ban készült egy összefoglaló, melyben számos más könyvtárral egyetemben a Nemzeti Casino könyvtáráról is megjelent egy írás.⁴⁰ A könyvtár bemutatása mellett megismerhetjük annak történetét, gyűjteményét és ritkaságait. Az adatgyűjtés kérdőívek kiküldésével történt. A Casino esetében egy részletes „*valódi belbecscsel bíró csaknem monographiaszerű*”⁴¹ ismertetés érkezett vissza.

38 Az évkönyvek fennmaradtak és mára már minden év (1828–1944) elérhető elektronikusan a REAL repozitóriumon keresztül. URL: http://real-j.mtak.hu/view/journal/A_Nemzeti_Casino_=E9vk=F6nyvc.html (2024.10.21.)

39 A Budavári Casino-Egylet... 1891; A Vágsellyei Casino... 1903; BARLA SZABÓ 1941; BOLDISÁR 1933; BREZNAY 1934; BUZÁS 1911; CZIMER 1929; DABASI HALÁSZ 1932. DARNAY 1891; DEZSÉRI BACHÓ 1938; HAJNAL 1877; HORVÁTH 1939; KÁDÁR 1897; KOLLÁR 1892; KOZMA 1942; LEITGEB 1893; MERZA 1940; OSVÁTH 1907; SZEDRESI 1936; SZIRÁKI 1943; SZÜCS 1884; VIETÓRISZ 1896; WERNER 1940.

Illetve utólag is készültek összefoglaló tanulmányok vagy katalógusok egyes kaszinókról, lásd például: BERKI 2001; CSÍKI 2014; CSURGAI-HORVÁTHNÉ GLAVANOVICS 2020; GODA 2001; GOMBÁS 2009; HÉJJA 2003; HUDI 2009; MÁNDLI 2018; MURÁNYI 2023; PÁJER 1991. (Továbbá Korall társadalomtörténeti folyóirat 2018. évi 74. tematikus száma, Civil önszerveződés, civil társadalom címmel.)

40 GYÖRGY 1886, 68–71.

41 GYÖRGY 1886, 7.

A Nemzeti Casino könyvtáráról fellelhető következő nagyobb lélegzetvételű cikk 1887-ben jelent meg Csontos Jánostól⁴², akit az egyesület könyvtári bizottsága kért fel, hogy készítsen arról jelentést⁴³: *„a Casino könyvtára nemcsak a legrégebb és legtekintélyesebb ilyenmű könyvtár az országban, mely mint culturalis tényező azon magas állásnál fogva, melyet a Nemzeti Casino a magyar társadalomban elfoglal, kiváló fontossággal bír, hanem mint szervezett önálló egész, könyveinek jelentékeny száma, becsértéke és a reá fordított áldozatok miatt közkönyvtáraink közt is számot tesz s 59 éves történetével élénken indokolja azon éber gondoskodást, melylyel iránta a Casino intéző körei mindenkor viseltettek.”*⁴⁴ Csontos is részletesen bemutatja a könyvtár történetét, helyiségeit, értékeit, majd javaslatokat tesz annak fejlesztésére. Zárszóként azt is megtudjuk, hogy a rengeteg javaslatból mi az, amit az igazgatóság megfogadott és végrehajtott a következő évben.

Egy katalógus⁴⁵ is megjelent a könyvtárról 1852-ben Pákh Albert könyvtárnok⁴⁶ tollából. Ebből megtudjuk, hogy a Casino termeiben minden szaknál külön sorakoztak a magyar nyelven írt munkák, a Magyarországra vonatkozók és a külföldi irodalom termékei.

A 20. században magáról a Nemzeti Casinóról sajnos nem jelent meg nagyobb lélegzetvételű tanulmány.⁴⁷ A csendet Simon Zoltán törte meg 2000-ben *A reformkori magyar politikai nyilvánosság és a Nemzeti Kaszinó* című munkájával.⁴⁸

42 Csontos János ekkor a Nemzeti Múzeum könyvtárában volt segédőr, illetve a Magyar Könyv-Szemle szerkesztője és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

43 CSONTOSI 1887, 117–130.

44 CSONTOSI 1887, 118.

45 Kaszinók könyvjegyzéke gyakran került publikálásra eseti jelleggel vagy rendszeresen, lásd például: *A lévai kaszinó könyvtár-jegyzéke*, Léva, 1913; *A Mezőcsáti Kaszinó könyvtár jegyzéke*, Mezőcsát, 1910; *A Soproni Casino-egylet könyvtárának jegyzéke*, Sopron, 1892; *A Vas megyei Casino-Egyesület könyvtári jegyzéke* [Szombathely], 1913; *Jegyzék a Maros-Illyei Kaszinó könyvtáráról*, Szászváros, 1901; *Jegyzék a mezőhegyesi Ménesintézeti Kaszinó Könyvtárában levő könyvekről*, Arad, 1897.

46 PÁKH 1852.

47 Időnként jelentek meg folyóiratcikkek, lásd például: KISS-ŐZE 1993; BÖLÖNY 1994; SZÉCHÉNYI 1942, ami egy 1941-es serlegbeszéd szövege nyomtatásban. Továbbá említésre érdemes a Pesti Napló 1938 decemberében, vasárnaponként megjelent háromrészes Valami a Nemzeti Casinóról című cikksorozat (Pesti Napló, 89. évf., 254. sz.: 1938. december 4. 31–32.; 259. sz.: 1938. december 11. 31–32.; 265. sz.: 1938. december 18. 30.)

48 SIMON 2000, 11–46.

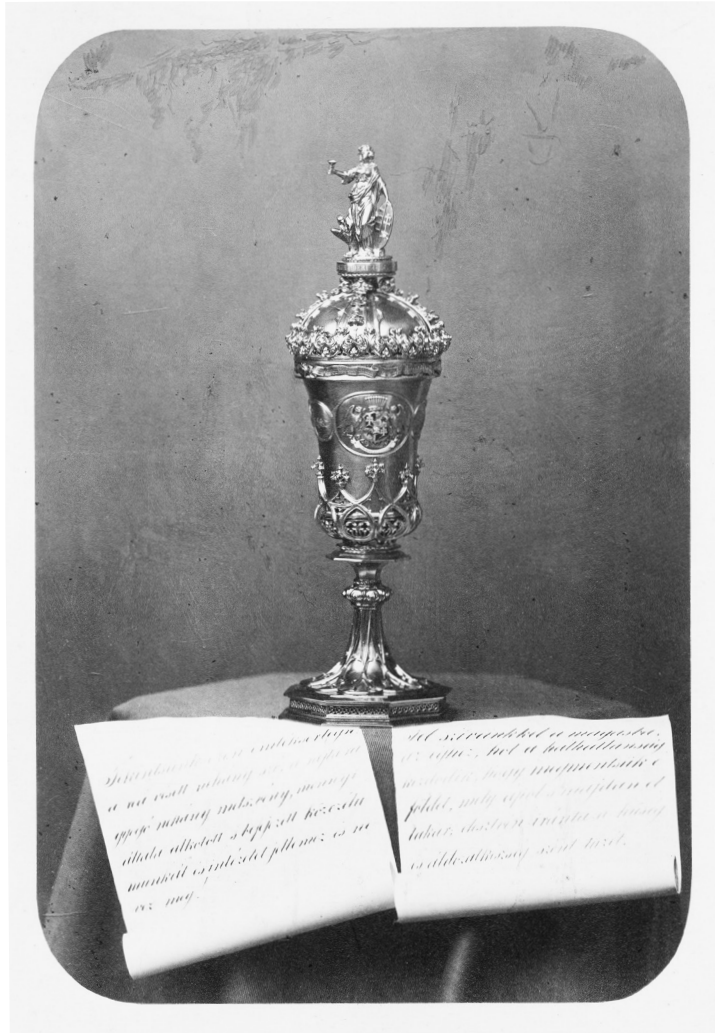
2002-ben Fónagy Zoltán „*A Nemzeti Casino »díszes gyülekezőhelye«*” címmel egy rövid összefoglalást adott az egyesületről. Mint írja: „*A reformkorban a Nemzeti Casino (és a mintájára megszervezett alakuló kaszinók) még valóban betöltötte azt a szerepet, amelyet alapítója szánt neki: hozzájárult a társadalmi válaszfalak átjárhatóbbá tételéhez, legalábbis a társadalom különböző elitjei között. A pesti kaszinónak az arisztokraták, valamint a hébe-hóba Pestre látogató, vagy a fővárosban hivatalnokoskodó nemesek mellett tagjai lettek polgári származású értelmiségiek és hivatalnokok, illetve kereskedők is. [...] Noha a jogfolytonosság nem volt kérdéses, a klub szellemisége sok vonatkozásban eltávolodott Széchenyi céljaitól. A kultúra például továbbra is fontos értéknek számított (könyvtára a századfordulón mintegy 32 ezer kötetet számlált), s adakoztak szociális és kulturális célokra is, ám a társadalmi válaszfalak lebontása helyett inkább azok megőrzését szolgálta az intézmény. Bár ekkor is képviseltette magát a hivatali, katonai és értelmiségi elit a tagok között, mégis inkább az elzárkózás, a kasztosodás jellemezte. [...] A Kaszinó valóban az osztályharcos indulatok egyik fő céltáblájává vált, a társadalmi egyenlőtlenség jelképévé. 1880 januárjában például négy napon át zajlottak utcai zavargássá fajuló tömegtüntetések a kaszinó körül, miután „a frakkos banda” egyik tagja párbajban súlyosan megsebesített egy úri panamát leleplező újságírórt.⁴⁹ A palota ablakait beverő tömeg indulatait a rendőrség csak a katonaság segítségével tudta megfékezni, két ember halála árán.⁵⁰ A Népszava is többször szembesítette gúnyosan a Széchenyi által megfogalmazott nemes célokkal azt a kaszinót, amely háromszor annyit költ új kártyák vásárlására, mint könyveszerzésre vagy jótékony és kulturális célokra.*

A forradalmak, s különösen a Tanácsköztársaság megviselték a kaszinót. Helyiségeit feldúlták, a bútorokat, szőnyegeteket, ezüstneműt széthordták. Évekbe telt ugyan, mire ezeket visszaszerezték, illetve pótolták,

49 Ez volt a Verhovay-ügy, amikor is a *Függetlenség* című lapban Verhovay Gyula főszerkesztősége alatt *Frakkos banda* címmel jelent meg egy cikk 1879 végén. A szerző ebben bírálta az akkor felszámolt Kisbirtokosok Földhitelintézetének igazgatóját, gróf Festetich Pált és az igazgatóságot, akik majdnem mind a Nemzeti Casino tagjai voltak. Ezért három Casino tag (gróf Almásy Kálmán, gróf Batthyány Elemér, báró Majthényi Izidor) felelősségre vonta Verhovayt a szerkesztőségben (Festetich gróf ekkor külföldön volt). Verhovay készségesen tájékoztatta őket, és megnevezte a cikkíróit, Majthényi mégis párbajra hívta ki. A párbaj során Majthényi mellbe lötte Verhovayt, akit életveszélyes és eszméletlen állapotban szállítottak kórházba. Ez váltotta ki a zavargásokat. (NOVÁK 2020, 152–153.)

50 Lásd még a korabeli sajtóban: *A havani-utcai tüntetés*, Nemzet, 1885. március 17., 4. évf., 912. sz., 138.

de a Horthy-korszakban is a budapesti társasági élet legexkluzívabb intézményének számított, amely tagjai között tudhatta a kormányzót is. A progresszív célokkal indult, de azoktól messze eltávolodott intézményt a világháború tüntette el, megsemmisült palotájával együtt.”⁵¹

1. kép: A Nemzeti Casino Széchenyi-serlege

51 FÓNAGY 2002, 28.

Gróf Széchenyi István a végrendeletében a Casinóra egy aranyserleget hagyott, majd kérte, hogy minden évben a tiszteletére egy részvényesi ebéden ezzel a serleggel és jófajta borokkal emlékezzenek meg róla. Az egyesület Széchenyi-lakomáin elhangzott serlegbeszédnek *Széchenyi emlékezete* címmel 2010-ben jelentek meg Anka László szerkesztésében.

A Nemzeti Casinóval a közelmúltban Tóth Árpád foglalkozott behatóan, annak tagságát elemezve⁵², illetve Velkey Ferenc a Nemzeti Casino kutatásának történetéről és annak tematikájáról írt átfogó részletességgel.⁵³

2.4 A NEMZETI ÖNTUDAT

A nemzetek kialakulása a kora újkorban kezdődött. A Magyar Királyság, Erdély, és általában a különböző népek általi fenyegetések és támadások alatt élő közép-európai népcsoportok évszázadokig nem az önazonosság-tudatukkal foglalkoztak, hanem próbáltak fennmaradni. A hungarus tudatban, vagyis a Magyar Királysághoz tartozás tudatában a 19. század előtt is törés mutatkozik, mivel egyes népek (pl. horvátok, erdélyi szászok) már korábban is foglalkoztak a saját eredetmítoszaikkal, és ehhez kötődően a nemzettudatukkal. A 17. századi, a 19. századi, vagy éppen a napjainkban tapasztalt nemzettudat más és más. Nem csupán az ezekre a tudatokra épülő gazdasági/politikai érdekek mentén született beszédmód szintjén, hanem a nemzeti tudat lényegét tekintve is.

A nemzeti öntudat és a nacionalizmus kutatása az elmúlt néhány évtizedben különösen megerősödött. A nemzetközi szakirodalomban a 20. század második felében indult jelentősebb diskurzus e témában. Kutatásom szempontjából itt most főleg a 19. század elején kibontakozó nemzeti mozgalmak, mechanizmusok érdekesek. Természetesen magyar szerzőktől is találunk említésre méltó korai írásokat, de nagyobb számban csak jóval később irányul erre a figyelem.

Mind a nemzet, mind a nacionalizmus fogalmi meghatározása nehéz és szerteágazó feladat. Anthony D. Smith a nacionalizmus értelmezéseit négy csoportra osztja, annak függvényében, hogy milyen értelemben használják a kifejezést. Ezek szerint a nacionalizmus alatt érthető

52 TÓTH 2011, 45–56.

53 VELKEY 2013, 229–254.

a nemzetek kialakulásának általános folyamata; vagy a nemzeti érzés (a nemzethez tartozás érzése); vagy lehet a nemzeti státusz eléréseért, illetve fenntartásáért folytatott harc; továbbá lehet ideológia is, mely a nemzetet helyezi érdeklődésének középpontjába.⁵⁴

A nemzet és a nacionalizmus kialakulása kapcsán felmerült főbb vitakérdésben három csoportba sorolhatók a kutatások.⁵⁵ A perennialista álláspontot képviselők szerint a nemzet a történelem kezdete óta alaptényező, vagyis mindig is jelen volt. A modernisták viszont azt a nézetet képviselik, hogy a nemzetről csak a modern világ létrejötte óta beszélhetünk, és többen valamely modern korban bekövetkezett társadalmi változáshoz kötik a nacionalizmust.⁵⁶ A harmadik nézet, a szimbolikus vagy etnoszimbolikus elmélet képviselői a korábbi etnikai közösségek szimbólumainak később kialakult nemzetre vetített hatását hangsúlyozzák.

A nemzetközi kutatások legnagyobb hírnevet szerzett iránymutatói Benedict Anderson, Eric Hobsbawm és Ernest Gellner a modernista irányzat képviselői. Anderson *Elképzeltek közösségei* című munkája először 1983-ban jelent meg, de csak 2006-ban fordították magyar nyelvre. Gellner szintén 1983-ban írta *A nemzetek és a nacionalizmus* című művét, mely 2009-ben jelent meg magyarul. Hobsbawm *Inventing Traditions* című tanulmánya is ugyanabban az évben született, viszont magyar nyelvű fordítása még nem készült. 1992-ben angolul, majd 1997-ben magyarul is megjelent Eric Hobsbawm *A nacionalizmus kétszáz éve* című könyve.⁵⁷

A magyar nemzet kialakulásával, a magyarság mibenlétével kapcsolatos kutatások már szerteágazóbbak⁵⁸. 2009-ben a Korall tematikus száma *Nemzet és nemzetépítés a 19. században* címmel jelent meg.⁵⁹

54 SMITH 1995, 9–10.

55 SMITH 1995, 12–18.

56 KÁNTOR 2004, 10.

57 A nacionalizmusról több magyar szerző is értekezett; elsőként például Deér József, aki 1936-ban *A magyar nemzeti öntudat kialakulása* című művében a magyar művelődés korai évszázadait vizsgálta. 1995-ben Bretter Zoltán és Deák Ágnes szerkesztésében jelent meg az *Eszméek a politikában: a nacionalizmus* című kötet. Ezt egészítette ki 2004-ben a *Nacionalizmuselméletek* című szöveggyűjtemény Kántor Zoltán szerkesztésében. Örkény Antal *Nemzeti érzés és európai identitás* című könyve 2007-ben látott napvilágot. Egy 2020-as princetoni tanulmány is újszerű álláspontot közöl: *From Peoples into Nations: a History of Eastern Europe* John Connelly szerző tollából.

58 Lásd például: SZÚCS 1984; SZEKFÜ 2001; SZABÓ 2002; NEMESKÜRTY 2003; ROMSICS–SZEGEDY-MASZÁK 2005; SZARKA 2007; SZEGEDY-MASZÁK 2007; MONOK 2012; MONOK 2015; SZEKFÜ 2017

59 A tematikus szám tanulmányaiból például: KOSELLECK, Reinhart: *Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg*; KOVÁCS-LAJTAI: *Köselleck nemzetfogalma a nacionalizmuselméletek fényében. Néhány*

Széchenyi István neve is megjelenik a magyar nemzetté válás tükrében. Már elég korán, 1968-ban megjelent Bárány György *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism 1791–1841* című műve. 2014-ben Alexander Maxwell és Alexander Campbell elemezte Széchenyi és a Casino kapcsolatát a magyar nacionalizmussal⁶⁰.

Az elmúlt időszakban megszorodtak a nemzeti öntudat kialakulásáról szóló nemzetközi kutatások és publikációk. Van azonban egy fontos szempont, amire tekintettel kell lenni az európai nemzetté válás kutatása során: a kelet-európai és kelet-közép-európai országok nem illeszthetők bele teljes egészében a nacionalizmus nagy globális sémába.⁶¹ Vegyünk néhány esetet: amikor például Gellner azt állítja, hogy a nacionalizmus megkövetelt egy meghatározott méretkülönbözet, mielőtt megfelelően elindulhatott volna, akkor általánosságban gondolkozott. A csehek vagy a szlovének semmit sem tudtak az ilyen paramétereikről, és a maguk módján élték meg a történelmüket. Benedict Anderson nem tesz különbséget egy homogén nemzetállam és egy heterogén birodalom részeként működő kisállam nacionalizmusa között. Hobsbawm szerint a nyelv és a történelem nem meghatározó szempont, de Kelet-Közép-Európában ezek is fontosak voltak.⁶²

A témával foglalkozó szerzők közül többen nem veszik figyelembe, hogy Európa különböző régiói különböző fejlettségi szinteken álltak – akár nyelvi, akár etnikai, akár ipari-technológiai, így összességében nemzet és államszervezeti alakulásuk tekintetében – egy adott időben. A Magyar Királyság több nyelvi és vallási csoportból állt, mely „kisebbségek” valójában a lakosság több mint felét alkották. Ilyen helyzetben a nyugat-európai országokban is másképp zajlottak volna az események.

A 18. század végén a modern nacionalizmusok térhódítása során Nyugat- és Észak-Európában egyértelmű volt, hogy a nép a meglévő keretek és országhatárok közötti területet akarja birtokba venni.

megjegyzés a Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg című szócikkbe: ALBERT Réka: *Kísérlet egy esszencialista nemzeti képzet antropológiai megközelítésére*; ERDŐSI Péter: *Az Udvar és a Nemzet. Egy kutatás kérdései*; HELTAI Gyöngyi: *Népszimbólumok a nemzetépítésben. A szakmai diskurzus kialakulása (1861–1881)*; TAKÁCS Ádám: *A társadalomtudományok és a nemzeti szellem. Megjegyzések a nemzeti jellegről „intézményes” megközelítéséről néhány 19. századi francia társadalomtudósánál*

60 Lásd: MAXWELL–CAMPBELL 2014

61 BOJTÁR 1993, 7–33.

62 CONNELLY 2020, 797.

Közép- és Kelet-Európában⁶³ azonban másként alakult a helyzet. A Habsburg Birodalom részeként működő népek a meglévő keretek és határok lebontásán dolgoztak, majd a saját maguk kereteinek az újjáépítésén. Itt egy speciális jelenség: a nyelvi nacionalizmus zajlott, melynek következtében a nemzetek egymás közötti határai folyékonyvá váltak. Egy másik felmerülő probléma az volt, hogy a nemzetek történelmi érzelmei nagyobb területhez kötődtek, mint ahol az adott nyelvű lakosság élt.⁶⁴ Ebben a régióban tehát egy bonyolultabb alaphelyzetből indultak ki a nemzeti mozgalmak.

3. MAGYARORSZÁG A 19. SZÁZADBAN

A 18. század végi és 19. századi Magyarországon végbement az a polgári átalakulás, melynek során létrejött a modern polgári társadalom. A feudális rendi kötöttségek fokozatosan megszűntek és megjelentek a demokratikus szabadságjogok, a parlamentarizmus és a vállalkozások szabad rendszere.

Ebben az időszakban a társadalom mellett számos kulturális változás is végbement. Formálódott a természeti kép, kiépültek az út- és vasútvonalak, új városok és ipartelepek jöttek létre. A népességnek hatékonyabb eszközei lettek a járványokkal szembeni védekezésre és az öltözködési szokások is megváltoztak. Kifejlődött a modern nemzeti műveltség, továbbá a művészeti és tudományos élet. Nőtt a sajtó, a könyvek, a kiadók és az egyesületek szerepe.

A népesség és a települések növekedésével a természeti táj visszaszorult, növekedett viszont a központi és társadalmi odafigyelés a környezet formálása terén. Az új oktatási lehetőségeknek köszönhetően megindult a szakemberképzés, ami hatékony és szakszerű fejlesztéseknek nyitott utat. Sor kerülhetett a folyószabályozásra, mederrendezésre és az áradások elleni védekezésre. Az iparosodással és a gőz szélesebb körű megjelenésével a vízimalmokat fokozatosan felváltották a gőzmalmok.

A folyamatos munkálatok eredményeként az ország területén a folyók szabályozása, a mocsarak lecsapolása és az időszakosan vízjárta területek mentesítése a 20. század elejére fejeződött be. Bár így lényegesen több mezőgazdaságilag hasznosítható földterület állt rendelkezésre, ezzel párhuzamosan váratlan nehézségek jelentkeztek. Az öntözési lehetőségek

63 Illetve Kelet-Közép-Európában (szűkebb értelmezés szerint: Lengyelország, Cseh Királyság, történelmi Magyarország)

64 BIBÓ 1986, 191–197.

száraz időben behatároltak voltak, csapadékos időszakokban viszont a belvízzel kellett harcolni. A tervezési munkálatoknál már láthatóvá vált, hogy a hazai folyók vízhozama ingadozóbb, mint a vizsgált külföldi esetekben, így a magasabb költségek miatt kevesebb csatorna került kiépítésre, ezzel pedig a vízi szállítás háttérbe szorult. A vízlecsapolásokkal új növényzet, új állatvilág, új gazdálkodás és új viszonyulás jelent meg az ember és a természet között.

Az erdőkitermelés mellett már a 18. század folyamán felmerült a termőterület védelme is. A fásítások célja eleinte a több tüzelőanyag biztosítása volt. A század második felében azonban már megjelentek olyan erdő rendtartások és törvények, melyek az erdők érdekében és az erdőpusztulás megakadályozása céljából rendelkeztek. A 19. század elején az oktatás és a szakemberképzés ezen a területen is változást hozott, de megfelelő szakigazgatás hiányában számos megoldatlan probléma maradt. Az agrárszakemberek figyelmét az erdőpusztulás és az Alföld fahiánya kötötte le. Idővel összefüggést találtak az erdők megcsappanása, illetve a csapadékingadozás és az áradások között, de a magánerdők ettől függetlenül tovább ritkultak, a szántók és legelők száma nőtt, a fából szerszám, alapanyag, tüzelő vagy esetleg ipari nyersanyag lett. Az Alföldön a század közepétől homoki gyümölcsösökkel és szőlőkkel próbálták pótolni a fák hiányát.

A víz természetének jobb megismerése lehetővé tette, hogy a lakosság megtanult védekezni az árvizek ellen vízvezetés biztosításával, illetve azzal, hogy igyekeztek nem az árterületre építkezni. Az öntözőrendszerek kiépítésével elkerülhetővé válhatott a szárazság, ezzel a gabonahiány és az éhínség is. A kiszámíthatatlanná váló nagy tömegű víz mellett a másik természeti csapást a tűz jelentette. Ez ellen a kevésbé gyúlékony vagy éghetetlen építőanyag bizonyult az egyik megoldásnak. A védekezés másik tényezője az önkéntes polgári tűzoltócsoporthoz megjelenése volt: 1834-ben Aradon, 1860-ban Pest-Budán, majd az első hivatásos tűzoltóság felállítására végül 1870-ben került sor. A század végére sikerült a különböző természeti csapások ellen megfelelő védelmet kialakítani, így biztonságosabb és kiszámíthatóbb életet biztosítani.

A század első felében a városnak két fajtája lehetett, a szabad királyi város (civitas) és a mezőváros (oppidum). Mindkét típus más berendezkedésű volt, más népességgel, más mérettel és más fejlettségi szinttel. A század második felében még két típus jelent meg: a törvényhatósági jogú város és a rendezett tanácsú város. A fentiek mellett a falvak (később

községek) és a szórványtelepülések voltak jelen még a településhálózatban. Minden változás a városokból indult ki, Budapest pedig a 19. század végére vált világvárossá. Ekkorra az ország teljes városhálózata átalakult, jellemzően a városokba tömörült a lakosság számottevő része.

Az arisztokrácia korábban jellemzően vidéki kastélyokban élt. Tagjaik a telet lehetőség szerint Bécsben, Pozsonyban, ritkábban Pest-Budán, Kolozsvárott és Kassán saját palotában vagy bérelt lakosztályban töltötték, 1867 után viszont már főleg Budapesten tartózkodtak. Pesten a Nemzeti Múzeum környékén arisztokrata és nagypolgári negyed jött létre. A magyarországi kastélyépítészet egyik legkiemelkedőbb korszaka a 19. század első fele volt. Később inkább a meglévő épületek saját ízlésük szerint történő átépítése volt a jellemző.

A köznemesség a falvakon belül, utcasorban elhelyezkedő udvarházban lakott, díszkerttel, haszonkerttel és gazdasági épületekkel körülvéve. A 18. század végétől vagyoni helyzettől függően kezdődött a stílusosabb, időtállóbb udvarházak építése. A 19. század második felében a polgári villa, a vidéki úrilak és a kertés családi ház is megjelent lakhelyként. A köznemesség egy része a 17. századtól – a török veszély miatt – a védett városokba is betelepült. A német (főként osztrák) szakirodalomban ezért írnak nemzetiségi viszályokról, minthogy a beköltöző nemes meg akarta tartani kiváltságait (például az adófizetés terén), a város viszont ragaszkodott a maga autonómiájához.

A kisnemesség a jobbágyparasztok házaival megegyező állapotú kúriának vagy rezidencionális háznak nevezett szegényes épületekben lakott.

A polgárság nem volt egységes. A vagyonosabbak villákat építettek maguknak, a kevésbé jómódúak ellenben zárt beépítésű városokban laktak a munkahelyük (műhely, bolt, iroda) közelében emeletes vagy földszintes házakban.

A gyári munkások és városi proletárok a 19. században lakásgondokkal küzdöttek Pest-Buda környékén. A növekvő városba tömörülés zsúfoltságot és magas laktartást eredményezett. A körfolyosós bérkaszárnnyak és a barakkok udvari vagy utcai kutakkal és közös illemhelyekkel voltak ellátva. Sokan kényszerültek pincékbe. A legkiszolgáltatottabb körülmények között az uradalmi majorok cselédjei éltek.

A társas élet színterei a 19. században a kávéházak, a kertek és sétateretek, a céhek és az egyesületek. A társadalom egy igen kis része már a felvilágosodás alatt felismerte a műveltség fontosságát. A nyilvános könyvtárak és a nemzeti gyűjtemények jó alapot szolgáltattak ehhez. A könyvtáralapítások sokszor muzeális gyűjtemények adományozásával is jártak, és a múzeumok létrehozásakor mindig létesítettek könyvtárat is. A felvilágosodás oktatási programjának és a két Ratio Educationis (1777, 1806) eredményeképpen szélesedett az írni-olvasni tudók köre. Magyarországon is kialakult a rendszeresen olvasó, a könyvet vásárló, a könyvtárat/egyesületet látogató népesség. Folyamatosan nőtt a lapok és folyóiratok mennyisége és példányszáma is. A reformkorban már polgári értelemben beszélhetünk magyar olvasáskultúráról. A modern polgári társadalom létrejöttével nőtt az értelmiség száma, a társadalmi nevelés eszméje elterjedt, változott a szabadidő fogalma, és mindez pozitív hatást gyakorolt a könyvkultúrára is.

A nagy ütemű városfejlődés több megoldandó problémát hozott magával. Ilyen volt a tiszta ivóvíz biztosítása és a szennyvíz elvezetése. A folyóvíz ivásra alkalmas volt, de a hajózás, az ipari fejlődés és az ásott kutak szennyezettsége indokoltá tette a korszerű vízmű kiépítését. Az egységes fővárosi vízvezeték hálózat csak 1911-ben jött létre. A 19. századi zsúfolt Budapest lakhatási körülményei az elégtelen higiénés viszonyokkal és az egészségügyi kultúra hiányosságaival együtt a különféle betegségek terjedését váltották ki.

A tárgyalt korszak technikai felfedezésekben gazdag időszak volt. A műszaki oktatás előrehaladása külföldön, majd hazánkban számos kiemelkedő szakembert képzett, akik egymás után álltak elő találmányaikkal. A vasút közelebb hozta egymáshoz a településeket és az embereket, fellendítette az ipart, a kereskedelmet és a városi utazást. Magyarországon az első vasúti törvény 1836-ban született, majd 1846-ban Pest–Vác vonalon (33,6 km) haladt végig az első gőzüzemű szerelvény. Az első benzinnal működő vasúti kocsi 1901-ben jelent meg Magyarországon. A vasút terjedésével visszaszorult a postakocsi hálózat, majd 1914-ben meg is szűnt.⁶⁵

Az utcai közvilágítás Pesten 1790-ben indult olajlámpásokkal, amit 1846-ban váltott le a gázvilágítás (Budán már 1845-ben). Az utcai villanyvilágítás Budapest belső kerületeiben 1909-ben készült el. Ennek

65 KÓSA 2006, 389–401.

előzményeként – az ívlámpa feltalálását követően – már 1878-ban üzemelt villanyvilágítás a budai Ganz utcában.

A 18. században az országúti hálózat még középkori állapotban volt. A kiépített postautak járhatóbbak voltak, ezek viszont 1790-ben még csak 700 km-t jelentettek. 1848-ra a magyarországi és erdélyi közúzalékból-kavicsból épített utak 4242 km-t tettek ki. A 19. század első felében a tengerhez vezető gabonaszállítást könnyítő utak kiépítése élvezett elsőbbséget. A közúthálózat modernizálására már az 1825–27-es években készültek tervek, de az útépités csak a kiegyezést követően lendült fel. Az ehhez szükséges közúzalék szállításához vasútra volt szükség. Sajátos módon a korszakban a hazai úthálózat fejlettsége és minősége messze elmaradt a vasútétól. Még a hajózás ügye is nagyobb érdeklődést váltott ki, mint az utaké. Az első gőzhajó hamarabb jelent meg, mint az első gőzmozdony: már 1830-ban megtette a próbautat, majd 1831-től rendszeresen közlekedett. A Balatonon az első gőzhajó 1846-ban (Balatonfüred), a Tiszán 1847-ben jelent meg.

Az első vezetékes távíróvonal Bécs-Pozsony között 1847-ben jött létre. A távbeszélő (telefon) bemutatására 1879-ben került sor; az első budapesti távbeszélőközpont ekkor állt munkába, majd az 1880-as években sorra alakultak az új központok.

3.1 TÁRSADALMI BERENDEZKEDÉS

A 18. században fennálló rendi társadalmat a 19. század elején már a nyomokban megjelenő modern polgári társadalom kezdi felváltani. A rendi tagozódás még tartja magát, bár osztályon belül már felmerülnek a vagyoni és életmódbeli különbségek. A rendi társadalomban elfoglalt hely továbbra is irányadó az élet minden területén. Az öröklött rendi jogok a 18. században – némi korlátozás mellett – megerősítésre kerültek, illetve a nem kiváltságosok is az egyes jogokat élvezők közé kerülhettek.

A nemesség aránya már II. József idejében európai szinten is kimagasló volt, és a nemesek száma 1848-ig folyamatosan nőtt. Nemesi rangot lehetett vásárolni, főúri pártfogó ajánlására kapni, illetve az udvarnak tett bizonyos szolgáltatásokért kapni.

Az arisztokrácia három csoportra tagolódott.⁶⁶ A katolikus arisztokrata családok a Dunántúlon és a Felföld nyugati megyéiben éltek.

⁶⁶ ROMSICS 2011, 574.

Ide sorolható például az Esterházy, a Batthyány, a Pálffy, az Erdődy, a Széchenyi és a Mailáth család. Ebből a csoportból kerültek ki az országos rendi méltóságok, az udvari tisztséget betöltők, a főispánok és a főpapok többsége. Helyileg főleg Bécsben vagy Pozsonyban rendezkedtek be és sok időt töltöttek az udvar közelében. Keresték és ápták a kapcsolatokat az örökös tartományok arisztokráciájával, házasságokat is igyekeztek kötni velük. Annyira elkíváncoztak, hogy sokan már csak alig vagy semennyire sem beszélték a magyar nyelvet.

2. kép: Széchenyi István egész alakos képe, lovon

Az ország keleti felében a birtokos arisztokrácia élt, például a Károlyi és az Andrássy család. Köztük megjelentek már a protestáns családok is. Ők az udvar helyett inkább a megyéket vezető birtokos köznemességgel tartották a kapcsolatot. Életvitelükben a magyaros ruházat és szokások is kimutathatók.

A harmadik csoport az erdélyi arisztokrácia volt. Nagy számban képviseltették magukat, de szerényebb anyagi helyzettel és birtokkal rendelkeztek, mint az előző két területen élők. Közülük került ki a Bánffy, a Bethlen, a Jósika, a Kemény, a Teleki és a Wesselényi család.

A köznemesség ennél jóval kisebb számú réteg volt. Ők a saját megyéjüket csak ritkán hagyták el, az országot pedig soha. Általában saját közegükben mozogtak, megyegyűlésekre, bálókba és vadászatokra jártak. A 19. század elején több köznemesi család eladósodott. Idővel az állami hivatalok viselésének magasabb feltételei lettek, ezért az oktatási intézményekre is megnőtt az igény. Megindult az intellektualizálódás, és a végzettséget szerzett köznemességnek is szerep juthatott a társadalomvezetésben.

A kisnemesség a nemesség legnagyobb arányú része. Ide tartoznak a kisbirtokos nemesek, az egytelkes (hétszilvafás) nemesek – akik a saját telküket művelték – és az armalisták. Ez az utolsó csoport címeres levéllel igen, de földbirtokkal nem rendelkezett. A birtoktalan nemesek egy része városokba költözve, polgárjoghoz jutva vált nemes polgárrá vagy értelmiségivé.

A nem rendi népesség is több csoportba tagozódott. Az úrbéreszek/jobbágyok száma folyamatosan emelkedett: 1847-ben már a lakosság több mint 70%-át alkották. Ide sorolható a telkes jobbágy, a házas és házatlan zsellér, illetve a majorsági zsellér. A zsellérek száma idővel jelentősen megnőtt, például a telekaprozódás és az úrbérrendezés okán. Helyzetük fokozatosan rendeződött, idővel pedig javult. II. József megszüntette az örökös jobbágyságot, és a törvényi szabályozások következtében 1840-től megjelent az önkéntes örökváltság lehetősége majd 1848-ban a kötelező örökváltságé. A teljes jobbágyfelszabadítás 1853-ban⁶⁷ történt meg az úrbéri pátenssel.

A következő, már jobb helyzetben élő úrbéri réteg a szabadalmas mezővárosok – továbbá a tiszai kamarai kerület és kikindai kiváltságolt kerület – lakossága. Kevésbé függték a földesúrtól, mint az előző csoport.

⁶⁷ ROMSICS 2011, 653.

A 19. század elejétől kezdve néhány város már meg is tudta váltani magát az úrbéri terhektől.

A földesúri hatóságtól függetlenül, a nem nemesi agrártársadalom élén a szabad parasztság állt, illetve a telkükre használati tulajdonjoggal rendelkező határőrök, akik ezért katonai szolgálattal és közmunkával tartoztak. A határőrvidék viszonyait az 1807. évi törvény rendezte, mind gazdasági, mind társadalmi szempontból.

A 19. században megjelenő gazdasági változások – árutermelés és áruforgalom növekedése – következtében a városi társadalom, azaz a polgárság átalakult. A rendi polgárfogalom szerint azokat tekintették polgároknak, akik a szabad királyi városokban éltek és polgárjoggal rendelkeztek. Ők a polgári jogok teljességét birtokolták, de a 18. században mégsem folyhattak bele a város ügyeibe. Ez csak a választott polgárok szűk körű testületének joga volt. Mégis kiváltságos szerepkörrel rendelkeztek, és ezt erősen védték is. Elleneztek a változásokat, ám fokozatosan mégis elvesztették tekintélyes szerepüket és idővel elszegényedtek.

A 18. század végén új társadalmi rétegek jelentek meg a polgár- városokban, vagyis a központi szerepet betöltő szabad királyi és mező- városokban. Ez a polgárság kevéssé volt átfedésben a rendi polgársággal. A modern nagypolgári réteget kezdetben a tőkés vállalkozók, a polgári manufaktúratulajdonosok, a szállítási vállalkozók és a zsidó kereskedők alkották; a modern kispolgárságot a céhen kívüli kisiparosok, a kiskereskedők, a házalók, a szatócsok, a vándorkereskedők és a vendéglátással foglalkozó kisvállalkozók. A bérmunkások csoportja változatosabb volt: ide tartoztak a napszámosok, a szolgák, a szolgálók, a manufaktúramunkások, majd a külföldi szakmunkások is. Az önálló kisvállalkozók, a jobbágyok és a valódi bérmunkások alkották a bányamunkásságot. Az új városberendezkedés legütemesebben növekvő csoportja az értelmiség volt, mivel a gazdasági és államigazgatási modernizáció már képzett szakembereket igényelt minden területen. Ide sorolhatók az állami/ megyei/városi tisztviselők, ügyvédek, orvosok, sebészek, mérnökök, tanárok, tanítók, községi jegyzők, (segéd)lelkészek, írók és művészek is. Az itt felvázolt társadalmi összetételtől az ország egyes régióiban és Erdélyben is eltérések mutatkoztak.

A nagyszámú és rendkívül befolyásos nemesség már érezte, hogy a reformok és a változások kedvezőtlenül érinthetik a kiváltságaikat,

ezért elleneztek is azokat. Könnyen lehet, hogy megnyugvasként érte őket II. József halála 1790-ben.

Azzal, hogy hazaszállíttatta a koronát, ami a magyar államiság szimbóluma⁶⁸ volt, II. József egy magyar nemzeti mozgalmat indított útjára. Minden városban ünnepekre került sor, a német öltözetet gyorsan magyaros viseletre cserélték és a kuruc nóták újra népszerűek lettek. Elkezdődött a rendi nacionalizmus kora: haladó szellemiségű képviselői Magyarország önállóságának megvalósítására törekedtek, korlátozva ezzel az új uralkodó jogait. Az ország három csoportra oszlott, melyeknek voltak közös törekvéseik is: a Magyar Korona országainak önállósága a Birodalmon belül, a magyar nyelv minél szélesebb körű használata és a vallási türelem.

Az egyik csoport a felvilágosult rendiség volt, melyet arisztokraták, birtokos nemesek, állami hivatalnokok és a nemesi értelmiség képviselői alkottak. Támogatták a reformokat, igyekeztek a nemesi adómentességet megszüntetni, jobbágyság birtokszerezési és hivatalviselési jogát elismertetni, és eltörölni az úriszéket, továbbá bírálták a vámrendszert is. A másik csoport a felvilágosodás radikális változatát valló nem nemesi származású jozefinista értelmiség volt, akik szintén támogatták a reformokat. A rendi struktúra átalakítását és a polgári nemzeti állam megalapozását szerették volna elérni. A harmadik csoport pedig, ahova a nemesség nagy része tartozott, ellenezett minden változást és reformot.

A trónra II. József öccse, II. Lipót került, aki első intézkedései egyikeként összehívta a 25 éve nem ülésezett magyar országgyűlést. A rendek – várakozásaikkal ellentétben – nem tudták saját érdekük szerint befolyásolni az új uralkodót, aki újabb reformok kidolgozására szólította fel őket. Bár sok dologban nem értettek egyet, bizonyos kompromisszumok megszülettek. Törvénybe iktatták Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségét, valamint Mária Terézia úrbéri és II. József jobbágyrendeletét. Szabályozták a protestáns és ortodox vallásúak szabad vallásgyakorlását, továbbá engedélyezték a magyar nyelven való oktatást közép- és felsőfokú oktatási intézetekben.

A rendek tudomásul vették, hogy II. Lipót uralkodása is a reformok jegyében zajlik majd, de legalább próbálták ezeket a saját érdekeik szerint formálni. Az országgyűlés keretén belül kilenc bizottságot állítottak

⁶⁸ ROMSICS 2017, 308.

fel, hogy felmérjék az ország helyzetét és reformjavaslatokat fogalmazzanak meg. Az elkészült javaslatok már csak az 1825–27-es országgyűlésen kerültek megvitatásra, mivel az uralkodó váratlanul elhunyt, és ezzel együtt a reformoknak is vége szakadt.

Az új uralkodó I. Ferenc, II. Lipót fia ragaszkodott a korábbi rendszer visszaállításához és fenntartásához. A következő közel 25 év a francia háborúk időszaka volt. A franciaországi események a nemességet részben a reformok ellen fordították. Ebben a radikalizálódott helyzetben a rendek és az uralkodó közelebb kerültek egymáshoz. Noha korábban virágzásnak indultak a klubok és az olvasóköri körök, ahol az újságokban követhették a franciaországi eseményeket és átbeszélhették a véleményeiket, a magyarországi jakobinus mozgalom és a titkos szervezkedések következtében a reformgondolatok terjedése megtorpant, valamint a társadalmi és a polgári átalakulásban is törés következett. Az olvasóköri köröket bezáratták, tiltották a klubokat, és minden olyan lehetőséget, ahol az udvar számára kedvezőtlen, esetleg forradalmi nézetek, hírek terjedhettek a lakosság körében, akik kellőképpen megfélemlítve érezték magukat a jakobinus kivégzések és büntetések hatására.

A francia háborúk így sem hagyták érintetlenül a magyar lakosságot. A háborút több százezer magyar katonával, nemesi felkeléssel, pénzzel, eszközökkel, takarmánnyal és adóval segítette az ország, cserébe a magyar nyelv hivatalos használatának bővítését kérték és meg is kapták az uralkodótól. A háború elhúzódása a monarchia eladósodását eredményezte. A magasabb terheket már a nemességnek is vállalnia kellett, ezért egyre nőtt az ellenállás.

Az 1825–27-es országgyűlés már jelentős változásokat hozott. Az udvar és a rendek között helyreállt a viszony, megerősítették a rendi alkotmányt és az ország önállóságát, újraosztották az adóterheket. Elővették az 1790–91. évi országgyűlésen elrendelt bizottsági jelentéseket és javaslatokat, melyekből törvényjavaslatok és rendszeres bizottsági munkálatok születtek. Ekkor történt Széchenyi István felajánlása is a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására és ekkor születtek meg a polgári átalakulás alapjainak számító rendelkezések, előkészítve a terepet a reformok korához. 1830-ra már minden készen állt arra, hogy reformkorról beszéljünk. Reformkornak tekinthető az az időszak, amikor a magyar politikai elit a polgári átalakulást fokozatosan, reformokkal, alkotmányos úton és az országgyűlésen alkotott törvényekkel akarta

megvalósítani. Az európai forradalmi hullám hatására Magyarországon is elindul a reformmozgalom.

A reformeszmék központi elemei közé tartozott a jobbágy-ság helyzetének rendezése, az arányos köztelherviselés, a törvény előtti egyenlőség és a törvényalkotás folyamatában való részvétel lehetőségének biztosítása.

Széchenyi István 1830-ban a *Hitel* című munkájával megjelentette a magyar polgári átalakulás első programját. A kilenc bizottság munkájának eredményét is ebben az évben küldték el a megyéknek megvitatásra. Ezeknek a vitáknak markáns szerepe volt a liberális reformmozgalom megindulásában és a reformellenzék kialakulásában. A nézetek és gondolatok terjedésében kiemelkedő szerep jutott a nyilvánosság új eszközeinek és tereinek: az egyesületeknek és a sajtónak. Az 1830-as évektől egyre több fiatal köznemesnek és értelmiségnek adatott meg, ami addig a gazdag arisztokraták kiváltsága volt, hogy külföldi, európai utakat tehesen és tapasztalatait írásos beszámolóban adja közre.

A reformerek liberális nézeteket vallottak, melynek lényege – Kossuth Lajos értelmezése szerint – az állampolgárok általános szabadságának, jogegyenlőségének megvalósítása és a modern, polgári nemzetek megteremtése volt. A magyar reformerek a franciaországi és angliai mintákat követték, és céljaikat a társadalmi rétegek közötti érdekegyesítés révén próbálták elérni. A liberális reformmozgalom egyik híres jelszava: *Haza és haladás*. A mozgalom programjának részei voltak a társadalmi reform és a nemzeti önrendelkezés bővítésének igényei is. A polgárosodás alatt a modern, polgári nemzet és a magyar polgári nemzetállam megteremtését értjük. A hagyományos rendi nacionalizmus, ahol a nemzet a kiváltságos rendeket, a nemességet jelentette, átalakult liberális nacionalizmussá, ahol már a nemzet egyenjogú tagja minden állampolgár, vallási, etnikai és egyéb megkülönböztetés nélkül.

A liberális reformmozgalom két fő képviselője Széchenyi István és Wesselényi Miklós voltak, akik az 1830-as évek elején kiadott műveikben jelentették meg a nézeteiket és a reformjavaslataikat. Széchenyi 1814-től vezetett naplóiban végigkövethető, milyen gondolatok és hatások eredményezték, hogy a nemzeti ébredés vezéralakja legyen, miután néhány évvel korábban még magyar nyelven is csak törve beszélt. Hozzájuk később Kölcsey Ferenc, Deák Ferenc és Kossuth Lajos csatlakozik.

A reformerek az 1830. évi országgyűlésen próbáltak előrelépést elérni a magyar nyelv ügyében, de ez végül csak az 1832–36-os ország-

gyűlésen sikerült, amikor is bővítik a magyar nyelv használatának körét. Szintén pozitív előrelépés történik a jobbágyok helyzetének, a Pest-Buda összekötő híd, a hídvam, a vasútvonalak, a Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Játékszín kérdéseiben is. Többnyire minden reform abba az irányba mutat, hogy fokozatosan csökkennek azok a nemesi kiváltságok, amelyek addig folyamatos vitákat okoztak.

I. Ferenc halálát követően V. Ferdinánd vette át a trónt és 1835-től egészen 1848-ig uralkodott. Egészségügyi okokból helyette egy államkonferencia, azaz kamarilla intézte a Birodalom ügyeit. A kormánypárti és a reformképviselők között továbbra is heves küzdelmek zajlottak. Az országgyűléseken történekről a közvélemény csak jóval később értesülhetett, ezért Kossuth hetente kétszer jelentette meg tudósításait, majd a megyegyűléseken elhangzottakról is hasonlóképpen számolt be. Ezért a tettéért 1837-ben letartóztatták, és hűtlenségi pert indítottak ellene.

Az 1839-es országgyűlésen a liberális ellenzékét Deák Ferenc képviselte. Számos régen várt reformtörvényt elfogadtak, így ezt tekinthetjük a legsikeresebb reformországgyűlésnek. Ebben az évben jelent meg első ízben az újkonzervatív irányzat az országgyűlésen, és a fontolva haladók képviselői: Dessewffy Aurél és Dessewffy Emil grófok. A későbbiekben (1846-ban) már újkonzervatív pártként találkozunk velük, Szécsen Antal gróf vezetésével és az okszerű haladás jelszavával zászlajukon.

Az 1843–44. évi országgyűlés már csak 13 törvényt hozott, a korábbi években született szabályozások töredékét. Ezek közül több törvény is kiterjesztett egyes nemesi jogokat a nem nemesekre. A törvényhozás és bíróságok hivatalos nyelve, illetve az ország határain belüli iskolákban a közoktatás nyelve magyar lett.

A társadalom rendi tagozódásából következik, hogy a nyelv és az etnikum a közösségekben nem volt mérvadó. A kialakult natio Hungaricának (magyar nemzetnek) ugyanolyan jogú tagja volt a szlovák, a román vagy a horvát nemes is, mint a magyar.⁶⁹ A 19. század első feléig, amíg a magyar nyelv használatáról szóló törvények meg nem születtek, az államélet és többnyire az oktatás hivatalos nyelve is a latin volt. Alacsonyabb szinten, a mindennapi élet elemei során a helyi lakosság nyelve érvényesült. Ebből adódik, hogy aki több szinten volt jelen, több kapcsolatot ápolt a magasabb rendű társadalommal és az államigazgatással – nemesség, értelmiség, polgárság – több nyelven beszélt.

69 ROMSICS 2011, 609.

A század első felében megjelentek a modern nacionalizmus első elemei. A hungarus tudatot felváltották a modern nemzettudatok, melyek konfliktusokat generáltak a Kárpát-medence népei között. Egész Európában két nemzetfogalom alakult ki. Ezek egyike a politikai nacionalizmus, ami a francia felvilágosodás során jött létre. E szerint a nemzet egy politikai kategória, ami meghatározott területhez, politikai intézményrendszerhez, az államhoz kötődik, és az állampolgárokat jelenti. A másik az etnikai-nyelvi nacionalizmus, ami a nemzetet az államtól független, korábbi időkre visszavezethető, természeti képződménynek tekinti, aminek közös elemei az etnikum, a nyelv, a népi hagyomány és a nemzetszellem.

Számos európai nép esetében ezek az elemek keveredtek egymással. Hazánkban a liberális reformerek az első nemzetfogalom elemeit tekintették mérvadónak, ami megfelelt a magyar állam soknemzetiségű voltának, nem engedett teret azonban a kisebbségek nemzetként való érvényesülésének. A közéletben törekedtek a magyar nyelv kizárólagossá tételére, de a magánéletben mindenki számára meghagyták az anyanyelv használatának lehetőségét. Ezeket a magyarosító törekvéseket a nemzeti kisebbségek nem nézték jó szemmel, és kezdetét vette a nyelvharc, ami az európai köztudat szemében Magyarországot erőszakosnak, elnyomónak tüntette fel. A kialakult helyzet és a magyar nyelv terjesztésének módszerei ellen Széchenyi István is felszólalt 1842-es akadémiai beszédében. Mint mondta: *„A magyar szó még nem magyar érzés, az ember, mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi.”*⁷⁰

Az etnikai kisebbségek körében is kialakult a nemzeti ébredés gondolata. Mivel ők kisebbségben éltek, nem volt teljesen kialakult saját rendi társadalomszerkezetük. Nemességeik részben asszimilálódtak a magyar nemességgel. A polgárság és a világi értelmiség képviselői megőrizték etnikai származásukat, de a Magyar Királyság alattvalóinak tekintették magukat, így az egyházi értelmiség feladata lett a nemzeti mozgalmak vezetése.

A kisebbségek között már a 18. század végén megindultak a nemzeti ébredési mozgalmak, eleinte főként kulturális téren. Ennek elemei a nyelvújítás, a történeti tudat kialakítása és a nemzeti kultúra ápolására alkalmas intézmények megteremtése voltak. Képviselőik csakis ezek megerősödése után kezdhettek politikai mozgalmakba.⁷¹

70 SZÉCHENYI 1842, 46.

71 ROMSICS 2011, 613.

A magyar nemzet ébredése is ezekkel az elemekkel kezdődött. Elsőként a nemzeti művelődés alapjait és intézményeit kezdték el kiépíteni: létrehozták a Nemzeti Könyvtárat⁷² (1802), erre épülve a Nemzeti Múzeumot (1808), majd a Magyar Tudományos Akadémiát (1825). A színházak szerepe sem volt elhanyagolható: a megújuló magyar nyelv terjesztésében és a nemzeti összetartozás érzésének kialakításában egyaránt részt vettek. A színjátszás már a 18. században is rendszeres volt; német vagy latin nyelven főúri kastélyokban, városokban és gimnáziumokban. Az első magyar nyelvű társulatok Pesten és Kolozsváron jöttek létre az 1790-es évek elején, az első magyar kőszínházak pedig Kolozsvárott (1821), Miskolcon (1823), Balatonfüreden (1831), majd Pesten (1837), utóbbi 1840-től Nemzeti Színházként működött tovább. A Nemzeti Színházról Széchenyi István is közreadta elképzeléseit 1832-ben.⁷³

A magyar nyelv ezzel párhuzamosan egyre inkább alkalmassá vált az aktuális kor korszerű kifejezésének követelményeire. Ehhez szükség volt a szókincs megújítására és egy egységes irodalmi nyelv létrehozására. Ebben vezető szerep jutott Kazinczy Ferencnek. Neki és az újítást támogatóknak, a neológoknak köszönhetően az 1820-as évek végére eltűntek a latin és német kifejezések és a zavaró tájnyelvi fordulatok a magyar nyelvből. Az új nyelv alapjává a tiszaháti dialektus vált, amely a dunántúli tájnyelv jellegzetességeivel kombinálódott. Egyre több műfordítás készült, ami elősegítette a szépirodalmi alkotások terjedését, virágzásnak indult a magyar sajtó és a magyar nyelvű könyvkiadás is. Az egyletek, klubok, kaszinók és olvasóköri segítettek, hogy ezek a könyvek és lapok minél több emberhez eljussanak.

Az átalakulás minden területen mérföldkőhöz érkezett. Korszerűsödött a mezőgazdaság és az ipar, továbbá a gőz hasznosítása (gőzhajó, gőzmozdony) és a vasút kiépítésének eredményeképpen a szállítás is megélénkült. A városok is növekedésnek indultak, Pesten nagyobb vásárokat rendeztek, az utazást bérkocsi és omnibusz (1832) segítette, az utazók kényelmét pedig fogadók, kávéházak, kocsmák és nyilvánosházak biztosították. Az árvizektől nagyobb épületekkel védekeztek, idővel az utcák kövezése is megtörtént és gondoskodtak a személtelhordásról. Ekkor fektették le a modern bankrendszer alapjait is.

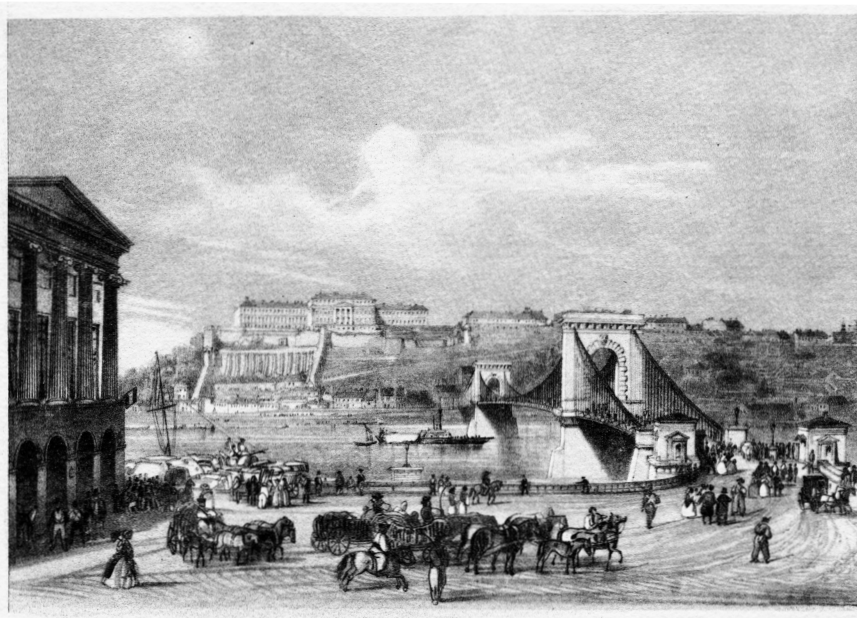
72 Széchenyi Ferenc könyvtáralapításáról lásd bővebben: DEÁK 2018; DEÁK-ZVARA 2012

73 Lásd bővebben: SZÉCHENYI 1832

3.2 PEST-BUDA

A 18. század végén – a mai modern értelemben – Magyarországnak még nem volt fővárosa. Létezett országgyűlési színhelye, ami fontos ugyan, de kis település: Pozsony. Volt uralkodói és kormányzati székhelye: Bécs. Illetve volt Pest és Buda, ezek külön életet éltek, de már sejthető volt a közös jövő. Ahogy főváros, úgy vidék se létezett, csak jelentős regionális központok voltak: a Tiszántúlé Debrecen, Erdélyé Nagyszében és Kolozsvár, a Duna-Tisza közéé Kecskemét, a Duna felső folyásánál Komárom.⁷⁴

A 18. században Pest és Buda képe teljesen eltért attól, amit már az egyesülésük utáni Budapestről ismerünk. Pest kicsi volt, sáros utakkal és rendezetlenül épült házakkal, kevés látnivalóval. Budán volt a királyi palota, de más nevezetesség híján kihalt kisváros képét mutatta. Még akkor is, ha időnként közigazgatási szerepet töltöttek be, e helyek gazdasági szerepe csekélynek tekinthető, fejletlenek voltak, kevés lakossal és üres házakkal.⁷⁵

3. kép: A reformkori Pest-Buda képe

⁷⁴ KÓSA 2006, 333.

⁷⁵ KÓSA 1936, 103.

Az egyik legnagyobb problémát a Pestet körülvevő homok okozta. A környéken élők az 1790-es években kezdték szükségét érezni, hogy a homokot megkössék és azt művelés alá fogják, például nyírfák és szőlő telepítésével.

A városok fejlesztésébe már Mária Terézia belekezdett például azzal, hogy Budára költöztette Pázmány Péter egyetemét Nagyszombatról 1777-ben. Tevékenységét II. József folytatta: többek között egyetemet, helytartótanácsot, bíróságot és Habsburg nádorokat telepített Pestre és Budára. Ezen a két helyen fokozatosan elindult az élet, de ehhez az is kellett, hogy a társadalmi és a gazdasági élet is átalakulásnak induljon. Ebben nagyban segített, hogy a 19. században már négy országos pesti vásár is Pestre vonzotta a látogatókat, melyeknek korábban Debrecen adott otthont. A kéthetes vásárokra Ausztriából, Csehországból, Németországból és a Török Birodalomból is érkeztek vendégek.

Buda lakossága 1780-ban hozzávetőlegesen 21.000 fő, 1820-ban 30.000 fő, 1848-ban 48.000 fő volt. Pest lakossága szintén hozzávetőlegesen 1780-ban 13.000 fő, 1820-ban 50.000 fő, 1848-ban már több mint 100.000 fő.⁷⁶ 1869-ben Pest-Buda népessége együttesen 270.000 fő, majd 1913-ban már több mint 930.000 fő volt.⁷⁷

Az 1790-es években induló hivatalos magyar közlekedéspolitika eredményeképpen a közlekedés is növekedésnek indult, valamint elindultak az útépítések Pesten és Pest megyében is. Megindult a dunai teherhajó forgalom Bécs és Pest között és sűrítették a postakocsi járatokat, melyeknek országos központja Buda volt. Az 1840-es évektől a vasúti pályák kiépítése is megkezdődött. Ezek következtében erősödött a kapcsolat Buda, Pest, illetve a környező és távolabbi vidékek között.

Ezzel párhuzamosan a társadalom is átalakulásnak indult. A rendi társadalmat elkezdte felváltani a modern társadalom, a rendi várost pedig a főváros. A rendi társadalom legbefolyásosabb rétege, a nemesség nagy számban települt át Bécsből Pestre vagy Budára, és képviselőik idővel elmagyarosodtak. 1825 után már lényegesen több időt töltöttek itt, ahol egyre több kulturális és szórakozási lehetőségük adott volt. Számos arisztokrata palota is ekkoriban épült.

⁷⁶ KÓSA 1936, 104.

⁷⁷ GYÁNI 1998, 51.

A nemesek száma csökkenni kezdett, egy új társadalmi osztály képviselőinek száma – ők az 1780-as években tűntek fel – pedig emelkedni. Ők voltak a honoráciorok, azaz a nemesi kiváltságok nélkül élő szellemi munkások, értelmiségiek, például hivatalnokok, orvosok, írók, tanárok és lelkészek. A zsidóság is egyre nagyobb számban képviselteti magát, főleg az értelmiségiek körében, miután 1783-tól szabadon költözhettek és tanulhattak. A honorácioroknak nem voltak kiváltságaik, de társadalmi tekintélyük folyamatosan emelkedett, egyre több érintkezési pontjuk lett a nemességgel, idővel közös gondolkodásmód is kialakult, például a liberalizmus és a nacionalizmus területén. A két csoport élete idővel összefonódott, majd összeolvadt, sok nemes lett honorácior és ez fordítva is igaz. Idővel több megyében is szavazati jogot kaptak a honoráciorok, először 1840-ben, Pest megyében.

A polgárság száma továbbra is alacsony maradt; elsősorban a városi lakosság tehetősebb része tartozott ide, míg a többiek egy másik csoportba, a városi adózókhoz tartoztak. Ők adót fizettek, de nem részesültek a polgárságot megillető privilégiumokban. Ez igen nagyszámú csoport volt: szolgák, napszámosok, földművesek, iparossegédek, kereskedőlegények alkották. A csoportok között vagyonosodás útján szabad volt az átjárás, de elszegényedés esetén lefelé is nyitott volt az út.

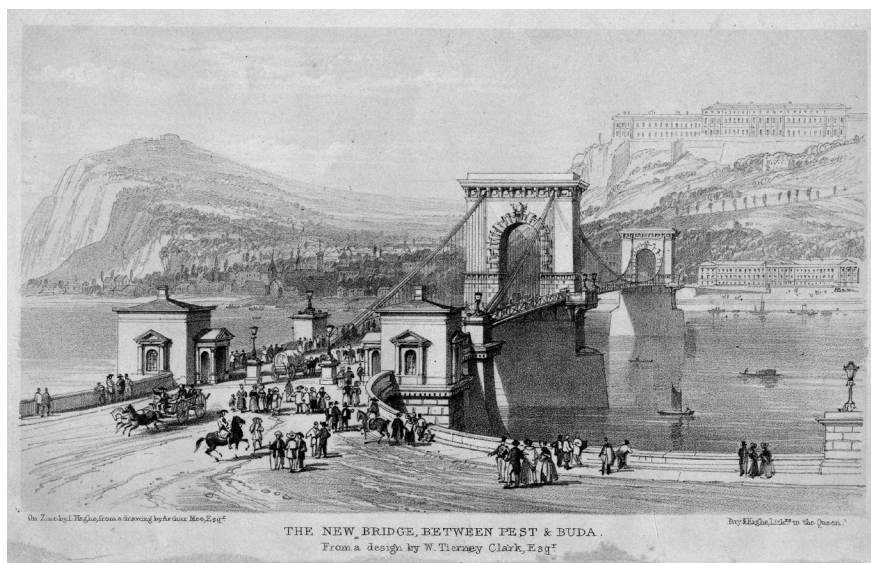
Összeségében megállapítható, hogy a 19. század első felében a nemesek száma csökken, társadalmi helyzetük hanyatlik, adósságaik nőnek és szerepük fokozatosan visszaszorul. A polgárság előretör, majd visszazuhan, a honorácior réteg pedig folyamatosan növekszik.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc szentesítette ezt a társadalmi átalakulást: az ország irányítását elvette a rendektől és a művelt középosztályra, az értelmiségre bízta azt, akik Pest-Budán, a fővárosban tömörültek.

A 18. században még minden városban 2-3 nemzetiség élt együtt, akik lehetek magyarok, németek, tótok vagy szerbek. Minden polgár több nyelven beszélt és a nemzetiségi fogalmak körülhatárolatlanok voltak. A magyarországi város szervezetek erre a soknemzetiségi létre rendezkedtek be, törekedtek minden nyelv igényeit kielégíteni, és próbálták igazságosan képviselni a nemzetiségeket. Budának és Pestnek nem volt hivatalos nyelve, nem létezett még nacionalizmus és nemzetfogalom sem. A nemesi öntudat idővel magyar nemzetöntudattá alakult, ami segítette

a nacionalizmus létrejöttét. A polgárságból viszont hiányzott ez az öntudat, amiért a szűk városfalak, a nyelvi megosztottság és a társadalmi másodrendűség érzetük okolható. Bár nemzeti öntudatuk nem alakult ki, azért valamiféle hazafias érzelmeik mégis voltak, melyek révén 1848-ra össze tudtak olvadni a nemességgel. A gyors asszimilálódás során azonban a polgárság is magáévá tette a nemesi öntudatot, és hamarosan a német nyelvet is magyarra cserélte.

Budát, Pestet és Óbudát 1873-ban Budapest néven egyesítették. Ezt a nevet már Széchenyi is használta az 1831-ben megjelent *Világ* című művében. Egy angol utazótól hangzik el ebben a következő mondat: „Fővárostok nevét Budapestre kellene változtatni, melly kevés év, sőt hónap múlva olly megszokottan ’s könnyen hangzanék mint Bukarest; s így két város egyesülne, melly most nem legjobb szemmel nézi egymást.”⁷⁸ Ezt követően a sajtóban a Lánchíd építése kapcsán többször használták a Budapest nevet.

4. kép: A Lánchíd

78 [Kövér György idézi Széchenyi István: *Világ* című művét] KÖVÉR 2023, 7.

4. A NEMZETI CASINO

4.1 A NEMZETI CASINO TÖRTÉNETE

A 19. század elején érkezett el az az időszak, amikor Széchenyi Istvánban megérlelődött a Casino felállításának gondolata.⁷⁹ Adott volt egy birodalom részeként működő magyar közösség, ami nemzetnek még nem nevezhető. A társadalom átalakulóban, a települések kialakulóban voltak, főváros pedig nem is létezett. A folyószabályozás és erdőgazdálkodás kezdeti szakaszban járt, a vasút és a hajózás még sehol, az utak katasztrófális állapotban, a kommunikáció pedig fejletlen volt. A lakosság a természeti csapások és a járványok, betegségek ellen védtelenül állt. Az oktatás és művelődés külföldön virágzott, hazánkban még éppen csak elterjedt. A nemzeti művelődés intézményeinek alapjait letették, és már működtek a színházak is, ám a szórakozási lehetőségek még minimálisak voltak. A magyar nyelv szépült, de a lakosság még többnyelvű közösséget alkotott. Az arisztokrácia még mindig inkább külföldön töltötte idejét⁸⁰, és a különböző társadalmi osztályok egymástól elszigetelten éltek.

Ezt a helyzetet próbálta orvosolni Széchenyi István, amikor az 1825–27-es országgyűlésen⁸¹ felszólalt a magyar nyelv ügyében. Ekkoriban Pozsony mellett Pest szerepe is növekedésnek indult, nőtt a

79 Széchenyi kaszinó alapításáról lásd bővebben: GENISSE 1990.

80 A század végén így emlékeztek vissza a korabeli sajtóban erre az időre: „E kör létesítésével azt akarta elérni a legnagyobb magyar, hogy hazánk főurai, kik idejük javát külföldön töltötték s vagyonuk legnagyobb részét a hazán kívül fecsérték el, itthon maradjanak s fölösleges pénzeket a hazában költsek el. Széchenyi törekvése nem volt sikertelen. A főurak mindinkább haza szoktak s nagyon jól érezték magukat a jogtalanul mellőzött hazában. A budapesti társaskör mintájára a harminczas évek elején százával keletkeztek magyar földön a klubok. E kor pezsgő politikai életét ezek a klubok idézték elő. Míg Széchenyi a Nemzeti Caszinót létre nem hozta, Magyarországon alig volt társas élet, s csupán az egyennangu családok közt volt némi érintkezés. Ünnepehes alkalmakkor egy bizonyos helyen gyűltek össze a családok s ott a hétköznapi pletykák mellett a város és megye dolgait is megbeszélték. A haza sorsa csak akkor került szóba, ha olyan ember vetődött közénk, a ki el-eljutott az irányadó körökbe is, melyek az ország gyepöljét tartották kezükben. Már előre megállapították, hogy a héten ezen és ezen a nappán melyik komának vagy sógornak a tűzhelyét keresik föl. A klubok hiánya egyre-egyre érezhetőbbé vált. A községek előkelőbbjei közös költségen béreltek alkalmas helyiséget s közösen fedezték a világitás költségeit is. Ide jártak el aztán beszélgetni, kártyázni. A hölgyeknek nem igen tetszett ez a klub-élet, mert férjeik a nap legnagyobb részét házukon kívül töltötték, sőt a kaszinóba járás ürügye alatt egyik-másik komaaszonyhoz vagy szomszédaszonyhoz látogattak el, szeretők hitveseik nagy szomorúságára. A valódi klub-élet a hatvanas évek közepe táján, az alkotmányos aera beállásával vette kezdetét.” (Eötvös Károly szavai, *Magyarország és a Nagyvilág*, 1880. november 21., 17. évf., 47. sz., 766.)

81 Az 1825. november 3-i ülésen.

város népessége, élénkült a közélet és a kultúra, Széchenyi pedig felismerte ennek jelentőségét, és főbb reformgondolatai ide köthetők.

Miután többször beutazta Európát, és látta a nyugati mintákat, egymás után körvonalazódtak benne a különböző magyar intézmények, projektek tervei, mint például a Magyar Tudományos Akadémia, a Lóverseny-Egylet, a Duna-gőzhajózási Társaság, a Lánchíd, a Vaskapu és a Tisza-szabályozásának⁸² megvalósítása. Egy magyarországi Casino gondolata is megfogalmazódott benne, látva a londoni, párizsi, prágai, görög kaszinómintákat, és megtapasztalva a klubélet szerepét ezekben a városokban, országokban.

A Nemzeti Casino közvetlen elődjének az 1825–27 között működő Pozsonyi Klub tekinthető. Széchenyi István és gróf Károlyi György az országgyűlés idejére hozta létre ezt a szűk „képviselői társashelyet”, ahol az egybegyűltek egy bérelt lakásban beszélgethettek, dohányozhattak, biliárdozhattak, hírlapokat olvashattak és akár meg is vacsorázhattak. Ez az akkoriban közel 20 fős társaság később a Casino tagnévsoraiban is megtalálható.⁸³

Széchenyi már ekkor gondolkodott egy állandó – nemcsak az országgyűlés ideje alatt működő – kaszinó felállításán Pesten.⁸⁴ Az aláírók végül 1827. június 10-re kaptak meghívót a Dorottya utcai Vogel-házba, hogy megtartsák a Nemzeti Casino első összejövetelét. Az épületben szállást is béreltek a vidékről érkezők számára.⁸⁵ A tanácskozás báró Brudern József elnöklete mellett zajlott, viszont mindössze 46 fő jelent meg⁸⁶, mivel Pozsonyban éppen ekkor zajlott az országgyűlés is. Az ünnepélyes megnyitásra 1827. augusztus 20-án került sor.⁸⁷

82 ILK 1927, 4.

83 SIMON 2000, 16–17.

84 SIMON 2000, 17.

85 ILK 1927, 5.

86 *„Csakhogymint általában bárkinek bármínő alkotásánál, kezdetben ennél is akadtak, akik bizalmatlanul fogadták az egész törekvést. De nem is csoda. A kormány és uralkodó maradisága és minden újítástól való rettegése hozzászoktatta a lakosság túlnyomó elemét abhoz, hogy nálunk semmi újat alkotni nem lehet, sőt voltak természetesen, akik azt tartották, hogy erre nincs is szükség. Csak természetesnek tarthatjuk tehát, ha sokan ismét csak mosolyogtak, s gunyosan „Pipázó társaság”-nak nevezték el a megalakult nemzeti kaszinót. De hiába, ez az intézmény nemcsak hogy bevált, hanem óriási módon bődított az egész országban.”* (NYESTI 1906, 23.)

87 SIMON 2000, 22.

5. kép: A Nemzeti Casino egyik meghívója

Széchenyi vázolta az egyesület célját, vagyis „*hogy hazánkban is legyen egy olyan megkülönböztetett díszes összegyülekezőhely, melyen főbb és előkelőbb s jobb nevelésűek, eszes s értelmes férfiak a társaságnak mindenik osztályából, egymással vagy barátságos beszélgetés végett találkozzanak, vagy többféle politikai újságokat s hasznos gazdasági, tudományos, művészi hónapos-írásokat olvashassanak, magukat pedig üres óráikban illendően mulathassák [...] azok, kik külön házat nem tartanak, a Casinó-ban egyúttal kényök szerint való vendéglőt is lelhessenek, s így azt, a mit az életnek gyönyörűbbé tehetésére nézve idegenben bővebben feltalálnak, nálunk, Hazánkban is lassanként mindinkább pótolva leljék s ez által folyvást többen és többen ideszokjanak.*”⁸⁸

Az egyesületnek már ekkor 175 részvényese volt, akik fejenként 100 ezüst pengő forint tagdíjat fizettek be és három évre vállaltak kötelezettséget. A résztvevők az alapszabályok kidolgozására és az egyesület ügyeinek intézésére bizottságot állítottak fel. Az épület bebútorozására 6000 forintot fordítottak, az ezüstműt gróf Széchenyi István és gróf Keglevich Gábor ajánlották fel használatra, a poharakat gróf Károlyi Lajos, illetve a tagoktól is érkeztek egyéb tárgyi adományok. Az ország

különböző területeiről jobbnál jobb fajta borokat küldtek a Nemzeti Casino pincéjébe árusításra.⁸⁹ A Casino a „*magyar borok jóhírnevét⁹⁰ akarta öregbíteni és azokat a külföldi kereskedelemben is élénkebb forgalomba hozni*”⁹¹

Vendéglőst és szolgáló személyzetet szerződtek: egy udvarmester⁹², egy kapus, két belső szolgáló és egy fűtő került alkalmazásra. Megrendeltek 18 lapot és folyóiratot, melyből hat volt hazai megjelenésű (köztük egy német nyelvű) és 12 külföldi⁹³.

Az 1830. február 7-i választmányi ülésen a Pesti Casino nevet Nemzeti Casinóra cserélték.⁹⁴ Átköltöztek a Pesti Börze-palotába (Lloyd-palota), de már ekkor célul tűzték ki, hogy az egyesület céljaira saját épületet építenek.

A Nemzeti Casino szalonjában⁹⁵ minden vasárnap muzsikarabokat adtak elő, hangászati multságokat tartottak⁹⁶, s az évek során

89 Az évkönyvek házsabályaiból megtudható, hogy eleinte az alapító akarata szerint a Casino pincéjében számos külföldi és hazai bor is megtalálható volt. 1828-ban már a külföldiek mellett 29 féle hazai bor is volt a pincében, 1829-ben 63 féle hazai, 1830-ban 45 féle hazai, 16 féle külföldi, 1831-ben 44 féle hazai, 12 féle külföldi. A kereskedéssel a hazai borok jó hírnevét akarták fellendíteni, és motiválni a tagokat, hogy minél jobbféle terméket állítsanak elő. 1832-ben egy pesti kereskedőhöz (Steinbach József) kerültek át a borok jó pince és felügyelet hiányában folyamatos őrzés és eladás végett, illetve egy kisebb készlet maradt a Casino vendéglősnél is. A korai lelkesedés ellenére 1833-tól már semmilyen szinten nem foglalkozott az egyesület a borokkal, a mindenkori vendéglős vette át a feladatot, amiről viszont nincs további információ az évkönyvekben. (1836-ban Gritti Aloizt szerződtek vendéglősként, 1837-ben viszont már ismét vendéglőst kerestek.)

90 *„A feljegyzett borok egy része már jó rendben a pincében található, nagyobb része pedig még igen rossz rendben, azaz rossz palackokban ügyetlenül lebúzva, rossz dugaszokkal stb. De napról napra jobban s jobban kifejtődik ez a tárgy, meri jó rendben lévő bor elkél, a másik pedig fennmarad, s így mindegyik iparkodik előre. Már ezt a publicitást és a Pesti Casino által nyertük, s nekem úgy látszik, ez volt az első lépés, melynél kezdeni kellett, s nem borainknak Amerikába való vitele által, mely ügyetlenségünk miatt, ha odáig megy, megecetesül s el is romlik.”* KOVÁCS–KÖRMENDY–MÁZI–ÓPLATKA 2014, 96.

91 ILK 1927, 10.

92 1833-tól az udvarmestert/udvarnokot/udvarost főcselédnek hívták.

93 1901. [évkönyv] 3.

94 ILK 1927, 12.

95 A szalonok világáról, és ezekben a zene szerepéről lásd: FRANK 2020.

96 Az évkönyvekből a hangászati multságok részleteit is megtudhatjuk, melyekről 1834 és 1846 között találunk említést. Az éves költségvetésből egy bizonyos összeget mindig elkülönítettek ezekre az eseményekre. 1834-ben tartották meg először a hangászati multságot. A hangászat farsang utántól a lóverseny végéig, majd november elejétől farsang kezdetéig hetente egyszer került megrendezésre, a tagoknak és családjaiknak ingyenes volt, és további öt idegennek kérhettek jegyet. Az első év sikere után a rendeletekben részletezték a multságok szabályait [1835]: mindenkinek be kellett írnia magát, családját, vendégeit a *Hangászati vendégeknyvbe*; egész évre jegyet kaphatott a tag és családja (hogy a tag nélkül is be tudjanak menni), továbbá

hangászati igazgatók váltották egymást, végül Erkel Ferencet kérték fel karmesternek. Ennek is köszönhető, hogy 1833 és 1846 között a pesti zenei élet felélénkült.⁹⁷

A Casino már kezdetben is felhívta magára a bécsi udvar figyelmét, mert bár a tagnévsorok szerint konzervatívok is voltak a köreikben, azért főként a reformpolitikusok csoportosultak a falaik között.⁹⁸

6. kép: A bálterem

Az egyesület szűk körű „országgyűlésként” is működött: az ülések után itt folytatódott a döntések megvitatása, bár mindez az alapítók céljaival ellentétesen történt. A politizálás ellen az egyesület igazgatósága többször fellépett. Ezt igazolja Kossuth Lajos esete⁹⁹, aki 1836-ban kérte felvéte-

hangászok és műkedvelők, illetve özvegyasszonyok, mindenki másnak csak egy napra szóló jegy járt. Az igazgatók hatásköre volt eldönteni, kinek adnak még belépőjegyet ezekre az alkalmakra. 1836-tól kijelöltek hangászati igazgatókat (2 fő), 1838-ban magyar szavalásra ügyelőkkel (2 fő) is találkoztunk. 1848: „A casino teremében tartatni szokott hangászati mulatságok az 1846-diki júniusi közülés határozatából megszüntetvén, az azokra vonatkozó szabályok feljegyzése szükségtelemmé vált.”

97 ILK 1927, 17.

98 SIMON 2000, 17.

99 Kossuth visszaemlékezése az esetről *Kossuth és Széchenyi István gr.* címmel olvasható egy 1885-ös *Nemzet* című lapban. Lásd: *Nemzet*, 1885. április 8., 4. évf., 933. sz., 58.

lét az egyesületbe: „*a nemzeti casino tömérdek hírlapot hordatott és szép könyvtára volt, szerettem volna hasznukat vehetni*”.¹⁰⁰ Széchenyi személyesen kérte meg az új tagjelöltet, hogy vonja vissza a kérelmét, mert félt, hogy a bécsi udvar ezt politikai lépésnek vélné. Kossuth visszavonult: „... *itt ön [Széchenyi] a házi gazda; én annak nézem, s nem szokásom oda tola-kodni, ahol tudom, hogy nem szívesen látnak.*”¹⁰¹

1835-től végrendeleti nyilatkozat¹⁰² aláírására bíztatták a tagokat, melyeknek szövegét Széchenyi fogalmazta meg: „*a tagok kötelezik magukat, hogy végakarataikat idejekorán, még egészséges állapotukban el fogják rendelni és egyszersmint megigérték, hogy végrendeletükben a Casinóról is megemlékeznek és részére egy kis emlékjelet fognak hagyni.*”¹⁰³ A testamentumot¹⁰⁴ a helyiségekben kitéve sokan aláírták, ezeket a neveket évről évre felolvasták a közgyűléseken és az évkönyvekben is rögzítették.

Gróf Széchenyi István az 1833. április 27-i végrendeletében a Casinóra egy aranyserleget hagyott¹⁰⁵, majd 1841. december 5-én kiegészítette intézkedését: „*A pesti Nemzeti Casino társaságnak ajándékozok*

100 SIMON 2000, 38.

101 SIMON 2000, 40.

102 1835: „*Ki testének elpusztultával, mit halálnak szoktunk nevezni, nem hiszi egész létének elemészted, annak utolsó pillanatában, mikor nem ritkán egészen világos a' fő, de se kéz, se nyelve nem mozoghat többé, felette kellemetlen érzés lehet végakaratajának el nem rendelése miatt övét, barátjait, vagy csak cselédjeit is minden ellátmány nélkül hátrahagyni. Ezen ökből mi alulírtak végakaratainkat jó eleve el fogjuk rendelni. Minthogy azonban alig lehet kellemesebb és nyugtatóbb érzés egy nemes keblű férfirra nézve, mint annak biztos hiedelme, hogy azon bonfitársainktól, kiket éltünkben becsültünk, tiszteltünk, holtunk után is hosszabb ideig megemlégettetünk, s ily emlékezők alkalmával felbördölt példáink után a' jövő kor gyuladni fog nyomdokink követésére ott, hol azok az erény ösvényét jelelek, — ellenben óvakodásra s jobb ut választására serkenni ott, hol emberi gyarlóságunknál fogva az igazság körén kívül kalandozánk: egy úttal ezen az ígérjük, hogy a' pesti nemzeti Casino Társaságnak említett végrendelezésünkben egy kis emlékjelet hagyandunk.*” – 1854: „*Az esetre, ha mi megfeledeznénk, ezen soraink „által a' Casino társaságot felhatalmazzuk arra, hogy „örökösünket vagyunkból valamely alkalmas emlékek kiszolgáltatására felszólíthassa.*” – 1867: „*Továbbá megemlítiendő, hogy ekkorig a casino házvetelére aláírt 1200 frinyi kölcsöneiket, haláluk esetére az intézetnek engedték...[névsor közölve]*” – 1923: „*Az eredeti aláírási ív, fájdalom, évtizedek előtt elveszett és csak az évkönyvekben őriztetett meg annak emléke.*”

103 ILK 1927, 38.

104 A végrendeleti ívről és a felajánlásokról a korabeli sajtó is megemlékezett a *Magyarország* című lapban *A Széchenyi-lakoma 50 éves jubileuma* című írással. Lásd: *Magyarország*, 1914. január 27., 21. évf., 23. sz., 25.

105 Az 1901-es évkönyvben szereplő *A Széchenyi lakomák eredete* című részből megtudhatjuk, hogy Széchenyi özvegye és fiai Béla és Ödön eleget tettek a végakarataknak, és Széchenyi halála után néhány évvel elküldték a Casinónak elkészítettet diszes serleget. 1864-ben tartották meg az első emlékbeszédet, és használták először ezt a nagy becsben tartott serleget. Báró Lipthay Béla 1883-ban egy diszes könyvet ajándékozott a Casinónak, hogy ebben gyűjtsék össze a lakomákon elhangzott beszédeket, a corvinák mintájára kalligrafikus írással.

*egy kétszáz aranyat érő serleget, ... minden esztendőben tartassék ott egy részvényesi ebéd s akkor az én emlékezetemre ürtessék ki az említett serleg, mely az akkori borok leghelyesebbikével legyen meg- s megtöltve.*¹⁰⁶ Az 1833. évi végrendeletében meghagyta azt is, hogy a serleg felirata a következő legyen: „nem hal az meg, ki honosinak emlékezetében él”, majd ezt 1841-ben így módosította: „ki szeretve él”¹⁰⁷.

7. kép: A Nemzeti Casino székháza, Budapest, V, Kossuth Lajos utca 5.

1848. június 4-én Széchenyi elnökölt a közgyűlésen, ekkor láthatták őt a tagok utoljára a székházban, de az 1856 novemberi választmányi ülésre a döblingi szanatóriumból még egy díszes sakk-játékot¹⁰⁸ küldött ajándékba.¹⁰⁹

106 ILK 1927, 39–40.

107 ANKA 2010, 12–13.

108 A sakk-játék 1927-ben a centenáriumi évében illő elhelyezést kapott a nagyszalon stílusának megfelelően elkészített vitrinben.

109 ILK 1927, 31–32.

Az első években a Nemzeti Casino helyiségeiben ingyen dohányt kínáltak a tagoknak.¹¹⁰ Ezt a szolgáltatást 1851-ben szüntették be, majd 1863-ban az ingyen szivarszipkákat is törölték. Az egyesület 1851-ben visszaköltözött első épületébe a Vogel-házba, majd 1859-től a Hatvani utcai Cziráky-házban működött. Az épület berendezését Ybl Miklós tervezte. 1865-ben tulajdonukba került a Jankovich-ház, de ezt 1871-ben ráfizetéssel elcserélték a Cziráky-házzal. Ezt a palotát a Nemzeti Casino a saját céljaira teljesen átalakíttatta.¹¹¹

Széchenyi további célja volt, hogy a Casinóban „*ott legyen minden ember, kinek befolyás, hatalom és vagyon van kezében*”.¹¹² Az első, uralkodóházból való tag Bourbon Károly Lajos luccai uralkodó herceg lett, akit 1836. február 4-én közfelkiáltással választottak meg. Az első tiszteletbeli tag Albert Eduard¹¹³

110 ILK 1927, 17.

111 Az évkönyvek alapján a szállás alakulása részletesebben: 1829-ben a Nemzeti Casino székháza a Mária Dorothea utca 16. alatt található Vogel ház volt. Ez a szállás 200 tagra volt tervezve. 1830-ban átköltöztek a Pesti Kereskedőség Börzsjének első emeletére, de biztosították szolgáltatásaikat fennakadás és kiszolgálási hiány nélkül. 1833-ban felmondták ezt a szállást, mert a tulajdonos nem akarta kényelmesebbé tenni az ottlétüket, vagy a lakbért csökkenteni. A Kemnitzer házba [Deák tér 1. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1044317/> (2024.10.27.)] terveztek költözni, házvételre – esetleg építésre – aláírást nyitottak, házbizottságot hoztak létre, melyben Széchenyi István is tag volt, és az új házra részvényeseket kerestek. Végül mégis maradtak a Kereskedők házában, és 1834-ben 3 évre aláírták a bérletet, majd 1837-ben további 3+1 évre, 1842-ben, 1846-ban még 4+4 évre. Az időközben összegyűlt részvényesek 1837-ben Ház egyesület néven társaságot alapítottak és a Casino elhatározta, hogy eddigi és ezutáni tőkéit erre a célra fordítja. 1851-től a Dorottya utcai Vogel-házat bérelték 6 évre, majd ezt feltehetően meghosszabbították és 1859-ben költöztek át a Hatvani utca 5. szám alatt található kétemeletes gr. Cziráky házba [1916: Építtette gr. Cziráky Antal Mózes országbíró 1828-ban, Hild József építész vezetése mellett], amit ekkor 6 évre béreltek ki, majd 1865-től ismét 6 évre. 1865 februárjában megvették [154.000 Ft] a Ferenciek tere 467/2 sz. alatt fekvő, 493 négyszögöl kiterjedésű telket, a rajta lévő egyemeletes (Jankovich-féle) házzal együtt. Később ezt a Ferenciek terén álló házat ráfizetéssel [+250.000 Ft] elcserélték a Hatvani utcai volt Cziráky-féle házzal, így 1871-től ez lett a saját szállásuk. Az átalakítások és további költségek beszerzésére bizottságot hoztak létre. 1894-ben a Hatvani utca Kossuth Lajos utca lett.

112 ILK 1927, 33.

113 [1910, 1926] még trónörökös korában, 1886-ban Angelli által festett életnagyságú képpel ajándékozta meg a Casinót. 1873-ban a herceg járt Magyarországon, a korabeli sajtó így emlékezett meg az cseményről: „*A walesi herceg tegnap estefelé, a regattáról jövet ebédre ment a nemzeti casinóba. Az udvaron két katonai zenekar volt felállítva, míg fent Rácz Pali és Sárközy Ferko egyesített zenekara várta szép hegedűszóra. Rácz bandájának minden tagja haragos vörös magyar ruhába volt öltöztetve. A Hatvani utcában temérdek nép várta a herceg megérkezését s a mint kocsijából kiszállott viharos szűnni nem akaró élhennyessel üdvözölték, míg a katonai zenekarok teljes erővel fújták a God save the Kinget, az angol néphymnust. Ebéd közben folyvást Rácz Pali és Sárközy*

walesi herceg¹¹⁴, angol trónörökös volt 1881-ben.¹¹⁵ Néhány évvel később, 1885-ben választották be Rudolf főherceget, az osztrák császári és a magyar királyi trón örökösét. Tiszteletbeli tagok voltak továbbá József főherceg és fia, József Ferenc főherceg, a család másik ágából Albrecht főherceg, nagybányai Horthy Miklós, majd Dom Miguel braganzai királyi herceg.¹¹⁶ Belépett az egyesületbe Fürst Clemens von Metternich, osztrák államkancellár is.¹¹⁷

1861-ben a közgyűlés határozatban döntött arról, hogy minden évben lakomát tartanak Széchenyi emlékére, ahol a szónok a serleggel a kezében tart emlékbeszédet. Az első ilyen ünnepélyes lakomát 1864. február 4-én tartották, és a serleg kiürítése előtt báró Wenckheim Béla mondott emlékbeszédet. Ettől kezdve minden évben megtartották a Széchenyi-lakomákat, kivéve a háború éveiben, illetve gazdasági okokból 1932-ben és 1933-ban. Az emlékbeszédeket 1901-ben a Casino évkönyvében összegyűjtve adták közre, majd évről-évre közölték ezeket.

A Casino egymást követő igazgatói mind nyomot hagytak a társaság életében és épületében. Károlyi István gróf 1885-ben a régi bútorokat cserélte ki modern, kényelmes és stílusos darabokkal, majd 1886-ban a könyvtárat is méltó berendezéssel látta el. Rendbehozatta a

játszta válogatott magyar nótákat, melyek a herczegnek rendkívül tetszettek. Legnagyobb tetszését nyerte meg Erkel Hunyady indulója, melyet ismételtetett s mikor a czigány letette a hegedűt, a herczeg színiig tölött pohárral kínálta meg a primást (már t. i. nem az esztergomit.) Ebéd után a herczeg a nemzeti színházba s előadás után ismét a casinoba ment. Itt többekkel a legszűkebb társalgott. Legtovább beszélgetett Széchenyi Ödön gróffal, kit Angliában ismert meg, még mikor Széchenyi, mint köztisztviselő tanulta az intézményt. A herczeg fel is kérte Széchenyit, hogy a budapesti tűzoltótestületeket mutassa be neki. Ez ma megis fog történni. Este fél nyolc és fél kilenc óra között a budapesti összes tűzoltók gyülekezni fognak a plébánia téren az 1-ső tűzészeti telep előtt, honnan zenekarokkal teljes felszerelésben, gépekkel és minden egyéb szereikkel kiindulva, a menet a régi posta, várczi, kigyó és hatvani utcán át a kerepesi útra vonul. A nemzeti casino előtt tisztelgő elléptetés lesz. A kerepesi útról a menet, mely legalább 3 ezred hosszúságú lesz, zeneszóval hazatárazódik. Ma délután a herczeg a löversenyen lesz jelen.” (A Hon, 1873. május 13. 11. évf. 110. sz., 2.) A The Times két cikket is megjelentetett az eseményről, melyek összefoglalását lásd: EÖRY 2023, 244.

114 Az 1901-es beszámoló szerint meghosszabbította tiszteleti tagságát királyként: „A múlt évi közgyűlés megbízása folytán, gr. Esterházy Mihály választmányi tag úr ő Felseje VII. Eduard angol király előtt, trónalépte alkalmából tolmácsolta a Casino tiszteletteljes szerencsekívánatait, s egy alkalommal engedélyt kért arra, hogy ő Felseje legmagasabb nevét – mint tiszteleti tagot – évkönyvünkben tovább is feltüntethessük. Ő Felseje a Casino szerencsekívánatait köszönettel fogadván, királyi üdvözlét küldte a tagoknak, s készséggel adta beleegyezését abhoz, hogy nevét – mint tiszteleti tagot – évkönyvünkben tovább is feltüntethessük.”

115 1901-ben VII. Eduard/Edward néven Anglia királyi és India császári trónjára lépett.

116 ILK 1927, 35.

117 SIMON 2000, 32.

Széchenyi-terem burkolatát, a nagy étteremben mahagóni berendezést alakított ki és létrehozta a teraszt. Utóda, Esterházy Mihály gróf befejezte a kisebb könyvtárterem átalakítását, majd az olcsóság és kényelem elvét követve megkezdte a Casino adósságainak hatékonyabb törlesztését, amit Zelenski Róbert gróf pár év alatt be is fejezett, így a Casino teljesen tehermentessé vált. Zelenski gróf továbbá rendbe hozatta a billiárdtermet, a Vörös termet és a Deák-szobát. Hadik-Barkóczy Endre gróf átépítette a teraszt. Edelsheim-Gyulai Lipót gróf továbbfejlesztette a Casino ízléses berendezését. Szintén maradandót alkottak azok az igazgatók, akik a világháború, a forradalom és a kommunizmus pusztításai után a Casino sorsát kezükbe vették. Ők kezdték a romok eltakarítását, majd megtisztították, új életre keltették a Casinót, felkutatták és visszaszerezték az elrabolt bútorokat, szőnyegeket és értékebb felszerelési tárgyakat.¹¹⁸

8. kép: A Nemzeti Casino egyik terme

118 ILK 1927, 28–29.

Az egyesület segítette a hazai jótékony és kulturális intézményeket, támogatta a fővárosi színjátszást, tagjai továbbá számos emberbaráti gyűjtést is szerveztek.¹¹⁹ 1922-ben Széchenyi-alapot¹²⁰ hoztak létre és öt év alatt 250 millió koronát gyűjtöttek össze. Az alap kamatait a Casino „felajánlja a Honvédelmi Minisztériumnak, azon kikötéssel, hogy az a Ludovika Akadémiát végzett 3 legjobb minőségű honvédtiszt közül a Casino igazgatóságának választása szerint évenként annak fog felszerelésére kiadatni¹²¹, ki viszonyainál fogva arra legjobban reá van utalva.”¹²²

Az 1871-ben megszerzett és átalakított Cziráky-palotát folyamatosan fejlesztették, karbantartották. „Az épület legreprezentatívabb része a francia reneszánsz stílusban átépített lépcsőház lett, melyet a főváros egyik legszebb épületrészeként emlegettek. [...] A Nemzeti Casino különlegesen elegáns belső tereit – ahol szívesen időztek a Budapestre látogató előkelőségek, így Rudolf trónörökös vagy a walesi herceg – a fővárosiak többsége csak az újságokból ismerhette. A palota nevezetessége volt a vörös szalon, amelynek

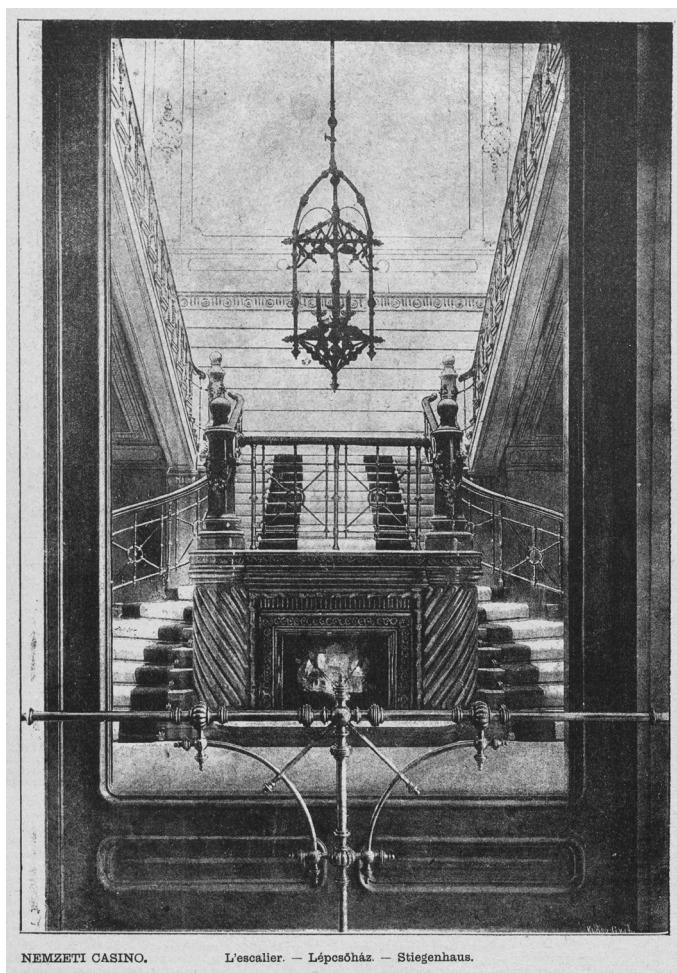
119 A Nemzeti Casino már a kezdeti években is támogatta a magyar színjátszást, 1834-től éves keretben fordított a budai magyar játékszín előmozdítására. 1838-tól a Pesti Magyar Színházban társasági páholyt bérelt a tagok számára, és ezt folyamatosan megújította, 1852-ben elkészült egy új erkély, amire az előzőt lecserelték, idővel más színházakban is béreltek helyeket. 1931-ben még külön kiadási tételként szerepel a pénzügyi számadásban az Operaházi és a Nemzeti Színházi helybiztosítás, illetve az 1944-es házirendben még szerepel a színházi üldöhely lehetősége. Az évkönyveket megnézve, folyamatosan találkozunk a közcélra megjelenő gyűjtésekkel a palota falai között, főleg a kezdeti években, majd az adósságok és hitelek visszafizetése után, külön költségvetési tételt képeztek ezek a jótékonyági felajánlások.

120 1924: „A „Nemzeti Casino Széchenyi-alapja”. A Nemzeti Casino 1922. évi január hó 29-én tartott rendes évi közgyűlése Cserny Károly indítványára egy „Széchenyi-alap” megalkotását határozta el oly célból, hogy halhatatlan alapítója nevét hasznos cselekedetekkel és újabb alkotásokkal tegye emlékeztetővé. Ezért a Casino saját jövedelmeiből és a tagok önkéntes adományából egy állandójellegű tekintélyes alapot létesít, melynek kamatai a Széchenyi szellemében működő egyesületek és intézmények támogatására, gróf Széchenyi István nevéhez fűzött iskolai alapítványok, úgy a tudomány-, mint a mű- és közgazdasági egyetemen, művészeti ösztöndíjak, festők, szobrászok, színészek és iparművészek részére, és időközben felmerülő egyéb fontosabb más kulturális szükségletek támogatására lesznek fordítandók.”; „A Nemzeti Casino Széchenyi-alapja emberi számitás szerint örök alapítvány, ezért annak csak kamatai használhatók fel és pedig minden olyan nevezetes alkalommal, mely Széchenyi nevével, működésével, vagy a Nemzeti Casino jelentősebb szereplésével összefüggésbe hozható; elsősorban azonban a Casino alapításának 100-ik évfordulója alkalmával, vagyis 1927-ben rendelkezze az alap kamataival.”

121 Az évkönyvek alapján 1925-ben úgy határoztak, hogy a kamatok 10%-át évenként a tőkéhez csatolják, a 90%-át kapja meg a kiválasztott személy: 1927–28. nincs megnevezve; 1929. Fucsek Géza; 1930. Bersuder István; 1931. Balássy Miklós; 1932. Nemes Lovász Olivér; 1933. Nagy Zoltán; 1934. Eszenyi László; 1935. Hübner Vilmos; 1936. Szentgyörgyi Tibor; 1937. Tormássy Tibor; 1938. Tormássy Tibor [?]; 1939. két avatás miatt két részletben osztották ki; 1940. Csáthy Dénes; 1941. Beleznay Győző; 1942. két avatás miatt két részletben osztották ki; 1943. nincs megnevezve.

122 ILK 1927, 43.

foteljei és pamlagjai ún. honvédvörös posztóval voltak bevonva, s melynek legfőbb ékessége egy fekete márványkandalló. Igen elegáns volt a nagy étterem mahagóniburkolata, s az alapító emlékét őrző Széchenyi-terem is.”¹²³

9. kép: A lépcsőház

A korabeli leírások is részletesen ábrázolják a palota kinézetét: „A lépcsőház francia renaissance stylben épült két szárnyú lépcsőzettel, melynek alján szürke márvány kandalló áraszt szét barátságos meleget.

¹²³ FÓNAGY 2002, 28.

A lépcsőzet tágas előcsarnokkal végződik, amelyet két hatalmas szürke márványoszlop határol. A lépcsőházba a nap fénye üvegtetőn tör keresztül, amelyre izlées díszítések közé a kaszinó monogramja van többféle változatban beégetve. Az előcsarnokból nyílik a Széchenyi-terem, melyben a főhelyet gróf Széchenyi Istvánnak olajfestésű arcképe foglalja el. Sötétvörös szmyrna szőnyegen sötétzöld bőrpamlagok nyúlnak el, a terem falai mellett, s a mennyezetet művészi faragású faburkolat díszíti. A Széchenyi-teremből jobbra nyílik a vörös terem. Elnevezését berendezésének színétől nyerte. Falait aranyvilágos barna bőrkárpit fűdi. Gyönyörű fekete márvány kandallóját a téli estéken rendszeren nagy társaság üli körül, mert a vörös szoba a kaszinó összes helyiségei között talán a legbarátságosabb s leginkább vonzza a beszélgetőket. A kandalló fölött hatalmas tükör sugározza vissza a ragyogó csillár lángjait [...] A vörös terem folytatása a billiárd-szoba.¹²⁴

10. kép: A lépcsőház Széchenyi festményével

124 *Széchenyi Nemzeti Casinója*, Magyar Nemzet, 1987. augusztus 15., 50. évf., 192. sz., 9. és [ugyanaz megjelent:] Népszava, 1987. június 20., 115. évf., 144. sz., 8. [a cikk egy 19. század végi tudósítást idéz]

Egy másik visszaemlékezés is megeleveníti a korabeli klubéletet 1913-ból: „*A Casinó lépcsőháza főfalán van lefestve Széchenyi István gróf, nem pózban, de tarka nankingnadrágban, s mint szalmakalaposan üli meg a lovat. Ugy, a hogy Czenken járt otthon. Itt nankingnadrág való rá, mert otthon van, sans phrase, sanse pose, de hogy el akar-e lovagolni, vagy most jött-e be, azt eldönteni a jövő lesz hivatva.*

Az első szoba is Széchenyi-szoba, innét nyílnak a vörös brokáttal behúzott szalón, a zöld tapétás korridor, s a tarokk-szoba ajtai; a falakon lóg Széchenyi István ajándékozta képe, a Rákóczy Ferencz. A bútorzat bőr, éjjel ebben a szobában vacsoráznak és teáznak, wishkiznek a fiatalok, s itt hallgatták régen Salamon Aladár vadászkalandjait, s itt tanulta sok generáció az esprit, a tudás és az ironia iskoláját Teleki Samutól. [...] A nagy játékok különben a második emeleten voltak. Ott mentek régen százezrekben a partik, ott vesztett el egy fiatal gróf, a mig cigaretta-tárczáját elhozta az első emeletről az inas, nyolcvanezer forintot, itt most nincs semmi, az N. C. betűs szmirna-szőnyeggel beborított második emeleti helyiségekben nem jár senki, csak a könyvtárnok, a ki nézi, hogy hogyan szaporodnak idővel a könyvek s hogyan fogynak idővel az olvasók.

A bridge-szobából nyílik a lépcső-szoba, kicsi hely, de itt lóg az ajánlási tábla, és itt a mérleg. Hogy a mérés melyiken preczizebb, azt nem tudom, de a mérleg-könyvbe egyszer régen beírta valaki Apponyi Albertről, hogy 17 kiló, – azóta természetesen megnehezedett.

Az olvasó-szobába jutunk most, ebben minden hírlap megvan a mit a tagok keresnek, de még több a mit nem keresnek, mert a tradíció kedvéért, ha egy lapra valamelyik diplomata kedvéért előfizettek, azt járatták továbbra is, így díszleg az egyik argentiniai napilap még mindig. Hat hétig érkezik Buenos-Ayresből, de a jó öreg Bánó József fizettetett reá elő; hát jár.

Az összes termék körül végigfut a korridor. Itt vacsoráznak tíz óra után a tagok, itt szundikálnak reggeli után a középkorúak és bizásnak indulók, s itt tereferélnek a fiatalok, a kik olyan komolyak néha, mint az öregek, s az öregek, a kik soha nem olyan komolyak mint az öregek. Itt igazán sokszor élénk és friss szellem él és ad hangot a pozíció tudástól nem konfundált rételem; az élet megtörtjei előtt talán naivanhangzón, de jóhiszeműen, s ez a jókedv nem csappant meg, de igen ritkává lett a társaság, a mióta beleütött a korridorba is a politika.

A Deák-szobában mindig politizáltak, ott ültek délután a szkupcsina tagjai, így hívták az öreg urakat, ezekből már senki sem él [...]

A korridorról nyílik az ebédlő. Nagy terem és egy kis terras, az ebédlőben logikusan kicsik az asztalok, a terrazon nagyok, mert semmi sem hoz úgy össze, mint a fehér asztal, csak a kicsi fehér asztal.

Ez az ingyenczek birodalma. [...] Az evés igazán jó, a szervirozás gyönyörű. A jövedelemből a Caszinó éveken át ezüstöt vett, s ma nincs Club, a mely ebben hozzáfogható lenne. A leveses-kanalak darabja negyvennyolcz koronát ér. És talán ezzel befejezem kalauzolásom, s az irodalomban való kalózkodásom.

Két tanúságot szűrök le, a Caszinóban a mi fénylik, az arany, s a mi aranyozott az ott nem fénylik.¹²⁵

4.2 ÉVKÖNYVEK¹²⁶

4.2.1 ALAPSZABÁLYOK

A Nemzeti Casino minden évben kiadta saját évkönyvét, melynek tartalma időről időre változott, de általában a tagnévsort, az aktuális alapszabályait, házirendet és a pénztári kimutatást tartalmazta. A nevek mellett a tagnévsor eleinte közölte a személyek foglalkozását, legtöbbször lakcímét, később a címét, telefonszámát, időnként a belépés évét is. Előfordul azonban olyan év is, amikor csak a nevek szerepelnek. A tagnévsor után az igazgatókat, a választmányi tagok, póttagok neveit és 1908-tól a különböző bizottságok névsorait is megtaláljuk. 1898-tól rendszeresen éves beszámolókat közöltek az egyesület legfontosabb eseményeinek összefoglalóival. 1901-ben közölték az addig elhangzott emlékbeszédek szövegeit *A Széchényi lakomák eredete* című írás kíséretében, majd ezt követően minden évben kiadták az aktuális beszédet.¹²⁷ 1944-ben összegyűjtötték a 1827–1943 közötti igazgatók névsorát *A Nemzeti Casino vezetőségének névsora 1827–1943-ig* címmel. Az évkönyvek olykor csak egy-két pontban változtak egyik évről a másikra, máskor viszont teljesen új fejezetekkel egészültek ki, pontosították az eddigi működésüket, vagy éppen új struktúrában közölték újragondolt mondanivalójukat.

125 *Klubelet Budapestén: A felsőbb tizezer, Nemzeti Casino.* Az Ujság, 1913. december 25., 11. évf. 305. sz., 129–130.

126 Az évkönyvekből származó információk, szövegrészek, idézetek legtöbbször az évvel és a fejezetekkel kerülnek hivatkozásra, nem pontos oldalszámmal.

127 Az első beszéd szövegét csak később találták meg, így azt az 1902-es évkönyvben közölték.

Az évkönyvek címében jelölt év a tárgyév, amire a tagnévsor, a szabályok, a pénztári kimutatás vonatkozik, és általában a következő év elején nyomtatták ki ezeket. Valószínűleg az egyesület titkárának feladata volt az évkönyv összeállítása: 1887–1926 között ezt a tisztséget Ilk Mihály látta el. Ő volt az, aki az egyesület centenáriuma megírta az első 100 év történetét¹²⁸. Az 1927-es évkönyvben a neve már nem szerepel, majd a következő évektől rövidülnek és sablonossá válnak a beszámolók. Néhány évvel később az évkönyv számozásában is zavar támad: az 1932–33-as évkönyv igazából az 1932-es, ami 1933-ban jelent meg és összevont számozást kapott. Ekkortól kezdve viszont tolódik a számozás, az 1934-es (ami valójában az 1933-as) 1934-ben jelent meg, és ez így megy az utolsó évig: az 1944-es év valójában, az 1943-as év összefoglalójának felel meg.

A Nemzeti Casino első alapszabályait az alapításkor maga Széchenyi István készítette el, mely az 1828-as évkönyvben jelent meg. A szabályokat az első évektől egészen 1834-ig folyamatosan pontosították és részletezték. 1834-ben az alapszabályok két részre tagolódtak: az Alkotó-szabályokra, melyek az aláírási ciklus végéig változatlan maradtak és a Rendeletekre, melyek bármikor változhattak. Ezt követően legtöbbször változtatás nélkül nyomtatták ezeket¹²⁹, időnként viszont nagyobb mértékű változtatásokat eszközöltek benne. Ilyen év volt az 1878-as is, amikor teljesen újrafogalmazták az alapszabályokat.¹³⁰

Az első alapszabályzat első pontja szerint „*A' Casino nemes maga viseletű embereknek kellemetes társalkodás végett való Egyesülete, mellyben azok tudományos és legfőképpen gazdasági 's kereskedési tárgyokról beszélgetnek, vagy hasznosabb könyveket és Újságokat olvasnak.*”¹³¹ Kizárták viszont köreiből a szerencsejátékokat és a politikai jellegű tevékenységet¹³².

128 ILK 1927

129 Minimális változások: 1841, 1869, 1872.

130 Új fejezetek: I. Az egyesület céljáról, II. A tagokról, III. A vendégekről és vendégtagokról, IV. A közgyűlésről, V. Az igazgatóságról, VI. A választmányról. VII. Zárhatózatok.

131 1828. [évkönyv] 33.

132 1841: „2 [...] a' casinói Egyesület, mint egyesület, semmiféle politikai színre mutatható határozatot vagy lépést nem teend, mely a' végrehajtó hatalom' rendeletivel egybeütkezésbe jöhetne.”; 1878: „I. §. A nemzeti Casino halhatatlan emlékü hazánkfia gróf Széchenyi István által 1827. évben oly célból alkotott egyesület, hogy a hazai társadalmi életnek központját képezze. Mint ilyen, a nemzeti Casino nem egyedül a társadalmi tisztességes élvezetek gyűllhelye, de egyszersmind a műveltség, közhasznú elmélkedés és eszmecsereinek előmozdítására szolgál, testületi működése köréből azonban ki van zárva minden politikai jellegű tevékenység.”

Az 1878-as évben bekerült két fontos paragrafus: „55. §. *A nemzeti Casino nem bizonyos időtartamhoz kötött, hanem folyton fennálló egyesület.* 56. §. *A nemzeti Casino vagyona feloszthatatlan, és ahhoz sem a részvényesek, sem az egyletből kilépett tagok, sem azok örökösei, hagyományosai vagy engedményesei legkisebb jogot sem tarthatnak. – Azon esetben, ha az egylet felosztása emberi számítás szerint előre nem látható bármi rendkívüli okok vagy eseményeknél fogva elkerülhetetlenül bekövetkeznék, összes vagyona, mint szintén feloszthatatlan alapítvány, a magyar tudományos akadémia avagy az annak helyébe netán lépett hasonló jellegű magyar tudományos intézetre háramlik.*

Az elkerülhetlenné vált felosztás, valamint az egyleti vagyonnak a kitűzött célra leendő átadása iránt a közgyűlés határoz. E határozat érvényességéhez szükséges, hogy az a különösen meghívandó összes tagok legalább 2/3-dának részvétele mellett 9/10-ed szótöbbséggel hozassák.”

1895-től minden módosítás esetén szerepel egy sor, mely szerint az aktuális belügyminiszter látta az alapszabályt, és ennek oka is szerepelt itt: „*az 1508/1875. belügymin. sz. körrendelet*¹³³ 9. pontjában foglalt rendelkezés érvénye az eglyettel szemben fentartatik s hogy az alapszabályok módosítására, az egylet felosztására s vagyona hovatfordítására vonatkozó közgyűlési határozatok csak a belügyminiszter jóváhagyása után foganatosíthatók.” Amennyiben a belügyminiszternek hozzáfűzni valója, esetleg valamilyen megjegyzése volt, azt is jelezték.¹³⁴

1922-ben a belügyminiszter – a láttamozás mellett – kérte, hogy az alapszabályok utolsó pontjaként a következő szöveget közöljék¹³⁵: „*Azokban az esetekben, ha a Casino az alapszabályokban előírt célját túllépi és eljárását be nem tartja, hatáskörét túllépi, államellenes működést fejt ki, a közbiztonság és közrend ellen súlyos vétséget követ el, vagy a tagok vagyoni érdekeit veszélyezteti, a m. kir. belügyminiszter ellene vizsgálatot rendelhet el, működését felfüggesztheti és végleg fel is oszlathatja.*”

133 Lásd bővebben: <https://konyvtar.parlament.hu/magyarorszagi-rendeletek-tara> (2024.10.26.): „Az egyesületi jogot szabályozó alprendelet, amelyet 1875-ben hirdettek ki (1508/1875. B. M. rendelet) és a Rendeletek Tára 1875. évi kötetéből kimaradt, csak az 1898. évi kötetben kapott helyet.” A rendelet szövegét lásd: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1898/?pg=324&layout=s (2024.10.26) 245–248.

134 Ilyen módosítások történtek ezután a következő években: 1909, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1924, 1929, 1933.

135 1924 [Az 1923-as évkönyvben nem szerepel alapszabályzat és házszabályzat sem, de valószínűleg már akkor beletették ezt a pontot.]

TAGSÁG

A tagság feltétele az első évben mindössze a tagdíj megfizetése volt, majd a második évtől szükségessé vált a választmány hozzájárulása is. Tagnak választható, vagy vendégként meghívható volt bármely magyarországi vagy erdélyi férfi, külföldi egyén – külföldi idegen, katona, tudós, művész, jó reménységű ifjú – születésre és hitvallásra való tekintet nélkül¹³⁶, viszont csak egy tag bevezetése révén jegyezhetette be magát – eleinte Vendégként¹³⁷ – az Idegenek könyvébe, és léphetett be az egyesület helyiségeibe. 1828-ban az éves tagdíj 100 pengő forint volt, az új tagok aláírásukkal három évre kötelezték el magukat¹³⁸.

A tagság aláírással jött létre, ami eleinte három, majd hat éves tagságot követelt meg¹³⁹. A tagdíjat két személynél lehetett nyugta ellenében befizetni: az egyik a pénztárnok volt Pesten a Casino székházában, a másik pedig a Casino ágense Bécsben, ezzel könnyítve azok dolgát, akik a tagdíjfizetési határidő lejárta előtt nem járnának Pesten. A tagdíjat nem fizető tagok neveit néhány felszólítás után a közgyűlésen felolvasták, és ha továbbra se egyenlítették ki a tartozásaikat, törölték őket a tagok közül. 1883-tól kezdve a tagdíjat késve fizetők 6%-os késedelmi kamatra számíthattak.

A vendég-tagság egy átmeneti állapot volt, amíg valakit hivatalosan taggá nem választottak, vagy ha valaki a munkája/beosztása miatt csak átmenetileg tartózkodott az országban. 1833-tól három féle státusz létezett¹⁴⁰: részes/normál tagság, foglalkozó¹⁴¹ tagság [1879-ig] és vendég-tagság. Ezeken kívül találkozunk még a tiszteletbeli vagy rendkívüli tagokkal

136 1878: „*Politikai párt-színezet és osztály-külömbőség a tagok felvételénél vagy kirekesztésénél mérvadó nem lehet.*”; 1920: „*A nemzeti Casino tagja lehet osztálykülömbőség nélkül minden tisztességes, művelt magaviselőtű, feddhetlen jellemű, nagykorú férfi.*”

137 1838-ban és 1841-ben részletesebb szabályozást közöltek a vendégekről a rendeletek között.

138 1833-tól találunk rá utalást, hogy az új tagok rövid kivonatban megkapták a tudnivalókat magyar, német és francia nyelven.

139 Aláírási ciklusok a következők voltak: 1829–1834 (6 év), 1835–1840 (6 év), 1841–1850 (10 év), 1851–1853 (3 év), 1854–1856 (3 év), 1857–1859 (3 év), 1860–1865 (6 év), 1866–1871 (6 év), 1872–1877 (6 év), 1878–1884 (6 év). 1868-ban már utaltak rá, hogy megszüntették a hat évenkénti aláírást, az aláírás folytonos, a belépési év kezdetétől hat évig tart, de ezt követően még két aláírási könyvről esik szó az évkönyvekben. 1878-ban van még említés új aláírási könyvről, de itt is szerepel, hogy új tagokra nézve az aláírás folytonos, csak az első hat év kötelező a belépéstől.

140 1854-től egy lábjegyzet erejéig találkozunk „állodalmi” hivatalnokokkal is, akiknek csak arra az időszakra kellett tagdíjat fizetniük, amikor Pesten volt a székhelyük, ha elköltöztek, az aláírási időszak végéig hátralevő évek díjainak fizetésétől felmentést kaptak.

141 1852-től a foglalkozó tagok is használhatták a színházi páholyt.

is, de ez teljesen külön kategória volt, amit csak bizonyos személyek érdekelhettek ki. Aki nagykorú volt, honbéli, vagy megtelepedett idegen, föld/házbirtokos, nagykereskedő vagy gyáros, az csakis rendes tag lehetett. A vendég-tagok jogai megegyeztek a rendes tagokéval, kivéve az üléseken való szavazás és a vendég-tagok bevezetésének a lehetősége az egyesületbe, valamint 1924-től kezdődően a színházjegyeket se vehették igénybe, ezt leszámítva azonban a palota minden kényelme őket is megillette.

Az egyesület a tagok befektetéseiről jött létre, így az első aláírók a társaság részvényesei lettek, ezért cserébe életük végéig ingyen látogathatták a Nemzeti Casinót. Az évek során változtak és szigorodtak a szabályok. A tagság lejárt esetén az megújítható, életfogytig elvállalható, vagy egy bizonyos összeg befizetésével örökre megváltható volt, a kilépett tagoknak és örökösöknek viszont semmilyen követelése nem lehetett az intézet vagyona felé.¹⁴²

Aki kilépett, eleinte nem lehetett újra tag, majd 1834-től ezt eltörölték, abban az esetben, ha az aláírt időszak lejárt és nem állt fenn tartozás sem. A tagok halála esetén a tagsági díjat csak arra az évre kellett az örökösöknek kifizetni, amelyben a tag elhalálozott, és esetleg még életében ezt nem rendezte. Azok a tagok, akik már régóta az egyesülethez tartoztak, tagdíj kedvezményeket kaptak és az új tagokra kiszabott, magasabb éves tagdíjak sokszor nem vonatkoztak rájuk.

1868-tól az évközben belépő új tagok arányosan – negyedévenként – fizették a tagdíjat. 1883-tól a tagdíj mellett bevezették a felvételi díjat, majd 1922–1926 között a drágasági pótlékot, amit a tagdíj fizetése alól felmentett tagoknak is be kellett fizetniük. A felvételi díj befizetését 1933 és 1943 között felfüggesztették.

1920-tól rendes tagként csak magyar személyeket lehetett felvenni, külföldiek csak rendkívüli tagok lehettek.

KÖZGYŰLÉS

Kezdetben a rendes évi közgyűlés évente két alkalommal került megrendezésre, az év elején és a közepén, majd néhány évvel később¹⁴³ már csak egyszer, január utolsó vasárnapján. Ezeken az alkalmakon hozták meg az egyesület fenntartásához szükséges rendeleteket, és választották meg a közgyűlés elnökét, az igazgatósági és a választmányi tagokat, valamint a

¹⁴² 1838-tól

¹⁴³ 1866-tól

jegyzőt. A közgyűlés további feladatai az állapotjelentések, jóváhagyások előterjesztése, a költség-előirányzat jóváhagyása, illetve az előrehaladást, a gyarapítást és az alapszabály változtatást irányzó indítványok tárgyalása¹⁴⁴ voltak. Halaszthatatlan estekben a választmány összehívhatott rendkívüli közgyűlést is. A közgyűlés szavazattöbbséggel döntött, a meghozott döntések mindenkire vonatkoztak, a jelen nem lévő tagok nyomtatásban értesültek ezekről. A meghozott végzéseket 1834-től valamelyik pesti magyar hírlapban tették közzé, 1878-tól pedig úgy fogalmaztak, hogy hírlapok útján tették közzé.¹⁴⁵

1834-től alapszabályban részletezték, hogyan lehet egy tagot magaviseleti okokból kitiltani az egyesületből: 30 tag aláírása és 60 tag jelenléte volt szükséges a közgyűlésen, és 2/3-os többség kellett a kirekesztéshez. Akit egyszer ilyen okból kizártak, többé nem lehetett tag. 1878-ban ismét szabályozták a kirekesztés folyamatát, ami ekkoriban is csak *„a feddhetlen jellem és a helyes magaviselet elveivel meg nem férő cselekmény miatt”* történhetett, és 12 tag igazgatósághoz benyújtott indítványa után következhetett be, a választmány által. A kirekesztési indítvány pontos ügymenetét 1884-ben, 1895-ben és 1924-ben tovább részletezték.

A rendeletek egyik pontja 1832-től kimondta, hogy jutalmat és kárpótlást csak a közgyűlés adhatott, erre sem az igazgatóknak, sem pedig a választmánynak nem volt jogköre. Az 1878-as megújított házszabályok pontos szabályozást közöltek a közgyűlések menetére: az elnöknek rendet kellett tartania; a jegyző felírta a jelentkezőket, akik sorrendben szólhattak; golyóvetéssel¹⁴⁶ szavaztak, az elnök csak szavazategyenlőség esetén szavazott és bonyolultabb esetben bizottság előtt (igazgatók, választmány nélkül) szavaztak külön teremben; a közgyűlést a napilapokban nyolc nappal előre meg kellett hirdetni és a tagok számára meghívót kellett küldeni.

VÁLASZTMÁNY

A választmány feladata a Casino igazgatása, a hivatalnoki személyzet kinevezése és elbocsátása volt, tagjai határozták meg a személyzet járandóságát,

¹⁴⁴ 1878-tól alapszabályban

¹⁴⁵ Rendszeresen közöltek a Casinóról szóló híreket többek között a következő lapokban: Budapesti Hírlap, A Hon, Jelenkor, Nemzet, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Vadász és Verseny lap, Az újság.

¹⁴⁶ Névtelen szavazási forma, a következő alfejezetben részletes bemutatásra kerül.

igazgatták a folyó ügyeket, ellenőrizték a tagdíjak beszédését, létrehozták és módosították a házirendet, továbbá ők vitatták meg az új tagok felvételét is. A választmány tagjai havonta üléseztek, illetve rendkívüli esetben, az új tagok felvételénél titkos golyóvetéssel szavaztak.¹⁴⁷ Az ülések a Casino tagjai számára nyilvánosak voltak, ezekről jegyzőkönyvet vezettek.

1833-tól három igazgató, egy jegyző és a 30 tagú választmány – 1878-tól már 50 tag és 6 póttag – működtette az egyesületet. A választmány újraválasztása úgy zajlott, hogy a februári közgyűlésre minden megjelenő tag hozott magával egy levélkét az általa megválasztani kívánt tagok neveivel. Ezeket három kijelölt biztos összefésülte, majd a másnapi ülésen kikiáltották a szavazatok eredményét és a biztosok felügyelete mellett megtörtént a munka átadása az új választmány számára.

Az újabb választási rend¹⁴⁸ szerint a választmány¹⁴⁹ egyharmada évente kilépett, akik helyébe újakat választottak. Ennek az volt a célja,

147 Az új tag ajánlását az igazgatóságnál kellett jelezni, aki a választmány elé terjesztette a jelölt felvételét szavazásra. Az ajánló tag kimondta az új tagjelölt nevét, és mindenki szó nélkül vetette a golyóbisát az igen vagy a nem mellett. Az érvényes tagválasztáshoz a választmány 2/3-ának szavaznia kellett. A tagok felvétele és kizárása ezzel a névtelen szavazással, ún. golyóvetéssel történt, amikor a tagok egyesével döntöttek és a sorsoló láda „igen” vagy „nem” feliratú fiókjába helyezik a saját „golyóbisukat”. Amennyiben a szavazó létszám páros volt, az elnök kétszer szavazott. Amelyik fiókban több volt a golyó, az lett a szavazás eredménye. Bonyolultabb kérdésekben egy három fős bizottságot neveztek ki, aki előtt minden tag egyesével elmondta a véleményét, és a többség akaratát vették figyelembe. 1873-ban új szabályozás született az új tagjelöltek bevezetésére: a neveket az idegenek könyvébe kellett beírni, mely egy napig volt belépésre érvényes, majd az igazgatóságnál kellett bejelenteni a nevet. A jelölt két választmányi tag közbenjárásával nyolc napra szóló belépti jegyet kaphatott vagy megtagadhatták tőle a tagságot. 1878-tól kezdve a felvételhez egy casinói tag ajánlata volt szükséges oly módon, hogy az ajánlott neve, állása és lakása az ajánló tag által az e célra szolgáló táblára a választást megelőzőleg legalább nyolc napon át ki legyen függesztve. A felvétel a választmány által titkos szavazás útján legalább egy igazgató és 15 választmányi tag részvétele mellett, 2/3 szavazat-többséggel történt.

148 1838-ban és 1841-ben részletesebb szabályozást közöltek a választási rendről a rendeletek között. 1895-től az alapszabály szerint a választási rend a következő volt: *„Az 1896. évi rendes közgyűlésen megválasztatik mind az 50 tag és a 6 póttag. Az így megválasztott 50 tag a választást követő legelső választmányi ülésben sorsbűzés útján három részre osztatik, úgy hogy az először kibűzött 16 tag működése egy évre, a másodsorban kibűzött 16 tag működése két évre, végül a visszamaradt 18 tag működése három évig tart. Az így kisorsolt tagok ebhez képest kilépvén, az évi rendes közgyűlésen helyük szabályszerű módon három évre terjedő hatályal töltetik be, s az első három év eltelte után mindig kilépnek azok, kiknek három éve telelt s helyeik új választás által töltetnek be. Minden három évi ciklus elteltével 6 póttag is választandó. A kilépett tagok csak a következő évi rendes közgyűlésen választhatók meg újból. Az időközben elhunyt, vagy más okon kilépett tagok helyére évközben a nyert szavazatok aránya szerinti sorrendben a póttagok hivatnak be, a legközelebbi rendes közgyűlésen pedig helyük választás útján töltetik be, úgy azonban, hogy az így beválasztott tagok működése csak azon időre terjed, a mely időre azon választmányi tagok működése szólott, kiknek helyére megválasztattak.”*

149 A választmány létszáma folyamatosan változott, igazodott az egyesület működéséhez. Az évkönyvek alapján 24 és 54 fő között mozgott.

hogy a részesek/tagok közül minél többen megismerkedjenek az egyesület működésével és belső rendjével. Az igazgatóságból két tag cserélődött minden évben, akik automatikusan a következő választmány tagjai lettek. A két éve szolgálatban lévő igazgató minden esetben kilépett. A lemondó igazgatóknak lehetőségük volt javaslatot tenni a választmány felé a fennálló hiányosságok megszüntetésére.

1828-tól bármilyen végzés meghozásához legalább hét választmányi tag jelenléte volt szükséges, ennek hiányában más Casino-taggal kell kitölteni ezt a létszámot. A házszabályok értelmében 1831-től minden, ami nem a közgyűlés témája, az ő hatáskörük volt, például akadályok/hibák elhárítása, pénzügyi kiadások felügyelete/vizsgálata, pénzügyi befektetések/kamatra adás, valamint segítették az igazgatókat, fenntartották a közrendet, behajtották a kintlévőségeket, segítették a „jóféle tag-szaporulatot” és többség dönt elven működtek.

Az 1857-es házszabályok szerint a választmányi ülést az egyik igazgató hívta össze, elnökét maguk közül betűrendben nevezték ki, a Casino igazgatása tárgyairól tanácskoztak és rendeleteket hoztak, és ezeket az üléseket két nappal előbb kihirdették, hogy azokon a többi tag is részt vehessen, de szólásszabadság nélkül.

1878-tól a választmányi ülésen a választmányi tagok egymást szintén betűrendben követve elnököltek. Szavazati joga a három igazgatónak és az 50 választmányi tagnak volt, de az egyesület tagjai számára az ülések nyilvánosak voltak. A választmány tagjai nevezték ki és bocsátották el a hivatalnoki személyzetet, határoztak a hivatalnoki és szolga személyzet, illetve a vendéglős fizetéseiket illetően. Felügyelték a folyó ügyeket, az egyleti vagyont, annak jövedelmeit és a tagdíj befizetések behajtását, valamint minden kiadásról ők határoztak. A választmány elé kellett terjeszteni minden beruházást, átalakítást, kölcsönt érintő ügyet és szerződést. Hatáskörükbe tartozott továbbá az egyesület készpénz vagyonának befektetése az igazgatóság javaslata alapján, a házszabályok és házrend megalkotása, módosítása, a tagok felvétele és a tagok kirekesztési indítványainak tárgyalása. A házszabályokban folytatták a feladatok felsorolását: intézkedtek és határoztak a jogkörükben és a közgyűlés és igazgatóság jogkörén kívüli ügyekben az egylet céljainak megfelelően, legalább havonta egyszer ülést tartottak, illetve a halasztást nem tűrő sürgős ügyekben a jegyző két nappal előre kiküldte a meghívót a választmányi tagoknak.

Az egyleti jegyző jegyzőkönyvet vezetett az üléseken, és a hivatalnokoknak nem kellett tagnak lenniük. A közgyűlés előtti ülésen a választmány megválasztotta a következő bizottságokat: bizottság a szavazati ívek szétküldésére (2 fő), szavazatszedő/számláló bizottság¹⁵⁰ (7 fő), bizottság a számadások felülvizsgálására és a költségelőirányzati terv kidolgozására¹⁵¹ [1862-től költségvető bizottság] (6 fő + 3 igazgató), leltári bizottság¹⁵² (2 fő), könyvtári bizottság (17 fő), illetve 1901-től játék-bizottság¹⁵³ (9 fő), ellátási bizottság¹⁵⁴ (3 fő) [1902-ig], szivar-bizottság¹⁵⁵ (3 fő), majd 1909-től művészeti bizottság (7 fő) és 1916-tól konyha-

150 Az 1878-as házszabályok értelmében a szavazatszedő bizottság a jegyzőből, 1 elnökből és 6 tagból állt (a tagokat, ha szükséges volt, titkos szavazás útján választották, és az eredményt a közgyűlés elé terjesztették). A bizottság feladata az igazgatókra és választmányi tagokra leadott szavazatok összeszedése és összesítése volt. A beadott szavazati íveket egy szelencébe tették, azt szekrénybe zárták, kulcsát több pecséttel lezárva őrizték, a szavazatokat a számlálás után rögtön megsemmisítették, és az eredményt közgyűlésen kihirdették.

151 Az 1878-as házszabályok értelmében ez a bizottság a pénztárnok évi számadását felülvizsgálta, kidolgozta a pénzügyi tervet a következő évre, és közgyűlés elé terjesztette azt. Az igazgatóságnak ehhez az éves tervhez ragaszkodnia kellett. Ha valamilyen okból ettől eltért, vagy túllépte az éves keretet, akkor azt tételesen magyaráznia és indokolnia kellett.

152 Az 1878-as házszabályok értelmében a leltári bizottság feladata volt a leltár pontos vitelének a felügyelete, évente leltároztak. 1834-től két leltár készült a Casino vagyonaról: az egyik mindig a kirendelő igazgató szállásán, a másik a levéltárban volt, és az új szerzeményeket még aznap mindkettőbe be kellett vezetni.

153 Az 1901-es házszabályok értelmében a játék-bizottság feladata volt felügyelni a játékszabályokat, eldönteni a felmerülő kérdéseket, utasítani a komornokokat a játék közbeni pénz- és kártyakezelésre, és az elszámolás mikéntjére. A bizottság maguk közül választott elnököt és jegyzőt, üléseikről jegyzőkönyvet vezettek, határozataik az intéző igazgató hozzájárulásával lettek érvényesek.

154 Az 1901-es házszabályok értelmében az ellátási bizottság feladata volt intézkedni a konyha, a pince, az étterem ellátása körül felmerülő kérdésekben, felügyelte az igazgatóság és a vendéglős közötti szerződési árszabály betartását, a kiszolgálást, a kiszolgáló személyzetet, az éttermi rendet és tisztaságot, továbbá megvizsgálta és orvosolta a Casino alsó és felső éttermeiben felmerülő panaszokat. A bizottság maguk közül választott elnököt és jegyzőt, üléseikről jegyzőkönyvet vezettek, határozataik az intéző igazgató hozzájárulásával lettek érvényesek.

155 Az 1901-es házszabályok értelmében a szivar-bizottság feladata volt felügyelni a szivarkezelést, és az ebből befolyó jövedelmeket; legalább évente az egyleti titkárral átvizsgálta a kezelésről vezetett anyag- és pénztári számadást, leltárkészletet, majd erről a választmányoknak jelentést tett. Volt még egy segédhivatalnok, mint szivarkezelő kirendelve, aki a bizottság utasításai szerint intézte a megrendeléseket, vezette a pénz- és anyagszámadásokat, a szivarokat kiadta a személyzetnek árusításra, velük elszámolt, és általában végrehajtotta a bizottság szivarkezelési utasításait. A szivarok árát a választmány határozatai alapján a szivar-bizottság határozta meg. A bizottság maguk közül választott elnököt és jegyzőt, üléseikről jegyzőkönyvet vezettek, határozataik az intéző igazgató hozzájárulásával lettek érvényesek. Az évkönyvek alapján sokszor betöltetlenek a bizottság helyei.

bizottság¹⁵⁶ (5 fő) [1917-től egy konyhabiztos maradt, 1943-ban pedig újra volt konyha-bizottság].¹⁵⁷

1920-ban a választmány első ülésén meghatározta az évre vonatkozó új tagsági számot, vagyis azt, hány új tagot vehettek fel az év során (ezt a pontot a rákövetkező évben törölték).

Az 1924-es házszabályok szerint a választmány hatásköre továbbra is az volt, ami nem a közgyűlés vagy az igazgatóság hatáskörébe tartozott. A választmány nevezte ki és bocsátotta el a hivatalnokokat; meghatározta a hivatalnokok és a szolga személyzet fizetését (az elnök igazgató hatásköre volt azok felfogadása és elbocsátása); határozott a rendkívüli kiadások felől; kezelte a kölcsönöket, beruházásokat, szerződéseket, befektetéseket; elkészítette és módosította a házirendet. A választmány negyedévente ülésezett és meghívó útján értesítették a tagokat. Rendkívüli esetben az ülés bármikor összehívható volt.

Az 1924-es házirend szerint közgyűlés előtti ülésen a választmány a következő bizottságokat választotta meg¹⁵⁸: pénzügyi bizottság¹⁵⁹ (7 fő), játékbizottság¹⁶⁰ (9 fő), művészeti bizottság¹⁶¹ (7 fő), könyvtári bizottság¹⁶² (17 fő). Mindegyik bizottságban tanácskozási joggal bírtak az igazgatók. Minden bizottság saját körükből elnököt és jegyzőt választott,

156 Az 1916-os házszabályok értelmében a konyhabizottság feladata volt felügyelni a konyhát és az éttermet, rendelkeztek a konyha-és pincér-személlyel.

157 Az 1908-as évkönyvben találkozunk először a bizottságok névsorával: szavazatszedő bizottság (8 fő), pénzügyi bizottság (8 fő), leltári bizottság (3 fő), szivarbizottság (3 fő), könyvtári bizottság (17 fő), művészeti bizottság (7 fő), játékbizottság (9 fő). 1944-ben ezeket találjuk: szavazatszedő bizottság (5 fő), számvizsgáló, illetve leltári bizottság (3 fő), pénzügyi bizottság (7 fő), játékbizottság (9 fő), művészeti bizottság (5 fő), könyvtári bizottság (17 fő +könyvtárnok), konyhabizottság (4 fő).

158 Az 1924-es évkönyvben szereplő bizottságok a megválasztottak létszámával a névsorok alapján: szavazatszedő bizottság (6 fő), pénzügyi bizottság (7 fő), számvizsgáló bizottság (3 fő), szivarbizottság (betöltetlen), könyvtári bizottság (17 fő +könyvtárnok), művészeti bizottság (7 fő), játékbizottság (9 fő).

159 A pénzügyi bizottság feladata a következő évi költség előirányzat elkészítése, és közgyűlés elé terjesztése volt, illetve véleményt mondott és határozott (az igazgatóság vagy választmány által) a hozzá utasított ügyekben.

160 A játékbizottság feladata volt megállapítani és módosítani a játékszabályokat, szükség esetén utasította a játék-pénztárnokot, megállapította a kártya- és egyéb játékdíjakat. Játékjegyekkel (jeton) a kártyadíjakon kívül egyéb tartozást kiegyenlíteni nem lehetett.

161 A művészeti bizottság tanácsot adott az igazgatóságnak, ha új beszerzések és építkezések esztétikai elbírálásáról vagy művészies alkalmak rendezéséről volt szó.

162 A könyvtári bizottság feladata volt a könyvtár és az olvasóterem felügyelete, a könyvek beszerzése és hírlapok megrendelése a közgyűlés által meghatározott kereten belül, illetve ellenőrizte a könyvkölcsönzés és a könyvtár kezelésével megbízott hivatalnokot.

jegyzőkönyvet vezettek, és ezt az igazgatósághoz jóváhagyásra bemutatták, határozataik csak e felső szerv hozzájárulásával lett végrehajtható. A könyvtári bizottság kivételével mindegyiket az elnök igazgató hívta egybe – a könyvtári bizottság összehívása a bizottság elnökének feladata volt. A határozathozatalhoz legalább három tag jelenléte kellett. A Casino vagyonáról leltár készült, ahova minden szerzemény és hiány bejegyzésre került az érték megjelölésével. A számvizsgáló-bizottság feladata volt a leltár ellenőrzése, továbbá felülvizsgálta a pénztárnok évi zárszámadását, legalább évente egyszer, és a tapasztalt hiányokat az igazgatóságnak jelentette, aki intézkedett a kártalanításról.

IGAZGATÓSÁG

Az igazgatóság három tagból állt és végrehajtó feladatot látott el. Ezt a létszámot azzal indokolták, hogy nem voltak mindig Pesten, így a három tag meg tudott egyezni egymással a jelenléteket illetően. Az igazgatóság elszámolt az előző évi pénzmozgással – bevételek, kiadások –, kidolgozta a következő évi költségvetést, képviselte az egyesületet, valamint végrehajtotta a közgyűlés és a választmány határozatait.

1878-tól kezdődően szükség esetén az igazgatók képviselték az egyesületet a tagok, a bíróságok és a hatóságok felé, például folyó ügyek intézésénél. Általában egy főt kiválasztottak maguk közül, aki eljár az ügyekben és képviselte az egyesületet – ő volt az intéző igazgató. Ezek az igazgatósági tagok végrehajtották a közgyűlés és a választmány minden határozatát, továbbá a választmányi üléseken ülési és szavazati joggal bírtak. Ők kötötték meg az egyesületet érintő minden jogügyletet és a választmány jóváhagyása után ők írtak alá minden okiratot. Kivizsgálták és kezelték a panaszokat, valamint biztosították a rend fenntartását. Az intéző igazgató alkalmazta/bocsátotta el a vendéglőst/szolga személyzetet, kezelte a kirekesztési indítványt, kezelte a kiadásokat egy bizonyos összeghatár alatt és felügyelte a tagdíjak beszedését. Intézte a közgyűlési határozatok, egyéb intézkedések közhírré tételét a hírlapokban, valamint intézkedett az évkönyv szerkesztésének és kiadásának ügyében, kitűzte és egybehívta a választmányi ülést, illetve akadályoztatása esetén kinevezte helyettesét. 1922-től ennek a pozíciónak a neve elnök igazgató lett.

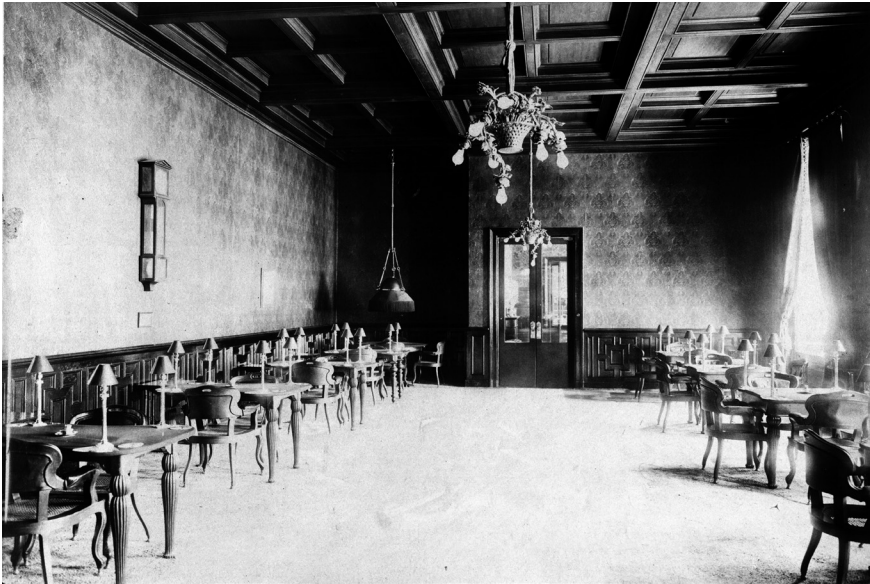
Az igazgatók feladatait a házszabályokban tovább részletezték, így 1829-től az alábbiak tartoztak a hatáskörükbe: kihirdették a választmány ülésnapjait, felügyelték a vendéglőt, az udvarmestert, a pénztartót és a cselédeket. Egy adott összeghatárig kifizettek, felügyelték a rendet, a csendet, a tisztságot és a berendezést a Casinóban. Kiküldték a tagoknak a közgyűlés határozatait, valamint a tagokat érintő eseményeket közölték a jegyzővel (aki továbbította azt egy pesti magyar újságnak, 1834-től a Jelenkornak). A közgyűlések előtt a pénztartótól elkérték a számadást, és a közgyűlést tájékoztatták a kiadásokról, bevételekről. A Casino vagyonának kamatra adása (befektetése) az igazgatók és a választmány felelőssége volt, a pénztári kimutatás és előirányzat készítése csak az igazgatóké. A pénzkezelésre 1832-től egy igazgatót bíztak meg, míg 1833-tól a panaszkönyvet is figyelték, és felügyelték, hogy a tagoknak ne legyen rendbontó a viselkedése. Ha ilyesmi mégis előfordult, intézkedtek a kizárásról. 1833–1839 között ők felügyelték a könyvtári dokumentumokat, továbbá azok beszerzését, és az írnok által tartottak rendet a könyvtárban. Ezt követően valószínűleg már a könyvtári bizottság látta el ezeket a feladatokat. A kártyapénz kezelése is hozzájuk tartozott 1857-ig, ekkor ezt a komornok vette át. Az intéző igazgató feladatait az alábbiakban foglalták össze 1878-ban: kötelessége volt a tagokat figyelmeztetni az esetleges rendetlenségekre, felügyelte, utasításokkal látta el a hivatali és szolgáló személyzetet, a vendéglőt, intézkedett a hiányok, illetve rendellenességek megoldása érdekében, előterjesztette a jelentősebb panaszokat a választmány számára; felügyelte az intézet ezüst, edény, üveg, bútor készletét és minden ingó vagyonát, valamint ügyelt azok karbantartására; felügyelte a pénztárnokot, a pénztárat, a számadásokat, végül pedig az ő feladata volt a kártya beszerzése és eladása is.

PÉNZTARTÓ

Az alapszabály szerint a pénztartó/pénztárnok kezelte a Nemzeti Casino vagyonát az igazgatók és a választmány felügyelete alatt. A házszabályokban néhány évig a pénztartó feladatait külön fejezetként közölték. 1829-től kezdődően bármikor naprakész beszámolót kérhettek tőle az igazgatók és a választmány, továbbá a szükséges pénzeket ki kellett fizetnie a kijelölt igazgató aláírása esetén. A pénztartó emellett felügyelte az udvarmestert

és beszámolási kötelezettséggel tartozott a választmány felé. Minden év elején bejárta a Pesten lévő tagokat a tagdíjért és az esetleges tartozásokért, a hiányokat pedig jelentette az igazgatóknak. A választmány részére köteles volt minden hónapban bemutatni a pénztár állapotát feltüntető kivonatot. 1924–1927 között a pénztárnok eszközölte minden fizetést az elnök igazgató utalványára. Ezt a feladatot 1928-tól a titkár vette át.

Az 1878-as házszabályok értelmében a pénztárnok minden kifizetést a kirendelt igazgató utalványára végezhetett el, a választmánynak havonta bemutatta a pénztár állapotát feltüntető kivonatot és minden pénzmozgást bejegyezt a pénztári naplóba.

11. kép: A játéktér

EGYÉB SZABÁLYOK

A Nemzeti Casinóban szigorú szabályok vonatkoztak a kártyajátékra is.¹⁶³ Amennyiben valamelyik tag nem törlesztette a felmerült játéktartozását az adott határidőn belül, kizárhatták az egyesületből. 1884-ben az alapszabály végén függelékként közölték *„A játékból eredő tartozások rendezésére vonatkozó határozatok”*-at.

A Casino olyan helyiségei, mint a társalgó, olvasóterem, játéktér és az étterem csak a kijelölt célokra voltak használhatóak. A könyvtár dokumentumait – könyvek, folyóiratok, hírlapok, térképek, egyéb nyomtatványok – csak helyben lehetett használni, az olvasó- és a játéktérben tilos volt étkezni és csendben kellett lenni. Az éttermen kívül kizárólag este 10/11¹⁶⁴ óra után lehetett ételt felszolgálni, kivételt ez alól a biliárdterem képezett 1895-től, valamint az olvasóterem 1924-től, ahol akkor sem. A helyiségek reggel 9/11¹⁶⁵ órától hajnali 5 óráig tartottak nyitva. Akik éjjel az egyesület termeiben tartózkodtak, azoknak 1924-től éjjeli pótdíjat kellett fizetniük az éjjeli szolgálatért.

A táncmultságokat¹⁶⁶ és egyéb vigadalmakat¹⁶⁷ csak az egyesület szervezhetett a palotában, amin a tagok szabadon részt vehettek, külsősök viszont csak belépőjegy ellenében léphettek be. 1831-től már a tagokat is kötelezték a belépőjegy megvásárlására¹⁶⁸. A tagok számára minden ilyen esemény nyilvános volt.

163 A kártyajátékok folyamatosan jelen voltak az egyesület falai között, a kártyadíjakat folyamatosan szabályozták, mint a játszható játékokat is. Az évkönyvekben 1872-től találkozunk a kártyadíjak felsorolásával a Whist/Wyst [később Bridge], Piquet [1922-től Ecarté-Piquet] és Tarokk kártya esetén, 1882-től már megjelenik a Magyar kártya és a Besique, 1885-től a Quinze, 1894-től a Pocker, 1895-től az Ecarté [1922-től Ecarté-Piquet], a Ramsli [1917-ig] és a Ferbli [1917-ig], 1918-tól a Chouette [1919-től Chouette-Ecarté]. 1895-től 1922-ig a házsabályokban külön fejezetben közölték a játékszabályokat.; 1912: *„A játékból eredő jövedelmek rendkívül ingadozóak és évről-évre kisebbbednek, úgy, hogy ma már a fővárosi nagyobb klubok között a Nemzeti Casino a legkisebb játékjövédelmet mutathatja fel.”*

164 Évenként eltérő időponttól.

165 Évenként eltérő időponttól.

166 1830. *„Táncos multság alatt is marad néhány szoba üresen a tagoknak, ha mégse mennének a bálba, vagy vidékről aznap érnének fel.”*

167 1834–1846 között hangászati multságokat tartottak.

168 1831-ben hat táncos multságáról találunk említést, melyek bevételeit bútorokra fordították.

12. kép: Nagyterem

A cselédeknek (kapus, két legény, két marqueur¹⁶⁹, egy háziszolga) borralaló nem járt, mert jó fizetést kaptak. Kutyát vagy más állatot az emeletre – az intézet felső palotáiba/szobáiba – nem lehetett bevinni. A pincében bort csak tag helyezhetett el eladásra. Az egyesület könyvet vagy egyéb ajándékot csak tagjaitól fogadhatott el. A Nemzeti Casino palotája is csak az egyesület céljaira volt használható. 1833-ban alapszabályba foglalták a mindenki egyenrangú¹⁷⁰ és a többség dönt elvét is. 1878-tól csak országos közcélú aláírási íveket lehetett az e célra kijelölt teremben kitenni, de ezeket is csak az igazgatóság engedélyével.

Az alapszabály céljai között 1878-tól kezdve szerepelt egy paragrafus, mely kifejtette, hogy az egyesület jövedelmeit elsősorban a saját helyiségeik felszerelésére és berendezéseikre kell fordítani. A fennálló hitelek¹⁷¹ törlesztése előtt segílyt vagy kölcsönt más számára adni nem lehetett. Ehhez a ponthoz 1881-ben kivételként csatolták a szintén Széchenyi

169 A marqueur jelentése tekeőr (biliárdért felelős személy) vagy játékező. Lásd bővebben: <https://www.magyarbiliard.hu/> (2024.10.26.)

170 1834-ben ezt úgy módosították, hogy nincs előjog, illetve kiváltság.

171 1899: A házvételre és berendezésre 1870-ben 200.000 ft-os kölcsönt vettek fel, és vállalták, hogy 1874–1913 között, 40 év alatt visszafizetik. Végül ezt 1902-ben törlesztették.

István által alapított Budapesti Lovaregyletet, mely társintézetnek minden évben egy közgyűlés által megállapított versenydíjat juttattak. A Lovaregyletre és a törlesztésre vonatkozó részek 1909-ben végül törlésre kerültek. A Casino szükségleteinek kielégítése után, a korábbi évekhez hasonlóan, újra lehetőségük nyílt a hazai kulturális és jótékonyági intézmények megsegítésére, valamint alapítványok létrehozására.

A függelékben közölték 1933-tól, hogy új tagként minden 20. életévét betöltött magyar férfinak a tagdíj és a felvételi díj felét kell megfizetnie, illetve a kedvezmény azokra is vonatkozott, akik ajánlóikon keresztül igazolni tudták, hogy állandó lakhelyük, jövedelmük és vagyonuk megszállott területen van.

4.2.2 HÁZSZABÁLYOK, TUDNIVALÓK, EGYÉB SZABÁLYOZÁSOK

JEGYZŐ

A jegyző feladatai 1834-től néhány évig külön fejezetként szerepelnek a házszabályok között: neki a külön helyiségben elhelyezett levéltárart rendben kellett tartania, valamint a jegyzéket pontosan vezetnie; az üléseken (köz és választmányi) meg kellett jelennie, a végzéseket nyilvánossá kellett tennie, majd az írnok által a jegyzőkönyvbe pontosan beiktatnia. A küldöttségekben ő látta el a jegyzői feladatokat, és ezek véleményét a választmányi ülésen ő terjesztette elő írásban. Az ülések végzéseit utóbb ő továbbította a feleknek ott, ahol ez nem az igazgató feladata volt.

1843-tól a jegyző már nem részvényes személy is lehetett, ez esetben viszont a választmányban szavazattal nem bírt. 1852-től a jegyzői hivatal összeolvadt a pénztárnokival.

ÍRNOK

Az írnok feladatai 1834-től néhány évig szintén külön fejezetként szerepelnek a házszabályok között: az írnok az igazgatók, a jegyző és a pénztárnok segédje volt, a tőlük kapott iratokat azonnal, hibátlanul kellett elkészítenie és a tőlük kapott feladatot azonnal el kellett végeznie. Ha elküldték valahova, mennie kellett és az adott ügyben pontos választ kellett hoznia. Az írnok dolgozóasztala a könyvtárban volt, ahol délelőtt

9 órától 12 óráig és délután 17 órától 20 óráig tartózkodott, figyelt a könyvekre, valamint a tagok számára a kért könyveket kiadta. A könyvtárban rendet, tisztaságot kellett tartania, és minden hónapban legalább egyszer intézkedni kellett, hogy a szolgák a könyveket leporolják. Pontosan kellett vezetnie a könyvtár és a Casino vagyonjegyzékét, a foglalkozó és vendégekönyvet, valamint minden egyéb jegyzőkönyvet, továbbá külön figyelte, hogy a casinói szálláson lévő minden íróasztalon a szükséges írószerek és a „jó toll”, soha ne hiányozzon.

TUDNIVALÓK, RENDELETEK

A Casino tagjai szabadon használhatták a könyvtárat, a fortepianot, a biliárdokat, és kényelmüket szolgálta a pince, a vendéglő, a kávézó és több terem, melyből négyben dohányozhattak is.

13. kép: A dohányzó

Az egyesület hatékony működését panaszkönyv és javaslatkönyv (indítványkönyv) segítette. A panaszkönyvben 1833-tól kezdve csak aláírt bejegyzéseket fogadtak el. 1834-től a panaszkönyvet és a javaslatkönyvet minden választmányi ülésen felolvasták, és intézkedtek a felmerülő problémák ügyében¹⁷², illetve fontolóra vették az egyesület jobbítására tett javaslatokat. Ekkortól kezdve már nemcsak a névtelen beírásokat hagyták figyelmen kívül, hanem a magyar származású tagok idegen nyelven írt panaszait is törölték. A panasz és indítványkönyv a Casino írótermében volt hozzáférhető, 1918-tól a komornok őrizete alatt. Az igazgatóság egyes panaszokat 1927-től kezdve saját hatáskörben is kivizsgálhatott, így csak a fontosabb ügyek kerültek a választmány elé.

1836-ban a 60 fős ezüst készletet 100 fősre bővítették és határozatokat hoztak a számadások/könyvelés és a gyűlések rendjének (illemszabályok, csend, figyelem) javítása érdekében.

A szabályok már az első évektől kezdve kimondták, hogy minden bevételt befektetésre kell fordítani. 1838-ban részletesebben is megfogalmazták, hogy céljuk egy saját ház megszerzése, ezért más intézetre és célra nem fordítják vagyonukat.

Az egyesület termeiben 1838-tól csak a Casino tagjai adhattak ebédet, de ők is csak az igazgatóság beleegyezésével. Kivételként 1841-től megjegyezték, hogy a választmány döntése alapján különleges esetben nem tagok is tarthattak vendéglátást. 1871-től az ebédlőben este 6 óra előtt tilos volt a dohányzás. 1872-ben a külön ebédek alkalmával egy kis szobáért egy forintot, nagyobb szobáért két forintot kellett fizetni, és az ilyen ebédeknél a nyári hónapokban 3-4 óra, téli hónapokban 5-6 óra közt a Casino rendes pincéereinek nem volt szabad felszolgálniuk.

A Házirendben 1878-tól foglalták össze a korábban alapszabályban, rendeletekben, házszabályokban külön pontokban közölt, a Casino használatára vonatkozó legfontosabb információkat.

„1. §. A nemzeti Casino helyiségei reggeli 9 órától éjfélután 5 óráig nyitva állanak.

2. §. Könyvtára, újságai, tekeasztalai és étterme a tagok és vendégek használatára szolgálnak.

3. §. A casinoi szolgálóknak a kiszolgálásért borraivalót elfogadni, vagy a Casino helyiségén kívül magán házaikban kiszolgálni szorosan

172 1924-es évkönyv szerint az intézkedéseket és észrevételeket is bejegyezték a panasz mellé.

tiltatik — ebből kifolyólag beszüntetetik az eddig szokásban volt ujévi ajándék-gyűjtő szekrény kitétele is.

4. §. Könyvet, folyóiratot, hirlapot, földképet és egyéb nyomtatványt a Casinóból elvinni nem szabad.

5. §. A Casino helyiségei közül a társalgó, olvasó, játék- és éttermek csak a kijelölt célokra használhatók.

6. §. Az olvasó-teremben kímélő csend legyen.

7. §. A Casino termei, névszerint a felső étterem, idegen célra és vigalmakra, különösen bementi díj mellett, nem használható, abban vigalom csak az egyesület nevében s az igazgatóságnál eleve történt bejelentés után egyesületi tagok által rendezhető s az a Budapesten tartózkodó minden egyesületi tagnak tudtul adandó.

8. §. Az étteremben az október 1-étől június 1-ig terjedő idő alatt esti 6 óra előtt a dohányzás tilos.

9. §. A Casino többi helyiségeiben csak esteli 11 óra után szabad ételeket és italokat felszolgálatni.

10. §. A Casino magán étkező helyiségeivel csak a Casino rendes tagjai rendelkezhetnek és ezen helyiségek használatára csak olyanokat jogsíthatnak, kik osztálykülönbség nélkül a tisztességes társadalmi körök befogadottjai.

11. §. A tagok a Casino bútorai és egyéb felszerelvényei kímélésére figyelmeztetnek.

12. §. Azon tagoknak nevei, kik az alapszabályokban meghatározott évdíjaikat a következő év január havának utolsó napjáig sem fizették le, az e célra kijelölt táblára kifüggesztendők.

A kártyadíjak következők:

Wyst és piquet kártya	esti 10 óráig	1 frt
	esti 10–12 »	2 »
	éjjel után 12–3 »	3 »
	» » 3–5 »	5 »
Tarok kártyáért	éjjeli 12 »	2 »
	» 12–5 »	4 »

A Casino színházi ülőhelyei a színházi napi árfolyam szerint bocsáttnak a rendes tagok rendelkezésére.

A panasz- és indítványkönyv.

13. §. *A Casino írótermében panasz- és indítványkönyv van letéve.*

14. §. *A panaszkönyvbe az egyes tagok, neveik sajátkezű aláírása mellett, a szolgálat, a rend vagy egyébként tapasztalt hiányok miatti panaszait és észrevételeiket bejegyzik.*

15. §. *Névtelen vagy idegen nyelven irt panaszok figyelembe nem vétetnek.*

16. §. *A panaszkönyv minden választmányi ülésen megvizsgálás végett bemutatandó és a panaszok feletti intézkedések és észrevételek a hajtott lapra irt panaszok mellé feljegyzendők.*

17. §. *Az indítványkönyvbe az egyes tagoknak az egylet javítása és emelése, valamint irodalmi termékek beszerzése iránt teendő vagy az egyletet általában érdeklő minden más javaslatok sajátkezűleg bejegyzendők és intézkedés végett a legközelebbi választmányi gyűlés elé terjesztendők.”*

A Casino tagjai nem vehettek igénybe hitelt: mindent azonnal készpénzben kellett kifizetniük a kiszolgáló személyzet számára.¹⁷³ A komornok ugyan adhatott kisebb hitelt¹⁷⁴, de a behajtásról hamar intézkedtek, és ha az adós nem törlesztett a felszólítást követő 14 napon¹⁷⁵ belül (idővel 8 nap¹⁷⁶), a tagot kizárták.

A lakószobák használatát 1943-ban szabályozták részletesebben. Ezeket a szobákat csak a Casino tagjai vehették igénybe. Az igazgatóság által meghatározott használati díj az érkezéstől számított 24 órára vonatkozott, mely magában foglalta a fűtést, világítást, takarítást és a fürdőhasználatot. Az étkezési-hozzájárulás (az év végével megszűnt) csak kis menüre vonatkozott és csak a szobahasználat napján. A felszerelési tárgyakban okozott kárért a tagot felelősségre lehetett vonni. Rövid ott tartózkodás esetén az elutazás napján kellett fizetni, nyolc napnál hosszabb tartózkodás esetén pedig hetente.

173 1887, 1924

174 1900, 1922

175 1887, 1924

176 1929

4.2.3 HAGYATÉKOK

Az évkönyvek eleinte a Tudnivalók, később pedig a Függelék fejezetében emlékeztek meg a végrendeleti felajánlásokhoz kapcsolódó tagok nevérol, és – többnyire a lábjegyzetben – a különböző felajánlásokat is tétélesen közölték.¹⁷⁷

- 1835, Szántói Szabó József: *„egy régi aranyos csészét ajándékozott olly kívánsággal, hogy abból halála után évenként a’ Casinoban adandó valamellyik nagy ebéd alkalmával a’ házi gazda az ajánló emlékére kávéit igyék”*
- 1842, gr. Dessewffy Aurél: *„válogatott munkákból álló könyvtárát a’ N. Casino egyesületének hagyományozta”*
- 1864, gr. Széchenyi István: *„egy díszes emlékszerleget hagyományozott a n. casinónak, azon óhajtással, hogy e serleg a legjobb magyar borral töltve, emlékére évenként üríttessék ki. Az 1864. évi januar 30-án tartott közgyűlés erre jegyzőkönyvi határozatkép mondotta ki, „hogy a n. casino e díszes mívű serleget örök időkig olly becses kincse gyanánt őrzendi, mellyre, mint az egylet dicső nevű alapítójának végrendeleti megemlékezésére a késő utódok is hálás kegyelettel fognak tekinteni; továbbá, hogy e serleg legjobb magyar borral töltve, évenként a közgyűlés hetében tartandó ünnepélyes lakoma alkalmával a dicsőült emlékére ürítendő.” – Az első ünnepélyes lakoma f. évi február 2-án tartatott meg ; a serlegürítés előtt id. b. Wenckheim Béla mondott emlékbeszédet, mellynek nyomott példányai tagok számára a casinóban vannak letéve.”*
- Tasner Antal és Lángh Ignác: *„a nemzeti casino könyvtárát több kötet becses munkával gyarapították.”*
- 1883, Bárány Lipthay Béla, *„egy művészi becsű albumot ajándékozott a Casinónak, melybe a Széchenyi-lakomákon mondott emlékbeszédek gyűjtetnek össze”¹⁷⁸*

177 A feltüntetett évek azoknak az évkönyveknek az évfolyamai, melyekben ezt közölték. Néhány esetben ez eltér a tényleges adományozás dátumától.

178 Erről a korabeli sajtó így emlékezett meg: *»Széchenyi-lakomák emlékkönyve«* címmel egy főúr szép és becses ajándékot készített a nemzeti kaszinó számára. A díszes albumalakú könyv a nemzeti kaszinó Széchenyi-bankettein mondott emlékbeszédeket fogja tartalmazni. Az emlékkönyv nagy alakú, vörös bagaria bőrbbe kötve és ódon modorú, dís aranyozással díszítve; a tábla közepét »N. C.« (»Nemzeti Casino«) monogramm ékíti medaillon-alakú mezőben, a táblákat két valódi antik ezüstsánc tartja össze. Belől az első lapon gazdagon színezett renaissance modorú szegélyzetben Széchenyi végrendeletének a Széchenyi-serlegre vonatkozó része és a nemzeti kaszinónak erre hozott határozata foglalatik

- 1884, Weisz Bernát, „*szt Erzsébet életét ábrázoló díszes és felette becses könyvet adományozott a Nemzeti Casino könyvtárának.*”
- 1896, gr. Zichy Jenő, „*Pállik Béla festőművész által megfestette Széchenyi István gr. lovasképét, s azt a Casinónak felajánlotta. – A kép leleplezése 1896. évi április hó 12-én ment végbe a Casino nagyszámú tagjainak részvéte mellett, mely alkalommal, valamint a leleplezést követő lakomán az ajándékozó Gróf méltó ünneplés tárgyát képezte.*”
- 1899, br. Majthényi László: „*104. számú N. Casinói 1000 frtos kötvényét halála esetére a Casinónak adományozta, fentartván maga részére a kamatoknak életfogytiglani haszonélvezetét.*”
- 1899, Zichy Jenő: „*chinai tanulmány útjában is megemlékezett egyesületünkről, s ez alkalommal egy nagy értékű – a Ming-dynastia korából származott – vázát hozott illetve ajándékozott a Casinónak.*”
- 1900, br. Podmaniczky Gyula: „*egy csinos munkájú kis antik ezüst serleget adott át a Casinónak »Br. Podmaniczky Lajos hagyománya« felírással.*” [P.L. végrendeleti aláírásának emlékéül]
- 1900, Hollán Ernő: „*egy ezüst tálczán nyugvó kristályüveg tentatartót, egy úti íródobozt és egy angol hadászati munkát két kötetben hagyott emlékül a Casinónak.*”
- 1900, gr. Andrassy Tivadar: „*megemlékezvén a Casino 1893. évi közgyűlésének azon határozatáról, melyet a koronázás negyedszázados évfordulója alkalmából hozott, mely »dicső emlékü gróf Andrassy Gyula arczképét a Casino részére megfestetni rendelte« – nagynevű*

kalligrafikus írásban, melynek iniciáléjában Széchenyi jól talált képe látható, amint egy okmányból olvas. A harmadik lapon az ajánlás van, medaillonalakú, szintén renaissance-modorban díszített mezőben, alól az ajándékozó címerével. A negyedik lapon kezdődnek a beszédek, mindegyik szépen szegélyezve és az iniciáléban az illető szónok címerével. A kalligrafikus munkákat és rajzokat Bajay Béla miniszteri tisztviselő készíti. A díszes albumot az ajándékozó még e bóban átadja a kaszinónak.” (Fővárosi Lapok, 1883. április 05., 79. szám, 508.) Egy másik megemlékezés: „Széchenyi-album van közszemlére kitéve a nemzeti casino dísztermében, mely magában foglalja a Széchenyi-lakomák alkalmával eddigelé mondott összes felköszöntőket. Az album igen díszesen van kiállítva. Az egyes beszédek kezdő betűit gyönyörű arabeszkok veszik körül és a calligraphice írt pohárköszöntők végébe mindenütt oda van festve a szónok czimere. Az album lapjai arany metszetűek. Az első lapon látható Széchenyi István gróf ülő alakja, kezében a végrendelettel, melynek 17. pontja szószerint idézve is van s melynek tartalma, hogy gr. Széchenyi István egy díszes emlék-serleget hagyományozott a Nemzeti Casinónak, azon óhajjával, hogy e serleg a legjobb magyar borral töltsék, emlékére évenként ürittessék ki. Az ezüst-kapcsos album felső táblájára a nemzeti casino ékesművi monogramja van ráillesztve. Az egészenk bevezetését Lipthay Béla báró ajánló szavai képezik. Övé az érdem, hogy fáradtságos kutatás után egybegyűjtötte a hagyományos pohárköszöntőket, kegyeletesen megőrizve azokat az utókor számára. A beszédek 27 lapot foglalnak el.” (Nemzet, 1885. január 30., 4. évf., 867. sz., 226.)

atyja arcképének megfestését magára vállalta, s a Benczúr Gyula festménye után Knop Imre által megfestett életnagyságu képet az 1899. év tavaszán a Casinónak ajándékozta ; a kép a Széchenyi-teremben¹⁷⁹ nyert elhelyezést.”

- 1901, gr. Waldstein János: „egy jeles művész által festett (ismeretlen) női arcképet ajándékozott a Casinónak.”¹⁸⁰
- 1901, gr. Széchenyi Béla: „1876-ban Deák Ferencnek Györgyi Alajos által megfestett életnagyságu képét ajándékozta a Casinónak.”
- 1907, Latinovits Albin: „egy kis asztallá alakított, igen szép amethyst fészket hagyott emlékül a Casinónak.”
- 1909, Majthényi László: „Az 1909. évben bekövetkezett elhunytja után, a megboldogult örököse, a kérdéses kötvényt a Casinónak tényleg visszaadta.”
- 1911, László László: „egy ezüst keretbe foglalt – az 1848-iki országgyűlést ábrázoló – [acélmetszetű] képet hagyományozott a Casinónak”
- 1912, br. Laffert Antal: „végrendeletében az általa fizetett tagdíjnak (100 forint) 6%-kal megfelelő tőkét hagyományozta a Casinónak és 1885-ben bekövetkezett halála után, illetve 1890-ben örökösei a megfelelő összeget 1666 ft 66 krban ki is fizették; ezen összeg értékpapírokban helyzetetvén el, a hagyományozó rendelkezése szerint »Br. Laffert Antal alapítvány» czim alatt külön kezeltetik és kamatai évenként a Casinó pénztárába átvétetnek.”
- 1912, br. Besán János: „végrendeletileg 100 drb cs. aranyat hagyományozott a Casinónak, mely összeget 1887-ben történt halála után örökösei lefizettek.”
- 1912, gr. Berényi Ferenc: 1888-ban elhunyt, „egy drb 1000 frtos Casinói kölcsönkötvényét hagyta a Casinóra; 1889-ben a kötvényt a Casinó tényleg meg is kapta.”

179 „A magyar műipar fejlődésének szép tanúságát adta Tbék András ismert műasztalosunk, ki most fejezte be a nemzeti casino Széchenyi-termének földszítését. Az ép oly izlatos, mint solid munka Ybl Miklós rajzai után néhány hó alatt készült el, s stylszerű öntudatos alkotása folytán kiváló helyet foglal el ezen casinó termei között, melyek nagy részét külföldiek által díszítetik föl. Tbék újabban az Adám-féle palotában is igen szép munkát végzett, s mindezt jelentékenyen olcsóbban, mint a külföldi műiparosok vállalkoztak.” (A Hon, 1877. április 18., 15. évf. 93. sz., 2.)

180 Később pontosítva: „Gróf Waldstein János, egy Paulus Moreel (1571–1638) kiváló hollandi művész által festett (ismeretlen) női arcképet ajándékozott a Casinónak. A festmény minden valószínűség szerint egy Wallenstein hercegnőt ábrázol.”

- 1914, Vámbéry Ármin, egyetemi tanár: „egy »*The Armoury of Windsor Castle*« című értékes díszművet¹⁸¹ hagyott a Casinónak, melynek becsét nagyon emeli VII. Eduard angol királynak, a könyvbe jegyzett sajátkezü ajánlása. A könyvbe bele van ragasztva a király magántitkárának Lord Knollys-nak levele is, mely a könyv származását igazolja.”
- 1914, Özv. br. Puteáni Bélané, szül. Halasy Ilka urhölgy: „boldogemlékü fivére néh. Halasy Pál tábornok emlékének megörökítésére 1914 május havában egy vörös bársony talapzaton álló ezüst cassette-et ajándékozott a Casinónak, melyet fivére, ezredének tisztikarától búcsúemlékül kapott, mikor nyugalomba vonult.”
- 1918, gr. Gorczy Pál: (elhunyt 1898 április 3-án) „egy értékes ingaórát (gróf Forgács István műve) hagyott emlékül a Casinóra, mely a II. em. vendégszobában helyzetetett el”
- 1918, „Casinonknak van még egy emléktárgya, melynek származása nincs teljesen felderítve. Ezen emléktárgy egy igen szép serleg, mely a Széchenyi és Károlyi grófi családok címereivel van díszítve. Annyit azonban sikerült megállapítanunk, hogy ezen serleget a Lóverseny-Egylet alapításának első éveiben gróf Szécsenyi István és gróf Károlyi György ajánlották fel versenydíjúl. A serleget valaki megnyerte, s a nyerő azt a Casinónak ajándékozta. Hogy azonban az ajándékozó ki volt, azt nem sikerült kideríteni. A serleg a lóversenyek tartama alatt az étterem főasztalát szokta díszíteni.”¹⁸²
- 1921, gr. Andrassy Géza: „egy igen szép 12-es szarvasagancsot ajándékozott a Casinónak, mely az 1925. május 16-án tartott agancskiállításon az első díjat: aranyérmét nyerte el.”
- 1921, gr. Teleki Gyula: „örökösei atyjuk [...] emlékét kívánták egy 16-os [...] szarvasagancs felajánlásával megörökíteni.”
- 1921, özv. gr. Chotek Rudolfné: „elhunyt férje emlékét kívánták [...] egy 10-es szarvasagancs felajánlásával megörökíteni.”
- 1922, Gyömröy Aurél: „a hollandi iskolából ismeretlen festőtől származott két értékes festményt hagyott a Casinonak.”

181 A könyv megtalálható a fennmaradt állományban. Raktári jelzete: NC-200.055.

182 1944-ben pontosítva: „A Nemzeti Casinónak van még egy, a Széchenyi és Károlyi családok címereivel díszített serlege, melyet Kisfaludytól származó felírás: „Nemzeti disznak üritsd e diadalmi pohári” díszít. Ezen serleget az 1831-iki Gyepkönyv lejegyzése szerint a Károlyi-Széchenyi-díj (100 aranyos Billikom) versenyben nyerte az Állattenyésztő Társaság, melynek elnöke ezen évben báró Orczy Lőrincz volt. A serleg a lóversenyek tartama alatt az étterem főasztalát szokta díszíteni.”

- 1929, Rohonczy Lőrinc: *„által[a] lőtt zerge ritka nagyságú kampóit ajándékozta a Casinónak, mely az 1930. évben Lipcsében tartott nemzetközi vadászati kiállításon aranyérmet nyert.”*
- 1929, gr. Széchényi Károly: *„a vörös szalonban lévő s gróf Széchényi István által adományozott [sakkjáték elhelyezésére szolgáló] vitrin-asztalka pendentjét ajándékozta a Casinónak, melyben a Széchényi-émlékbeszédék díszes albuma nyert elhelyezést.”*
- 1930, gr. Batthyány Elemér: *„a Casinónak adományozta néhai édes atyja, a vértanú gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek és nagy hazánkfia, gróf Teleki Lászlónak művészileg festett arcképét, melyek a Széchényi-szobában nyertek elhelyezést.”*
- 1932–33, gr. Batthyány Elemér: *„édesatyja, gróf Batthyány Lajos bronzszobrát végrendeletileg a Casinónak hagyományozta.”*
- 1935, Pap Ilona: *„báró Pap Géza hagyatékából, az 1934. évben egy igen értékes Karlowsky-képet ajándékozott a Casinónak.”*
- 1938, Jekelfalussy Zoltán: *„1937-ben a Magyar Törvénytár¹⁸³ egész bőrkötéses, milleneumi dísz kiadásának 40 kötetét, továbbá a Magyar Nemzeti Múzeum alapítására vonatkozó művet és a 3-ik cs. és kir. huszárezred történetét a Nemzeti Casino könyvtárának ajándékozta.”*
- 1938, gr. Wolkenstein Oswald: *„1937. évben [...] végrendeletében a Casinónak adományozta az általa és fia által nyert különféle versenydíjakat.”*
- 1939, br. Vojnits Miklós: *„1938-ban 78 kötet angol, francia és német útleírásokat, vadászexpedíciókat tartalmazó művet ajándékozott a Casinónak.”*
- 1943, br. Fekete Aladár: *„1941. évben egyik őséről, – gróf Fekete Ferencről, ki Casinónk egyik első igazgatója volt, – készült olajfestményt ajándékozta a Casinónak.”*
- [év nélkül] gr. Zichy Henrik: *„egy carrarai márványkandallót ajándékozott a Casinónak, mely 1871-ben a gallérián helyeztetett el. Zichy Ferraris Bódog gr. pedig egy V. Ferdinánd király koronázását ábrázoló festményt ajándékozott; a kép az írószobában van elhelyezve.”*
- [év nélkül] gr. Károlyi István: *„1878-ban, midőn elsőízben igazgatóvá választatott, egy díszkaput ajándékozott a Casinónak, mely ma*

183 A Magyar Törvénytár a fennmaradt állományban az NC-300.035 jelzeten található, összesen 73 darabban, ezek között lehet a Jekelfalussy Zoltán által adományozott kötetek egy része is.

is a Kossuth Lajos-utcai homlokozatot díszíti. E kapu két nagykárolyi iparosnak: Kinczel János asztalos- és Ósz György lakatosmesternek a műve, kiket a gróf már korábban kiküldött Párizsba, hogy mesterségükben tökéletesedjenek; visszaérkeztek után e kapu volt első mesterművük, amellyel haladásukat bemutatták.”

- [év nélkül] Ifj. Szentkereszty Béla báró és nővére, Erzsébet bárónő: „1920. november havában két eredeti Mária Terézia-korabeli kristálycsillárt ajándékoztak a Casinónak.”
- [év nélkül] gr. Teleki Sándor: „1924-ben egy abnormisan fejlődött vadkanfej-csontvázat, báró Feilitzsch Berthold pedig egy 14-es szarvasagancsot ajándékozott a Casinónak.”

4.2.4 BESZÁMOLÓK

Az 1898-tól megjelenő szöveges beszámolók néhány oldalban összefoglalták az előző év történéseit, valamint az alapszabály vagy házszabály/házirend változásait, és indokolták a pénzügyi tervtől való esetleges eltéréseket. Gyakran olvashatunk egy nagyobb személyiség halála kapcsán történt intézkedésekről¹⁸⁴, valamilyen országos vagy regionális megmozduláshoz vagy gyűjtéshez való csatlakozásról kisebb-nagyobb összegekkel¹⁸⁵, a palotában történt változásokról, a könyvtár gyarapításáról vagy

184 1898: Például Erzsébet királyné halálakor szobrára pénzt ajánlanak, a tagok között felmerül a gyűjtés, a gyászlobogó és a palota gyászdíszítésének gondolata 30 napra, valamint megfestették a királyné arcképét (1904-ben készült el László Fülöp jóvoltából, majd 1909-ben Benczúr Gyula egy másik festményt is készített, melyet 1907-ben rendeltek, és a vörös szalonban helyeztek el) [lásd: <https://hu.pinterest.com/pin/326511041705864748/> (2024.10.27.)], küldtek egy részvétet tolmácsoló üzenetet, illetve képviseltették magukat a temetésen és díszkoszorút is vittek; 1906: A Casino részt vett a II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmával rendezett ünnepségen és létrehozták a Nemzeti Casino Rákóczi alapítványát a Ludovika Akadémián (1910-től évente egy-egy magyar ifjú nevelésének a támogatására)

185 Jótékony és kulturális célokra adományok: 1898: a rossz termés és más gazdasági csapások okán az inséggel küzdő vármegyék lakosainak segélyezésére; a segesvári Petőfi szoborra; a nemzeti fejlődés előmozdítására és a nemzeti nyelv terjesztése céljaira tett – s most már teljesen kifizetett – alapítványokra (14 db); 1904: [jövőre] a hazai művészet pártolására; 1905: a calabriai földrengés által károsultaknak, a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesületnek, Jókai Mór emlékszobrára; 1906: a Gyermekvédő Ligának, a József főherceg Sanatorium Egyesületnek, a Stefánia szegény gyermekkórháznak; 1907: a Gyermekvédő Ligának, a Poliklinikai Egyesületnek, a Vakokat gyámolító Egyletnek, a csernovai nemzetiségi igazgatás áldozatai árváinak segélyezésére; 1909: a szicíliai földrengés által sújtottak segélyezésére, a Bosznia és Hercegovinába levezényelt magyar katonaság részére, Munkácsy Mihály síremlékére, a Bécsi Magyar Egyesületnek, a Szünidei gyermekelelep

modernizálásáról, és minden alkalommal megemlékeztek név szerint, esetleg néhány mondatban, az előző évben elhalálozott tagokról¹⁸⁶. Ezeket a beszámolókat általában az igazgatók és a titkár fogalmazták meg.

Egyesületnek, az Aradi vesztőhely megváltására, a Mensa Academicának, a Hajléktalanok Menhelyének; 1910: a krassó-szörénymegyei árvízkarosultaknak, a Stefánia Szegénygyermek-kórház-Egyletnek, a Budapesti Önkéntes Mentő-Egyesületnek, a Klotild Szeretetháznak, a Műgyetemi Segélyegyletnek, a Műgyetemi Diákothonnak, a Kolozsvári Mensa Akademiának, a Süketnémák Ungvári Intézetének, a Budapesti Rabsegélyző Egyletnek, a Vakokat Gyámolító Országos Egyesületnek, az Országos Díjnokegylet Nyugdíjintézetének; 1911: József főherceg emlékének szoborban leendő megörökítésére, a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének, a földrendés által sújtott kecskemétieknek, a Stefánia Szegény Gyermek-kórház Egyletnek, a Budai Szegény-gyermekeket Felruházó Egyletnek, a Budapesti Szünidei Gyermektelep Egyletnek, a Műgyetemi Segélyegylet és Diákothonnak; 1912: a magyarországi hírlapírók nyugdíjintézete javára, az Orsz. Gyermeksanatorium Egylet részére, az Önkéntes Mentő Egyletnek, az Alföldi Magyar Közm. Egylet részére; 1913: a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének, a Néprajzi Társaság részére egy tudományos célú utazás költségeire, az alkoholizmus ellen küzdő Népszanatóriumok felállítására, a Bpesti Szünidei Gyermektelep Egyletnek, a Bpesti Napközi Otthonnak, a Süketnémák Szegedi Intézetének, a Hajléktalanok Menhelyének, a Vakokat Gyámolító Orsz. Egyletnek, a Hrt-kovci-i magyar olvasóköri; 1914: a háború megkezdése után hadbavonult katonáink hátrahagyott család tagjainak segítésére, a fővárosi népkonyha felállítására, az újévi üdvözlések megváltására a katonák árvái és özvegyei javára, a Magyar Hírlapírók Nyugdíjintézetének, az erdélyi árvíz-károsultaknak, a budapesti és debreczeni concours hippique céljaira; 1915: a hadifogságban sanyalódó katonáink gyámolítására, a vörös félhold javára, a hadbavonult belvárosi polgárok segélyezésére, a Gyorssegély Augustza-alapnak füstadó címen, a Bolgár Vöröskereszt Egyletnek, a magyar katonák Königrázi Otthonának; 1916: a hadbavonult belvárosi polgárok segélyezésére, a harctérről visszatérő egyetemi ifjak segélyalapjára, a hadisírok gondozására, a harctéren küzdő katonáink karácsonyi ünnepére, az erdélyi menekültek segélyezésére; 1917: Gyöngyös város tűzvésztlől sújtott polgárságának, a vidéki Hírlapírók Országos Otthonának segélyezésére, a harctéren küzdő Vitézeink karácsonyi ajándékára, továbbá a három elmaradt Széchenyi lakoma díját ajánlották fel a Rokkant katonák alapja javára; 1919: a megszállott területekről elűzött köztisztviselők támogatására, a Területvédő Ligának, a Mentőegyesületnek, a hadból visszatért művészek segélyezésére; 1920: a fővárosi gyermeknyomor enyhítésére, a rendőrlégénység segélyalapja javára, *Egy nap a hazáért* című gyűjtésre, a Ludovika Akadémia emlékoszlója javára, a József Ferenc kir. herceg olesó ebéd akcióra, a Hadifogyaink hazahozatalára, a Hadirokkantak, özvegyek, árvák nemzeti szövetségének, az Országos Széchenyi Szövetségnek; 1921: Diáknyomor enyhítésére, a népnomor enyhítésére, a Kisfaludy-Társaságnak, a föv. detektiv-testület nyugdíj-alapja javára, a Move Hadiárvák Otthonának, a Postás-árvák és a föv. tűzoltóság segélyezésére; 1922: a Széchenyi-alapnak, a budapesti Önkéntes Mentőegyesületnek, a Huszár-féle népnomor-akciónak, a svábhegyi csillagvizsgáló intézet felépítésére, az Országos színész nyugdíjegyesületnek, a Gyógyíthatlan betegek Irgalom Menházának, a Poliklinika Egyesületnek, a Zsófia gyermekszanatórium Egyletnek, a Népleányok Otthonának

186 Részletesebb megemlékezés olvasható: 1904: Jókai Mór; 1905: Széchenyi Imre; 1906: Zichy Jenő; 1907: Károlyi István gróf (munkásságának eredményei a Casinóban: terasz építése 1884-ben, a könyvtár átalakítása 1886-ban, a nagy lépcsőház építése 1890-ben, az étterem berendezése 1893-ban); 1910: VII. Eduard angol király; 1913: Vámbéry Ármin; 1915: Széll Kálmán; 1922: Széchenyi Ödön; 1928: Dessewffy Aurél, Vigyázó Ferenc; 1929: gróf Andrassy Gyula; 1921: Wekerle Sándor

A beszámolókból olyan kiegészítő információk is kiolvashatók, amelyek nem az egyesület működésére vonatkoztak: láthatjuk, hogy az igazgatóságot melyik évben mi foglalkoztatta, mi jelentett problémát vagy kihívást a számukra. Folyamatosan találunk információt a könyvtári állomány bővüléséről, a könyvtár és a teljes palota fejlesztéseiről is.

A Casino mindig kiemelkedő figyelmet fordított saját könyvtárára. Ezt bizonyítja ez a néhány sor is, az 1898-as beszámolóban: *„A könyvtár méltó elhelyezése az igazgatóság egyik legfőbb törekvését képezte s e végből, míg a nagy könyvtár felül nyitott szekrényeit síneken járó beüvegezett toloájtókkal látta el, másrészt a nyár folyamán a kis könyvtárt is a nagy könyvtár mintájára beüvegezett díszes tölgyfaszekrényekkel szerelte fel, s ma már örömmel jelenthetjük, hogy könyvtárunkat, nemcsak válogatott beltartalmát, de díszes külső kiállítását s rendezettségét is tekintve, előkelő szakférfiak elismerése szerint, a Clubkönyvtárak között az első hely illeti meg.”* Az egyesület gondoskodott a könyvtár tűzkár elleni biztosításáról is, erre több beszámolóban található feljegyzés¹⁸⁷.

A vendéglátás is fontos szerepet játszott az egyesület tevékenységei között. A bálók, a hangászati multságok, a Széchenyi-lakomák alkalmával több száz tag gyűlt össze a Nemzeti Casino székházában, akiknek minden igényét ki kellett elégíteni. Az 1898-as beszámolóban megemlítik, hogy a Herendi Porcelángyártól egy 200 személyes porcelánkészlet beszerzését intézik, akiktől az előző készleteket is beszerezték. 1903-ban egy 100 személyre szóló díszes porcelán-készlet beszerzéséről tesznek említést. A tárgyalások 1897-ben kezdődhettek¹⁸⁸, de a teljes rendelés csak évekkel később érkezhetett meg.¹⁸⁹

A beszámolók szerint a vendéglőssel és a szakáccsal kapcsolatban szinte folyamatosan panaszok voltak. A vezetőség próbálta a különböző igényeket kielégíteni, de ez nem volt könnyű. A tagok egy része olcsó étkezést szeretett volna, másik része viszont tartalmas és gazdag fogásokat. A próbálkozásokat jelzi, hogy 1901-ben például egy elsőrendű francia szakácsot szerződtettek, csökkentették a reggelik és ebédek árát, továbbá

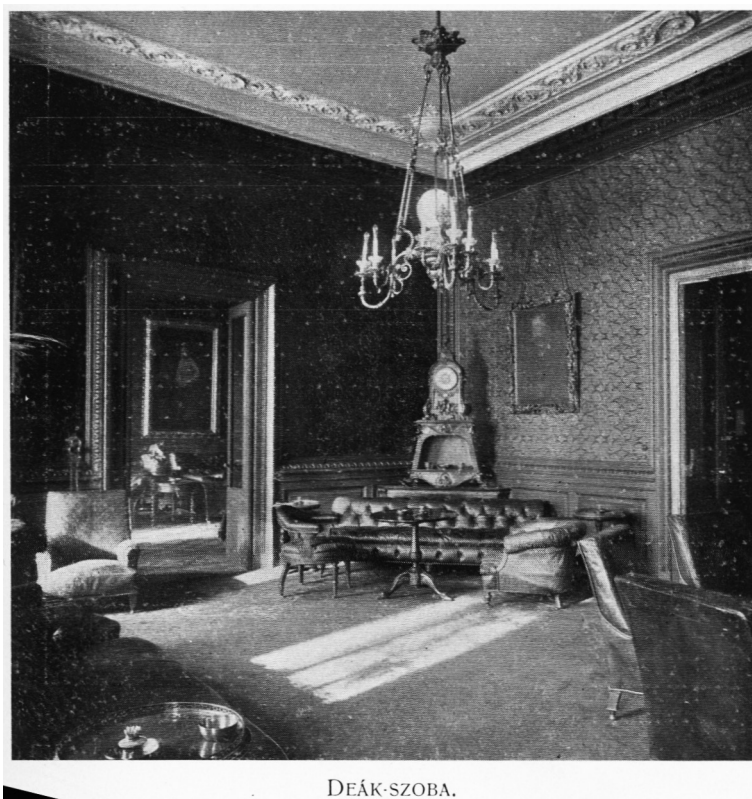
187 Például: 1900, 1905, 1912

188 SZÜTS 2017, 55.

189 Néhány levél fennmaradt az MNL Veszprém Vármegyei Levéltárában 1898 és 1904 között, melyek szerint Ilk Mihály levelezett Fischer Jenő gyárossal a porcelánok ügyében, sajnos a Herendiek válaszlevelei itt nincsenek meg. (*Kereskedelmi levelezés 1898–1904.*)

jófajta, megfizethető borokat szolgáltak fel. 1902-től az olcsó vacsorákat is rendszeresítették, és a résztvevők a csökkentett árat fizették, a különbözetet pedig a korábbi árhoz képest a Casino pénztára térítette meg minden hónapban a vendéglős számára. 1903-ban szerződést bontottak a vendéglőssel, és a korábbi főpincért szerződtették le helyette. Az olcsó reggeliknek, ebédeknek, vacsoráknak nagy sikerük volt, azokat továbbra is biztosították a tagoknak. 1904-től az egyesület az éttermi kiszolgálás költségét és a kenyérpénzt is átvállalta a tagoktól, és 1905-től a pincéri kiszolgáláson is változtattak (a korábbi három helyett egy fő), ezzel is biztosítva számukra az olcsóbb casinói életet és a kényelmet. 1910-ben a panaszok miatt újra változtattak a konyha vezetésén.

A színházi páholy bérlése az egyesület számára legtöbbször elég kis százalékban térült meg (1898-ban például 29%-ban). Már ekkor fontolóra vették, hogy a helyek felét fel kellene számolni. 1899-ben a fizetett bérleti díjakból a Nemzeti Színházé csak 26,5%-ban, az Operáé csak 34%-ban, a Népszínházé 78%-ban, a Magyar Színházé 32,5%-ban térült meg. Az elővételi díjak nagyobb része a Nemzeti Színházban lévő helyekre vonatkozott. Szerették volna csökkenteni a bérelt helyek számát, mivel azonban az első sorban lefoglalt helyek így nagyrészt üresen maradtak, a színházak a folyamatos bérlést megtagadták. Ugyanezeket a helyeket azonban napi áron fenntartották a Casino tagjai részére. Az egyesület ennek révén nagyobb összeget tudott megspórolni. 1909-ben szintén megemlítik, hogy a színházi helyek nincsenek kihasználva, de az előfizetett bérleteket – az 1899-ben megszüntetett bérletek helyett valószínűleg újra a korábbi rendszer működött – továbbra is tartják, ezzel is támogatva a kultúrát és a színházakat. 1911-ben az Operaszínház bérletét 65%, míg a Nemzeti Színházét 80% veszteséggel zárták és a Víg-, Király- és Magyar Színházaknál is volt néhány jegyelővételük. 1912-től megszüntették az Opera és a Nemzeti Színház bérletét, és az új rendszer szerint a lefoglalt helyekért csak elővételi díjat fizettek, amiért délután három óráig a helyeket napi áron fenntartották a Casino-tagok részére. Az elővételi díj nem került annyiba, mint a bérlet, így ezzel tudták mérsékelni a veszteséget.

DEÁK-SZOBA.

14. kép: A Deák-szoba

A Casino vezetése a palotát folyamatosan a tagok kényelmének megfelelően alakította. 1898-ban a régi szivar-szobákat díszes öltöző szobákká változtatták. 1902-ben a biliárdtermet alakították át: egy újabb karambol-asztalt¹⁹⁰ tettek be, három termet újraparkettáztak, a lépcsőházat új szőnyegekkel szerelték fel és kiegészítették az asztal- és ezüstműket is. Az épület renoválásának ötlete gyakran felmerült, ezért 1904-ben erre a célra építési alapot hoztak létre. 1905-ben egy, a második emeletig közlekedő személyfelvonót szereltek be, megkezdődött a libaszoba¹⁹¹ átalakítása, továbbá a szolgálatban levő cselédszemélyzet kényelmesebb

190 Egyfajta biliárdasztal.

191 „Ezt a szobát azért nevezték Liba-szobának, mert a falfestmények, de a szobadiszek is libákat ábrázoltak. Ha bölgyeket láttak vendégül a Kaszinó fiatalurai: rövid gondolkodás után mindig a Liba-szoba jutott az eszükbé, amely legalkalmasabbnak látszott a mulatság megtartásához.” (KRÚDY 1982, 134.)

elhelyezése céljából – akik korábban egy egészségtelen, hosszú, keskeny folyosón voltak elhelyezve – az udvari részen egy fűthető, világos inaszobát építtettek, mely a második emeleten nyitott teraszban végződött. 1906-ban az első emeleti vörös szalon és a Deák-terem elavult berendezéseit megújították, a vörös szalon feletti helyiségek padlóját vasbeton szerkezetűvé alakították. A fogadóterem előcsarnokának padlógerendáit vaskapcsokkal erősítették meg és újakra cserélték a parkettát. A második emeleten a Lovaregylet által visszahagyott helyiségeket átalakították, új fürdőszobákat¹⁹² rendeztek be és átalakították a szivarkezelés céljaira kiválasztott helyiségeket. A közegészségügyi követelményeknek megfelelően alakították ki a cselédszobákat és folyosókat, továbbá a Kossuth Lajos utcai homlokzat első emeletének összes ablakát kicserélték. 1923-ban a harmadik emeleten öt szobát és egy fürdőszobát építettek ki és rendeztek be az alkalmazottak részére.

Az évkönyvekben a világháború éveiről és az azt követő évekről is találunk tudósítást. A tagok és a személyzet közül is egyre többen vonultak be katonai szolgálatra. A Casino a növekvő árak és kiadások mellett is folyamatosan adakozott jótékony célokra és több ízben gyűjtéseket szervezett a tagjai között.¹⁹³ A könyvtárba 1914-től a francia, az angol és az olasz lapok nem érkeztek meg, kivéve 1916-ban, amikor a miniszterelnökség engedélye alapján sikerült néhány ilyen külföldi lapot megszerezni.

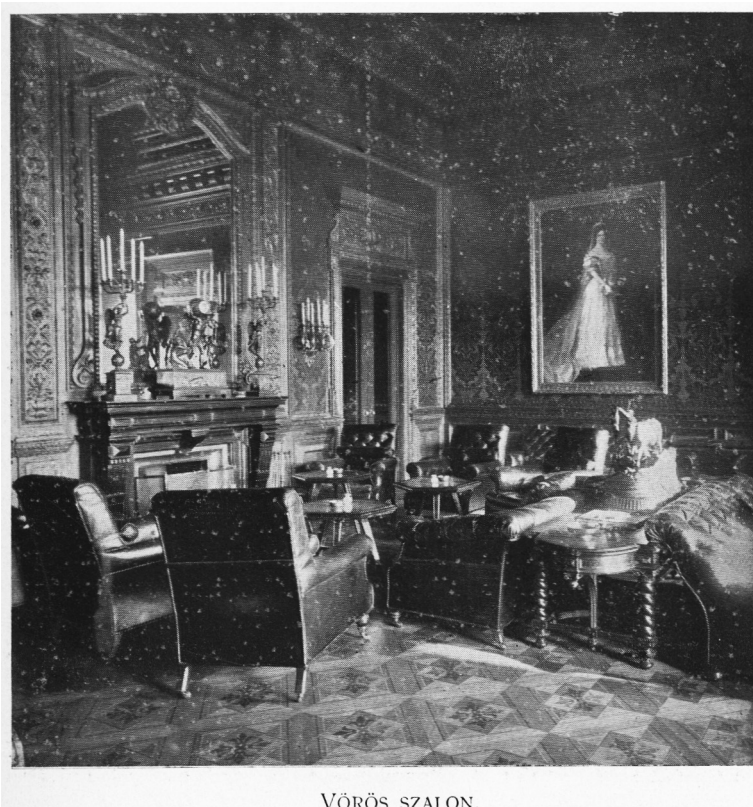
Az estélyek, társas mulatságok elmaradtak, de az információcsere miatt a termek és olvasótermek nagy látogatottságnak örvendtek. A költségvetés betartása a folyamatosan emelkedő árak mellett nagy nehézséget okozott, 1917-ben a korábbi évekhez képest már minden legalább a duplájába került, és az árak emelkedése folytatódott. 1918-tól a főváros bevezette a vigalmi és világítási adót és az állam részéről is várták a különadókat. A lakásínség elérte a Casinót is: a második emeleten nyolc

192 Ez bevételi forrás volt, mivel a fürdés pénzbe került.

193 1914: magyar hadi-kölcsön jegyzésére minden nélkülözhető pénzkészlet; 1916: erdélyi menekültek javára gyűjtés; 1917: gyöngyösi óriási tűzkatasztrófa okán gyűjtés; 1918: adomány a Hadügyminisztériumnak, a harctérről visszaérkezők fogadására és felszerelésére (erre a célra külön gyűjtés is); adomány a főváros biztonságát szolgáló népszerűség céljaira; 1919: gyűjtés a székelly egyetemi ifjak javára; gyűjtés a magyar nemzeti hadsereg felszerelésére; 1920: gyűjtés a Nemzeti hadsereg javára, a rendőrlégénység segélyalapja javára, a Ludovika Akadémia emlékoszlopára, a Területvédő Liga részére, a fővárosi gyermeknyomor enyhítésére, a József Ferencz főherceg olcsó ebéd actio javára, a kötelessége teljesítése közben lelőtt Soltra József rendőr hátrahagyott családja részére; 1922: gyűjtés a Huszár-féle népgondozó akció számára; gyűjtés a Nemzeti Színház elaggott színészei nyugdíjalapjára.

helyiséget a székely egyetemi ifjak részére kellett átengedniük, a földszinten pedig három helyiséget a megszálló hadsereg tisztikara részére.

A világháború után az egyesület részletesebb beszámolókat közölt. Az ekkor következő „proletárdiktatúra” sajnos megsemmisítette mindazt, amit meg tudtak menteni a háború csapásaitól. Az 1919-es évkönyv beszámolójában találjuk az alábbi részleteket:

VÖRÖS SZALON.

15. kép: A vörös szalon

„Természetesnek fogja tartani mindenki, hogy a Nemzeti Casino a proletárdiktatúra különös gondoskodásának tárgyát képezte, s a tanácskormány megalakulásának második napján, egy Vadász Jakab nevű egyén, kezében egy, a városparancsnokság aláírásával ellátott féltényérnyi nagyságú papírra jegyzett parancscsal, 12 szuronyos csendőr kíséretében megjelent a Casinóban, s azt összes felszerelésével együtt lefoglalta.

Ez márczius hó 22-én d.u. három és fél órakor történt. Megkíséreltünk pontos leltárt venni fel a Casino bútorai és felszereléséről és a leltározást másnap, 23-án már csaknem befejeztük, midőn a déli órákban Vadász Jakab megérkezvén, a leltározást a Casino intéző-igazgatója és titkára jelenlétében beszüntette, kijelentvén, hogy a proletárvilágban, ahol a fillér hiányát ép oly súlyosan büntetik, mint a milliók elsikkasztását, erre szükség nincs.

Harmadnap, 24-én két órát kaptunk a Casino mindennemű ügyeinek rendezésére és hiába hangoztattuk, hogy e rövid idő alatt annyi sok nagyfontosságú, a Casino mindennemű viszonyaira kiterjedő ügyet, különösen pénzkérdéseket, különféle leszámolásokat, tartozások és követelések megállapítását és rendezését elintézni nem lehet: több időt nem adott az ügyek rendezésére, sőt az intéző-igazgató jelenlétében Vadász úr reaperancsolt az egyleti titkárra, hogy a pénzszekrény kulcsát adja át az ott jelenlevő Mogyorósy nevű tengerészkatónának; s midőn az egyleti titkár hangsúlyozta, hogy a pénzek átadásáról vegyenek fel jegyzőkönyvet, annál is inkább, mert abban idegen pénzek is vannak, közbe vágott, hogy ez fölösleges, mert a mi a kasszában van, az mint népvagyon mind le van foglalva, ha az nem is a Casino tulajdonát képezi.

Igy kénytelenek voltunk minden elismervény vagy jegyzőkönyv felvétele nélkül a kulcsok átadása után a Casinóból eltávozni, kijelentvén Vadász úr, hogy nincs tovább mit keresnünk a Casinóban.

Még azt sem akarták megengedni, hogy a márczius hó 26-ra már korábban összehívott választmányi ülésünket a Casinóban megtarthassuk, s ezért Károlyi László gr. úr múzeum-utczai palotájában akartuk azt megtartani, hogy a megtörtént szomorú eseményekről beszámoljunk. Azonban félreértés folytán a palota helyiségeit zárva találtuk, s így annak udvarán volt kénytelen intézőigazgató az eseményekről a választmány megjelent tagjait tájékoztatni.

A Casinóból ki lévén tiltva, csak mint távoli szemlélők vettünk tudomást azon pusztításokról, mely csaknem egy század munkájával szépen berendezett otthonunkat négy és fél hónap alatt feldúlta, bútorainkat, képeinket, asztal- és fehérneműinket, ezüst-, üveg- és porcellánkészleteinket, borainkat, szőnyegeinket stb., egy szóval nagy gonddal és költséggel összegyűjtött felszerelésünket a szélrózsa minden irányában széthordta, a palotában alig maradt vissza a bútorok egyharmada. A falakról leszedték a látható

világítási és csengővezetékeket, házi telefonkészülékeket, az ajtókról leszedték a zárakat, kilincseket, kulcsot alig lehetett egynéhányat találni a házban, úgy hogy mikor a Casinót visszakaptuk, ezek pótlása sok ezer koronát vett igénybe. Az épületet aztán egyhónapi rablógazdálkodás után, a mely idő alatt ott Vadász Jakab uraskodott, átadták a „Vallásügyi országos liquidáló bizottságnak”, mely a megmaradt bútorok és felszerelések megőrzéséről gondoskodott. Nekik köszönhető az is, hogy nagyértékű könyvtárunk lényegesebb károsodástól megkíméltetett, mert a liquidáló bizottság vezetője a könyvtár elrendelt széthurczolását megakadályozta.

A proletárdiktatúra augusztus első napjaiban megszűnván, miután a kormány az elrequirált vagyonok visszaadását elrendelte, augusztus 5-én megjelentünk a Casino palotájában, hogy azt ismét birtokunkba vegyük, s ott egy előleges szemlét tartsunk. Majd megkezdtük a vallásügyi liquidáló bizottság vezetőjével a tárgyalásokat az épület és felszerelések átvételéről. Tekintettel azon országos nagy érdekekre, melyek ezen bizottság működéséhez: az elrequirált egyházi javak visszarequirálásához fűződtek, kérték, hogy járuljon hozzá az igazgatóság ahhoz, hogy az átadás successive 14 nap alatt történhessék meg, mihez az igazgatóság kénytelen volt hozzájárulni, azonban úgy intézkedett, hogy az első három nap alatt a földszinti helyiségeket kiürítsék. Itt rendeztünk be ideiglenesen egy pár helyiséget, hol a tagok egy kis eszmecserére összejöhettek, s ahol a társas étkezést megkezdhették.

A többi helyiségek kiürítése igen lassan haladt előre, mert az orsz. liquidáló bizottság hivatalainak elhelyezésére nem tudott helyiségeket szerezni, a mi ránk nézve annyiban hátrányos volt, mert a tisztogatást és berendezkedést késleltette, de végeredményben sokat nem veszítettünk vele, mert Casinónk megnyitására az engedélyt a megszálló román hadseregpáncsnokságtól, bár többször tettünk ez irányban lépéseket, csak október hó közepén sikerült megszereznünk.

Addig is, míg a megnyitásra nézve az engedélyt megkaptuk, minden törekvésünk oda irányult, hogy széthurcolt bútorainkat és felszereléseinket visszaszerezzük; más oldalról megkezdtük a tisztogatás és renoválás nagy munkáját; két hónapon át egész személyzetünk és egy sereg iparos a Casino helyreállításán dolgozott.

Miután bútoraink és felszereléseink hollétét felkutattuk, megkezdtük azok visszaszállítását. Hála a gondviselésnek, bútoraink legnagyobb

része megkerült. Asztalneműinknek, fájdalom, csak kis részét tudtuk megszerezni; 3/4ed részét a proletárdiktatúra elpusztította, pedig azt ma pótolni nem lehet; hasonlóképen elpusztult porcellán- és üvegekészletünknek több mint fele része. Ezüstneműekben csak kisebb károsodások értek bennünket; ezeket ugyanis a proletárdiktatúra a M. Ált. Hitelbanknál helyezte el, de azok értékesítésére már idejük nem volt, s így a Banktól azokat visszaszereztük. Képeink mind, szőnyegeink legnagyobb része visszakerült. Elszállított boraink egy részét is sikerült visszaszerezniünk.

Mindezekon kívül elrequirálták a Casino tagjainak a komornikok őrizetére bízott letétjeit is: 137.735.- K valamint a Casino pénztárában talált 9452,41.- K összesen: 147.187,41.- K készpénzt. Ez összegnek 73%-át később sikerült visszaszerezniünk, s azt a tagok letétjei arányában szétosztottuk.

Időközben nagy erélyvel folytattuk a Casino berendezése és helyreállításának munkálatait, úgy hogy mire a megnyitási engedélyt megkaptuk, október 18-án a Casinót egész csendben megnyithattuk.

Kik a proletárdiktatúra kitörése óta a Casinót nem látták, azok előtt a lezajlott szomorú 4 1/2 hónap úgy tűnt fel, mint egy borzalmas álom, melyre a Casinóban már mi sem emlékeztetett: minden úgy van visszaállítva, amint azt március 23-án elhagytuk; ha vannak is itt-ott némi hiányok, azok a Casino külső képén nem látszanak meg.

Talán kissé hosszan időztünk e szomorú időszak eseményeinél, de azt hisszük, hogy az itt vázolt adatok a Casino történetére nézve némi fontossággal bírnak, és nem végeztünk hiábavaló munkát, mikor azokat az utókor részére megőriztük.”

1919-ben a drágaság már elképzelhetetlen mértéket öltött. Egy kis helyiség havi világítása többre került, mint egy évvel korábban az összes helyiség egész évi világítása; az ipari munkabérek a háború előttinek 600-800%-át tették ki. Az egyesületnek az emelt tagdíjak és a felvételi díjak mellett is nehézségeik voltak, a téli hónapokban nem tudták minden helyiségben biztosítani a fűtést és a világítást. Ebben a helyzetben a szükséges felújítási munkálatokat sem kezdték el, várták, hogy az árviszonyok rendeződjenek.

1920-ban felavattak egy emléktáblát¹⁹⁴, amit a világháborúban elesett tagok emlékének megörökítésére készítettek¹⁹⁵. A kisleludi Strobl Zsigmond által készült tábla 16 tag emlékét őrizte, és a Casino lépcsőházában, a Széchenyi István lovasképe alatt került elhelyezésre. Szintén ebben az évben döntött úgy a választmány, hogy a tiszti és kiszolgáló személyzet jövőjének biztosítása végett megalkotja a rendszeres nyugdíjszabályzatot, majd 1923-ban saját nyugdíjasaik pénzügyi helyzetén próbáltak segíteni.

Az alapító szelleme folyamatosan jelen volt az évkönyvek lapjai között is. Erre utal ez a néhány sor is az 1921-es beszámolóból: *„Tisztelt Közgyűlés! Öt év múlva fogja ünnepelni a Nemzeti Casino megalapításának 100 éves fordulóját. A viszonyok, az idők, melyek között 95 évvel ezelőtt nagy alapítónk a Casinót megalkotta, nagyon nagy hasonlatosságot mutatnak a mostani időkhöz. A társadalmi viszonyok ziláltsága, a közügyekkel való nemtörődés, az erők egyesítésének hiánya, áhitozás egy vezérlőszellem után, ép úgy jellemzik azt a kort, mint a mai idöket. De az a kor szerencsésebb volt mint a mienk, mert az már méhében hordta a vezérlésre hivatott szellemet; az a kor Széchenyi kora volt; míg mi a vezetőszelem megszületését csak várjuk! Vagy talán azért adta vissza az isteni gondviselés az utolsó pillanatban a czenki sírboltot Magyarországnak, hogy nagy szorongattatásunkban oda zárándokoljunk és tőle kérdezzük meg a kivezető utat? És válassza bizonyára az lesz: „A kivezető út a társadalmi erők egyesítése egy közös cél a haza szolgálatára”. Legyen a Nemzeti Casino összetartása az első lépés ezen az úton s ezt kövesse e hazában minden társadalmi tényező. S ha a társadalmi erők egyesülése minden téren bekövetkezik, akkor remélhetjük, hogy Casinónk megalapításának 100-ik évét a régi nagy Magyarországnak fogjuk megünnepelni.”*

1921-re az árak némiképpen normalizálódtak, így néhány külső-belső épület renoválásra is sor kerülhetett, majd 1922-től megint megemelkedtek, így 1922-ben, 1923-ban és 1924-ben újabb drágasági pótléket voltak kénytelenek kivetni, melyek mindig a korábbi összegek többszörösei voltak. Az egyesület fenntartásának érdekében vezették be 1923-ban az éjjeli szolgálati díjakat azok számára, akik éjszaka is a palotában tartózkodtak. Az egyesület tagjai további bevételnövelő

194 Már 1917-ben azt ígérték, hogy elkészítik.

195 Lásd: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/u//1514181/?list=eyJxdWVyeSI6ICJDSU1LRT0oXCJJOZW16ZXRP1ENhc2lub1wiKSJ9> (2024.10.27.)

intézkedéseket is tettek: a földszinti helyiségek egy részét bérbeadták az Általános Értékbanknak három évre, egy földszinti, nagyobb étterem kialakítását is megkezdték, mely vendégek kiszolgálására készült, illetve a konyhát és a pincét saját kezelésbe vették át a vendéglőstől.

16. kép: Az étterem

A Casino 1923-ban megköszönte az 50 évnél hosszabb idejű tagsággal rendelkezők támogatását és felmentette őket a drágasági pótlék fizetése alól. Ekkor 32 ilyen tagja volt az egyesületnek.

A pénzügyi helyzet 1924-ben sem lett jobb, de már nem akartak a drágasági pótlékon emelni, mert a tagok is nehéz helyzetben voltak, ezért bankkölcsönt vettek fel. A Casinóban ötfős bizottságot hoztak létre a bevételi források felmérésére és megvizsgálására. A nehéz pénzügyi helyzetre való tekintettel az igazgatóság lemondott, de az új igazgatóság megválasztásáig elvállalta az ügyek továbbvitelét. A bizottság javaslatait már az új igazgatóság alkalmazta: a még meglévő földszinti helyiséget – a fogadószoba kivételével – bérbeadta a Cellini ezüst- és fémárú-gyár részvénytársaságnak, majd a földszinten berendezett egy utcai és egy udvari

éttermet nyilvános vendéglő céljaira, melyet bérbeadott azt a Casino addigi konyhafőnökének, aki a Casino kezelésében lévő konyhát és pincét is átvette. Ezeknek az intézkedéseknek és a szigorú takarékoskodásnak eredményeképpen tekintélyes jövedelemre tettek szert, így vissza tudták fizetni a bankkölcsönt, nem volt szükség további drágasági pótléokra, és a legfontosabb beruházásokra, különösképpen a háborús és az azt követő évek alatt megfogyatkozott asztal- és fehérenemű pótlására is nagyobb összegeket tudtak fordítani.

17. kép: Az udvar

A helyreállítási munkákat a következő években is folytatták. 1925-ben az udvar, a földszinti nagy konyha és a kávékonyha alapos renoválása következett, a főlépcsőházat olajjal mázoltatták, a Casino összes teremt, csillárjait, folyosóit és a tálalót rendbe tették. A nagyon megviselt állapotú bőrbútorokat új bőrrrel vonatták be, a többit átdolgoztatták és felfrissítették; az összes szőnyeget helyrehoztatták. Beszereztek egy hazai gyártmányú 200 személyes új porcelánkészletet és a személyfelvonó legfontosabb alkatrészeit megjavították. 1926-ban az épület utcafrontját tették rendbe és folytatták a Casino belső berendezésének tökéletesítését, valamint az

asztal-, az ezüst-, az üveg- és a porcelánneműek kiegészítését. A Nemzeti Casino lassan újra elérte a világháború előtti állapotát.

A tagok igényeinek megfelelően néhány bérbeadott földszinti helyiséget a bérleti díj csökkentésének fejébe 1925-ben visszavettek az Általános Értékbanktól, majd a szükséges átalakítások és berendezésük után azokat a tagok rendelkezésére bocsátották. A tagdíjakat mérsékeltek, hogy a Magyarországtól elszakított területeken élők is ki tudják azt fizetni és továbbra is szoroson kötődjenek az egyesülethez.

1925 decemberében a vörös szalonban tűz ütött ki, amely érintette a faragott díszburkolatot, a falkárpitokat, a bútorokat és a szőnyeget, de az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, ahol több mint 50 éve biztosítva volt az épület és a berendezés, minden kárt megtérített.

A Casino alapításának és fennállásának 100 éves évfordulóján, 1927-ben több ünnepség is zajlott. A centenáriumi Széchenyi lakomán, József főherceg mondta az emlékbeszédet. A Casino alakuló ülésének 100 éves évfordulóján, egy nagyobb, tagokból álló küldöttség a Széchenyinemzetség cenki sírboltjában megkoszorúzta Széchenyi István koporsóját, majd a nagycenki kastélyban tartottak emlékünnepeket gróf Széchenyi Bertalan jóvoltából.¹⁹⁶

Az épület korszerűsítése folyamatosan zajlott, és az apróbb munkák, karbantartások mellett időnként nagyobb feladatokat is elvégeztek. 1928-ban kicserélték az épület régi villanyvezetékeit, tatarozták az udvar falait és párkányzatát, 1929-ben modernizálták a fűtőberendezést és kicserélték a mosdószoza melegvízellátását szolgáló kazánt. 1930-ban átfestették az épület külső frontját és mindkét front ablakait is, a pincében egy új betonlépcsőt építettek, illetve renováltatták az öltözőszobákat. 1932-ben két, 1933-ban három és 1934-ben még négy lakószobát építettek a tagok számára. 1935-ben a könyvkereskedő raktárhelyiségéből sörözőt létesítettek. 1938-ban a Christophoros utazási iroda által bérelt helyiségek átépítésével kapcsolatban az első emeletig átfestették a külső-belső frontot, leltárpótlásra nagy abroszokat és szalvétákat, továbbá a nagy kártyaszoba részére egy új szőnyeget vettek és a kártyaasztalok bevonására zöldposztót szereztek be. 1942-ben a fehérenemű leltár kiegészítésére abroszokat, szalvétákat, törölközőket, lepedőket, törölőruhákat, valamint személyzeti fehéreneműket hoztattak. A bútorleltárt székekkel, üveglapos

¹⁹⁶ *József főherceg serlegbeszéde a Széchenyi-lakomán – Ünnepi mise és zárandoklás a cenki sírboltban a Nemzeti Casino centenáriuma alkalmából.* Nemzeti Ujság, 1927. február 8., 9. évf., 30. sz., 7.

asztalokkal gyarapították, és a Casino saját műhelyében is készült néhány üveglapos asztal. Három lakószobába mosdót szereltek fel és az udvari fürdőszoba lapburkolatát rendbehozták. 1943-ban az épület külső frontját teljesen felújították; a fehérnemű leltár kiegészítésére úri és személyzeti törölközőket, ágyneműket, törölruhákat, kötényeket vásároltak; a lakószobák folyosójára futószőnyeget tettek, és négy darab kovácsoltvas lámpát csináltattak; a szőnyegeket kijavították, és kímélés szempontjából csak egyes alkalmakkor tették fel azokat. A Casino épületének, berendezésének és felszerelésének tűz-, betörés- és egyéb biztosítását az akkori értékeknek megfelelően emelték fel.

Az egyesület 1928-ban a taglétszám csökkenését az ország megcsonkításával próbálta indokolni, lévén az elcsatolt területekről nem igazán jelentkeztek új tagok, illetve az új politikai és társadalmi klubok is elvitték a tagok egy részét. Az 1929-es beszámoló szerint a Széchenyilakomákon nagyságrendileg 200 fő volt jelen, ezt bizonyítják a 200 fős porcelán étkészletek is.

1930-ban a Lipcsében megtartott nemzetközi vadászati kiállításon az egyesület agancsai aranyérmeket nyertek. 1940-ben a nyugdíjalap vagyonából befektetési céllal egy kis bérházat vásároltak, amit 1943-ban tataroztak.

4.3 A NEMZETI CASINO KÖNYVTÁRA

Széchenyi 1827-ben, a Nemzeti Casino megalapításakor felajánlotta 338 kötetes könyvtárát is a társaság számára, a tagoktól pedig további 250 kötetet gyűjtöttek össze. Ez alapozta meg az egyesület könyvtárát, melyet az alapító a tagok hasznárára szánt azzal a céllal, hogy bővítsék ismereteiket, tájékozódjanak a világban, elérjék a híreket és megvitassák azokat. Kezdetekben a hírlapokra 1200 forintot, könyvek beszerzésére pedig 500 forintot irányoztak elő.¹⁹⁷ A magyar nyelvű állomány serkentése érdekében 1829-től a beszerzésre szánt összeget csak magyar művekre lehetett fordítani¹⁹⁸, de az adományokból, hagyatékokból továbbra is sok külföldi mű érkezett.¹⁹⁹

A megalakulást követő első 57 év alatt átlagosan évi 2699 forintot költöttek az állomány növelésére. A Casino könyvtára magánjellegű könyvtárként jött létre, így csak a helyben használatot engedélyezték és csakis a tagok számára.²⁰⁰ A könyvtár céljait egy nagyterem, három szoba és egy olvasóterem szolgálta. Az eligazodást kétféle katalógus és egy inventárium segítette. 1834-ben Antal Mihály hozta létre az első inventáriumot, ebben 673 munka, közel 3000 kötet könyv, hírlap és folyóirat szerepelt. 1838-tól a Könyvtári Bizottság a könyvtár rendszeres lajstromozását rendelte el²⁰¹. 1840-ben a bizottság meghatározta a gyara-

197 GYÖRGY 1886, 68.

198 1829: „A' Casino pénztára mind eddig csak magyar könyveket szerzett s egyedül azok tulajdonai. Az is a' szándék hogy a' mint a' jobb magyar munkák megjelennek, azokat mind megszerezze s így a' magyar literatura haladásával a' Részesek s Vendégek könnyebben megismerkedhessenek. A' könyvtárban álló, más nyelvű könyvek néhány Részesek külön sajátjai, kik azokat haszonvételekre ideig öráig beadták. Ezek számát szabad hozzájárulások nevelhetik, vagy később az intézet töképezésének szaporodása.”; 1834: „A' Nemzeti Casino minden jelesb magyar munkát az igazgató által tüstént megszerez; szabadságában maradván azonban minden választottsági tagnak az ülésben ez iránt előterjesztést tenni.”

199 SIMON 2000, 42.

200 1921-től engedélyezett a kölcsönzés is.

201 Az évkönyvek alapján 1829-től már működött a könyvtárra felügyelők egyfajta bizottsága vagy küldöttsége, ekkor három fővel, 1839–1877 között 9 és 19 fő között mozog a létszámuk, majd 1878-tól állandó 17 fő dolgozott a bizottságban. 1878-ban megfogalmazott feladataik a következők voltak: a könyvtár és az olvasóterem feletti őrködés és felügyelet, a rendelkezésre álló hivatali és szolgaszemélyzet segítségével; a választmány által megszavazott keretösszeg terhére új könyvek és hírlapok beszerzése és megrendelése, különös tekintettel a jelentékenyebb és közérdekű irodalmi bel- és külföldi termékekre. Saját magukból választott elnökiük összehívására üléseket tartottak, jegyzőkönyvet vezettek; határozathozatalhoz legalább hét tag jelenlétére volt szükségük. A könyvtár közvetlen vezetésével megbízott hivatalnok által a könyvtárban található művekről, folyóiratokról, térképekről és nevezetesebb

podásra és fenntartásra vonatkozó elveket is.²⁰² Az 1911-es évkönyv szerint „mindig különös súlyt helyezve az olyan munkák beszerzésére, melyeket egyesek, magánosok – azok nagyobb értékeinél fogva – be nem szerezhetnek.”

18. kép: A könyvtár

A könyvtár főbb adományozói voltak gróf Dessewffy Aurél, Tasner Antal, Láng Ignác, Weisz Bernát F., Szilágyi Ferenc és Török János. Dessewffy Aurél 1842-ben 278 munkából, összesen pedig 433 kötetből álló könyvgyűjteményét hagyományozta a Casinóra. Szilágyi Ferenc az Augsburger Allgemeine Zeitung 1798–1848-ig tartó folyamait, vagyis a teljes folyóiratot (130 kötet) hagyta a könyvtárra.²⁰³ Török János adománya – önálló

hírlapokról könyvtári mutatókönyvet, indexet kellett vezetniük, melybe minden új beszerzést pontosan be kellett jegyezniük.

202 GYÖRGY 1886, 68.

203 A korabeli sajtó is megemlékezett erről, illetve a könyvtár jelentőségéről: „A pesti nemzeti casino könyvtára, mely különben is a legbecsesebb gyűjtemények közé tartozik a fővárosban, ismét egy igen nagy becsű és ritka művel szaporodott. Szilágyi Ferencz ur, a B. P. Hírlap volt szerkesztője ugyanis megajándékozta az augsburgi Allgemeine Zeitung összes év-folyamaival, a lap első kezdete (1798) óta egész 1848-ig, összesen 130 darab jól megőrzött, csinosan kötött könyvvel. A ki ezen európai terjedtségű hírlapot ismeri, teljesen méltányolni fogja ez ajándék nagyszerűségét. Ez maga egy egész történeti könyvtárt képez, melyben a jelen század összes politikai, társadalmi, tudományos és irodalmi eseményeit nemcsak híven följegyezve, hanem alkalmilag bőven ismertetve és megvitatva is találjuk. Minő kincs

részként – a Széchenyi-szekrényben kapott helyet, ahol gróf Széchenyi István munkái, illetve a mások által Széchenyiről írt munkák sorakoztak.²⁰⁴

Az évkönyvekből megtudjuk, hogy Darányi Ignác földművelésügyi miniszter jóvoltából 83 kötetet kaptak ajándékba 1899-ben, továbbá ígéretet, hogy a Földművelési Minisztérium összes kiadványát kiadásukat követően közvetlenül megkapják. Perczel Dezső képviselőházi elnök ugyanebben az évben szintén elrendelte, hogy a könyvtár részére a képviselőház naplóját folyamatosan megküldjék. Az egyesület 1901-ben a feloszlott Nemzeti Pártkör tulajdonából²⁰⁵ 502 kötetet képviselőházi naplót és egyéb országgyűlési nyomtatványokat szerzeményezett, mellyel ez a gyűjtemény csaknem teljessé vált.

A megbízott könyvtárnokok nagy hangsúlyt fektettek a könyvtárra, „főntartása és kezelése a szakrendezés kerestülvitelég a könyvtártudomány és bibliographia igényeinek s az intézet traditióinak egyaránt megfelelt”.²⁰⁶ Pákh Albert 1852-ben közzétette az állomány katalógusát, Szalay László a könyvtár rendezését vitte véghez, Tóth Lőrinc javaslatokat tett a könyvtárrendezéshez, Toldy Ferenc biztosította a szakszerű növekedés lehetőségét és az Új Magyar Múzeumban 1850-ben egy tanulmányt is publikált a könyvtárról²⁰⁷, Barna Ferdinánd pedig 1873-ban a müncheni királyi államkönyvtár rendszerét²⁰⁸ alkalmazta az állományra.²⁰⁹ Az egyesület utolsó rendszeresített könyvtárnoka Urhazy György volt. Amíg külön könyvtárnokot alkalmaztak, a Casino könyvtárában folyamatosan vezették a katalógusokat.

a történelbuvárra nézve! A nemzeti casino választmánya teljes elismeréssel fogadta Szilágyi Ferencz urnak nagybecsü adományát, melly néhány nap óta a könyvtárban felállítva levén, a casino tagjainak használatára átadatot, mit többen tudósaink közül kellő igénybe is vettek. Alkalmat veszünk magunknak, a mai könyvtár alapítási- s rendezési korszakban, röviden megjegyezni, hogy a nemzeti casino könyvtára a legbecsesb, legdiszesebb s legrendezettebb e nemü gyűjtemények közé tartozik hazánkban, melly szintén halhatatlan gr. Széchenyi Istvánunk egyik fényes emlékeül tekintetö. Ö általa alapítva s később a korányt hunyt gr. Dessewffy Aurél hagyományá által tetemesen bővítve, a casino évenkinti rendes kiadásainak egy részét teszi annak fentartása és szaporítása.” (Vasárnapi Újság, 1857. február 22., 4. évf., 8. sz., 66.)

204 GYÖRGY 1886, 68.

205 Bernáth Béla országgyűlési képviselő, mint a Nemzeti Pártkör gazdája közbejárásával

206 CSONTOSI 1887, 119.

207 Lásd: *A Múzeum tárcája. Nemzeti casinoi könyvtár Pesten*, Új Magyar Múzeum, 1. évf. 1850, 1. kötet, 303–304.

208 A Széchenyi könyvtár rendezte először az állományát a müncheni királyi könyvtár rendszere szerint, ezt követte másodikként a Nemzeti Casino.

209 CSONTOSI 1887, 118–119.

A nagyteremben a könyvállomány, a kisebb termekben pedig a hírlapok sorakoztak.²¹⁰ Az eligazodást több katalógus segítette: egy betűrendes cédulakatalógus (1873), egy szak szerinti cédulakatalógus (1873), egy index, melyben a könyvek és az új szerzemények szerepelnek betűrendben és egy nyomtatott katalógus (1852). A könyvtárban a csonka könyvek száma csekély volt, bár előfordultak ilyenek is.²¹¹

19. kép: A könyvtár olvasóterme

Az 1880-as évektől kezdve már nem volt önálló könyvtárnok²¹², a feladattal a titkár, a pénztárnok és a könyvtáros egy személyben volt megbízva. A bibliotéka ekkoriban 19 ezer kötetből állt, és mintegy 150.000 forintot költöttek már rá, nem számolva Dessewffy Aurél nagy értékű hagyatékával.²¹³

A korabeli leírásokból megtudhatjuk, mit tartalmazott az állomány: *„A könyvtár legnagyobb kontingensét a magyar irodalom termékei s*

210 A Cziráky-féle házban

211 CSONTOSI 1887, 124.

212 A pénzügyi kimutatás szerint 1930-tól külön tételként szerepel a könyvtáros fizetése.

213 CSONTOSI 1887, 119.

*a magyar történeti kútfők szolgáltatója. A könyvtár birja a m. t. akadémia s a Kisfaludy-társaság összes kiadványait, a magyar zeneíróknak legnagyobb részét s a magyar tudományos irodalomnak minden nevezetesebb termékét. Birja továbbá a Tudományos gyűjtemény összes folyamait, Kossuth Lajos országgyűlési tudósításait, 1832–1836-ig (kéziratban), a Pesti Hírlapot 1841–1847-ig, az 1848–9-iki Közlönyt, Márczius Tizenötödikét és több ez időbeli ritka hírlapot. A külföldi irodalom ritkább termékeiből meg vannak: Ersch és Gruber Encyclopaediája, a Revue des deux Mondes összes folyamai, az Edinburgi és Westminsteri Review-uk s több más ritka munka. Szépirodalmi munka aránylag kevés van a könyvtárban.*²¹⁴

„Ha nem is voltak közöttük könyvészeti ritkaságok, de voltak és vannak nagyértékű művek, melyeket egyesek, magánosok, éppen nagy értékük miatt nem szerezhettek be. Ott van azonban Calepinus szótárának bázeli kiadása 1605-ből, aztán az Augsburger Allgemeine Zeitung, melynek 1798-tól 1848-ig terjedő 50 évfolyamát Szilágyi Ferenc részvényes ajándékozta 1855-ben a Casinónak; a későbbi évfolyamokat pedig a Casino szerezte meg, úgyhogy ezen legrégebb világlap egész napjainkig megvan könyvtárunkban; továbbá a Quarterly Review, mely hasonlóképpen alapításától kezdve megvan a Casino birtokában, de megvannak magyar, német, francia, angol és olasz nyelven a világirodalom legkiválóbb termékei, melyek szakszerű kiválasztása egy tudósokból, írókból és könyvbarátokból összeállított bizottságra, az ú. n. könyvtári bizottságra volt mindig bízva”²¹⁵

1884-ben a helyben használók (1800 tag) összesen 3210 kötetet olvastak. Az állományba tartozott 13 kézirat, két régi-, 1711 előtti magyar nyomtatvány²¹⁶, 400 térkép, egy földgömb, illetve egy régi festmény is.²¹⁷

A Nemzeti Casino termeiben minden szaknál a magyar nyelven írt munkák, a Magyarországra vonatkozók és a külföldi irodalom termékei külön sorakoztak. A könyvtár osztályozási rendszere 1852-ben a következő volt²¹⁸:

214 GYÖRGY 1886, 69.

215 ILK 1927, 26–27.

216 Régi magyar nyomtatványok: a Calepinus szótárának bázeli kiadása (1605.) és Szenczi Molnár Albert szótára.

217 GYÖRGY 1886, 70.

218 PÁKH 1852, 259–313.

- I.: Irodalomtörténet, Itészet (Műbíralat), Nyelvészet, Bibliográfia, Szótárak, Enciklopédiák;
- II.: Klasszikusok, Szépirodalom, Művészet, Régiségek;
- III.: Filozófia, Nevelés, Iskolaügy, Vallás, Egyház, Mitológia;
- IV.: Történelem, Életírás, Emlékiratok, Oklevéltan, Érmétan, Címer-tan, Genealógia;
- V.: Földirat, Statisztika, Utazások, Helyrajzok, Népismertetés, Kalauzok;
- VI.: Politika, Államtudomány, Közélet, Társadalom, Törvény- és Jog-tudomány, Büntetőügy;
- VII.: Nemzetgazdaság, Pénzügy, Ipar, Kereskedelem, Közlekedés;
- VIII.: Természettudományok, Orvostan, Baromorvoslat, Gazdaság, Földművelés, Állattenyésztés, Erdészet, Vadászat, Kertészet;
- IX.: Matematika, Csillagászat, Építészet, Kézműtan, Hadtudomány;
- X.: Vegyesek.

A Casino könyvtári bizottsága 1885-ben felkérte Csontos Jánost, hogy készítsen jelentést az egyesület könyvtáráról²¹⁹, ez 1886. április 10-re meg is történt. A jelentés szerint ez a „*legrégebb és legtekintélyesebb ilyenmű könyvtár az országban [...] közkönyvtáraink közt is számot tesz.*”²²⁰

A könyvtári bizottság tagjai a közélet vezéregyéniségei, kiváló jelesei, hazafiak, írók közül kerültek ki és tudományosan képzett férfiak voltak. Munkájukkal a korszerű haladást és a szakszerű kezelést szolgálták.

Csontos János a könyvtár javítására és modernizálására több javaslatot is tett jelentésében. Kérte a bizottságot, hogy a könyvek felügyeletére újra alkalmazzanak szakkönyvtárnokot, aki aktualizálhatná a meglévő katalógusokat, valamint pótolná az elmúlt évek kiesett adminisztrációit. Jelezte, hogy a könyvtár ablakain, ajtóin nincs vastábla, ami tűzveszélyes lehet. A könyvtári nagyterem plafonján repedéseket észlelt, két helyen beázást is, továbbá jelentése szerint a helyiség díszítése nem volt összhangban a többi teremmel (kevésbé volt díszes), könyvszekrényei sem voltak egységesek, illetve már a hely is szűkös lett. Emellett a megvilágítást kevésnek értékelte, az ablakokat alacsonynak, és célszerűnek tartotta volna a világítást felülről megoldani vagy az ablakokat a plafonig növelni. Szorgalmazta a könyvtár biztosítását is – legalább 100.000 forintig.

219 CSONTOSI 1887

220 CSONTOSI 1887, 118.

Csontosy egy általános revíziót is szükségesnek vélt, ami 1873 óta nem történt. Ennek során a cédulakatalógust a könyvekkel össze kellett volna hasonlítani, szükség volt egy selejtezésre és dönteni kellett a csonka kötetek kiegészítése vagy eladása felől. Ezt követően elő lehetett volna készíteni a nyomtatott katalógus második kiadását, kiegészítve a könyvtár rövid történetével. Sajnos a régi hivatalos iratok hiányosak voltak vagy lappangtak, azokat fel kellett volna kutatni, majd lajstromozni és megőrizni. Csontosy szorgalmazta az egyesületre vonatkozó hírlapi cikkek gyűjtését és rendszerezését is.

A jelentés szerzője a nagyterembe két nagyobb asztalt javasolt beszerzésre: egyet a díszmunkák bemutatásához és egy másikat a lajstromozandó kötetek elhelyezésére. Javaslatára szerint szükséges a hivatalos órák (nyitvatartási idő) kijelölése, ahogy az éves porozási szünet is, amikor minden könyv letakarításra kerül. Azt ajánlotta, hogy a könyvmolyok ellen naponta minimum egy órát szellőztessenek, illetve szintén a molyok ellen „*a könyveket egyszerűen, de csinosan, stíluszerű módon fél bagaria bőrbé*” kötéssék.²²¹ Kétféle bélyegző beszerzésére tett javaslatot; egy kisebb a díszmunkák, kéziratok, metszetek, ritkaságok számára és egy nagyobb a többi könyvnek. „*A mostani bélyegző mely nemcsak szokatlan nagy, hanem izléstelen is a könyvet inkább bepiszkítja, mint jelzi, cassáltasék*”. Az általa elgondolt bélyegző a bázeli postabélyegző mintájára készült volna: rajta a könyvtár címe, az év és a dátum. A ritkaságok méltó elhelyezése céljából egy vitrint javasolt, Cimeliotheca néven, amibe a becsesebb kéziratok, nyomtatványok, érdekességek kerültek volna. A könyvtár forgalmáról kéthavonta kimutatást tanácsolt közölni a hírlapokban, továbbá egy éves kimerítő jelentést. Javasolta egy járulék-napló/szerzemény-könyv, egy könyvkötő-napló és egy betűrendes index vezetését.

A javaslatok egy része feltehetően nem valósult meg, néhányról azonban tudjuk, hogy igen.²²² A Nemzeti Casino igazgatótanácsa a könyvtári bizottság javaslatára az 1886. évi költségvetésből elrendelte a könyvtárterem restaurálását és bebútorozását. Szintén ez év nyarán a nagyterem magasságát megemelték, a plafont és a padlót kicserélték, az ablakokat átalakították és mind a négy falat új, díszes bútorzattal látták el. A könyvtár a felújításokat követően a főváros legdíszesebb és

²²¹ CSONTOSY 1887, 126.

²²² CSONTOSY 1887, 129–130.

legimpozánsabb szalonkönyvtárává lépett elő; amit faltól-falig, padlótól-plafonig, felerészben üveges, zárható ajtókkal és felerészben szabad polcokkal látták el. A könyvtárat 150.000 forint erejéig biztosították; a nagyobb hazai könyvtárak közül egyedül ez volt biztosítva.

Az 1899-es évkönyv beszámolója szerint a könyvtár „újabbán egy nagyérdekű térképpel is gyarapodott, a mennyiben az elmúlt évben beszereztük a magyar sz. korona országainak a vezérkar által összeállított legnagyobb léptékű térképét s azt a könnyű használathoz megkivántató segédeszközökkel felszerelve, a könyvtárban külön szekrényben helyeztük el.”

20. kép: A Nemzeti Casino ex-librise

A könyvtár „könyvei tulajdonjogának művészi formában való feltüntetése” céljából 1903-ban pályázatot hirdetett egy ex-libris megtervezésére, melyet minden könyvbe szerettek volna beragasztani. Sok pályamű érkezett be, végül Hegedűs László festőművész ex-libris rajza²²³ került kiválasztásra.

Az 1921-es évkönyv tartalmazza „*A Nemzeti Casino könyvtárának könyvkölcsönzési szabályzatát*”²²⁴:

„I. *A Nemzeti Casino könyvtárából a tagok részére a könyvek kikölcsönzése 1000 korona biztosíték letétele mellett megengedtetik; azonban könyvtári ritkaságok, szótárak, encyclopaediai munkák, térképek, drága képmunkák és díszkiadások, általában mindazon munkák, melyeknek pótlása nagy nehézséggel járna, melyekről a könyvtári bizottság külön lajstromot állított össze, egyáltalában ki nem adhatók.*

II. *Az új könyvek csakis a beszerzésüktől számított öt hónap eltelté után és bekötve adhatók ki. A kikölcsönzésről a könyvtáros, a kivevők neve és a kivett könyvek címe, értéke, könyvtári száma és a kivétel napjának kitüntetésével rendes jegyzéket visz, melybe a könyv visszaérkezte is pontosan bejegyzendő.*

III. *A kikölcsönző tag személyesen tartozik a kiveendő könyvért jelentkezni, s a kivett könyvről elismervényt ír alá, melyen a könyvtárral szemben fennálló kötelezettsége röviden fel van tüntetve.*

IV. *Egy-egy tagnak egyszerre legfőlebb két mű adható ki összesen, legfőlebb hat kötetben; ha a kiveendő könyvek értéke az 1000 koronát meghaladná, a biztosíték 2000 koronára egészítendő ki. A tagok az átvett könyveket az átadás napjától számítandó 60 napnál tovább maguknál nem tarthatják; a mennyiben a könyveket 60 nap alatt más olvasó nem keresné, a kölcsönvétel idejét a könyvtáros 30 nappal meghosszabbíthatja; e meghosszabbítás a térítvényre följegyzendő. A mennyiben valamely tag a kivett könyvet 60, illetve meghosszabbítás esetében 90 napnál tovább is magánál tartaná, a könyvtáros további intézkedés végett ezt a bizottságnak bejelenteni tartozik s a bizottság dönt az esetleges újabb meghosszabbítás, illetve a*

223 Lásd: <https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/ex-libris-a-nemzeti-casino-konyvtarabol/6693> (2024.10.27.) és a megvalósítása: <https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/ex-libris-a-nemzeti-casino-konyvtarabol/76887> (2024.10.27.)

224 A beszámolókból néhányszor feljegyezték a kölcsönzések számát is: 1922: 109 kölcsönző 294 mű; 1923: 106 kölcsönző 275 mű; 1925: 113 kölcsönző 339 mű; 1926: 167 kölcsönző 563 mű; 1929: 106 kölcsönző 267 mű; 1930: 118 kölcsönző 314 mű

kivett könyvek haladéktalan visszaadása iránt ; ez utóbbi esetben a könyvtárnok az illető tagot azon figyelmeztetéssel szólítja fel a könyvek nyolc nap alatt leendő visszaadására, hogy ha az ez idő alatt be nem küldetik, az ő költségére fog beszereztetni. Ha ezen felhívásnak eredménye nem lenne, az egyleti könyvtáros a könyvet beszerzi, bekötteti s a nyert számlák alapján a leszámolást az illető taggal megejti; ha netán a Casinónak a leszámolás alapján a letett biztosíték által teljesen nem fedezett követelése maradna, felhívja az illető tagot a hátralék kiegyenlítésére ; a mennyiben eme hátralék a felszólítástól számított 30 nap alatt sem egyenlítették ki, az eset a választmánynak bejelentendő s ugyanoly elbánás alá veendő, mint a tagdíjhátralék. A ki kikölcsonzött könyvet vissza nem adott, annak többet könyv ki nem kölcsönözhető.

V. A könyvekkel való kíméletes bánásmódot és vigyázatot a Casino a tagok figyelmébe ajánlja; s ezért a könyvbe jegyzeteket írni, egyes mondatokat aláhuzogatni s a lapokat behajtani szigorúan tiltatik. A netalán okozott károk- és rongálásokért az illető tagot kártérítés kötelezettsége terheli.

VI. A könyvek, vásár- és ünnepnapok kivételével, naponkint d.u. 4-7 óráig vehetők ki.

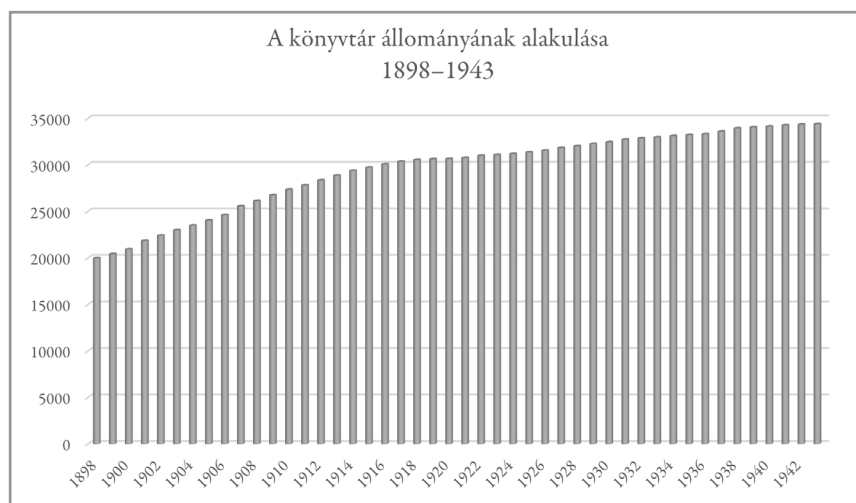
VII. A visszahozott könyvek a könyvtárosnak adandók át, ki az elismervényt a könyv sértetlen visszaadása után az illető tagnak a letett biztosítéki összeggel együtt visszaadja.

A szolgálkra bízott, vagy a Casino helyiségeiben letett könyveket a Casino visszaadottaknak nem tekinti. A könyvtári bizottság a könyvikölcsonzés körül szerzett tapasztalatairól a választmánynak minden év végén jelentést tesz.”

Az utolsó évben még elkészítették az 1944-es költségvetési előirányzatot, melyben könyvekre (beszerzésre és kötetésre) 1000 forintot, hírlapokra és folyóiratokra pedig 2500 forintot szántak.²²⁵ Ez nagyságrendileg a duplája volt annak, mint amennyit az első években szántak rá. A bő száz év alatt a pénz értéke sokat változott, arányaiban azonban könyvekre sokkal kevesebbet költöttek az utolsó években, mint más kiadásokra.

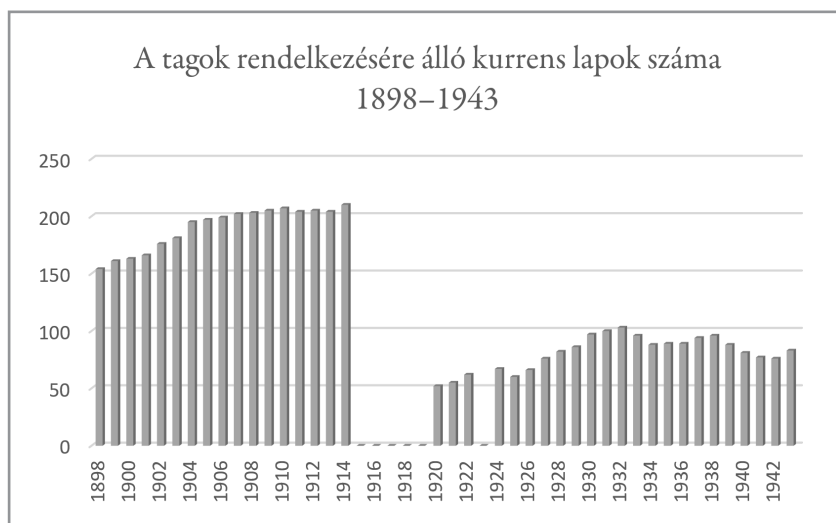
²²⁵ Az összehasonlítás kedvéért nézzük meg, mennyi pénzt szántak például kártyára a kezdeti években és az utolsó évi tervezetben: 1836-ban kártyára 191 forintot költöttek, 1944-ben pedig 3000 forintot terveztek. 1836-ban tisztviselők és cselédek fizetésére, illetve a cselédek öltöztetésére összesen 4700 forintot költöttek, 1944-ben tiszti fizetésekre és személyzeti kiadásokra összesen több mint 95.000 forintot szántak.

Ettől függetlenül az állomány folyamatosan gyarapodott, mind vásárlások és a tervszerű beszerzések, mind pedig hagyatékok által. Az évkönyvek beszámoló fejezetében 1898-tól minden évben közölték, hány kötettel gyarapodott a téka, az aktuális állomány darabszámát és leltári értékét is feltüntetve. Noha a katalógusok sajnos nem maradtak fenn, ezekből pontos képet nyerhetünk az állomány nagyságáról a gyűjtemény megszűnéskor.

1. ábra: A könyvtár állományának alakulása 1898–1943

A folyóiratok tekintetében a beszámolókból adatokat találunk arra vonatkozóan is, hogy az adott évben hány folyóirat állt a tagok rendelkezésére. Néhány év kivételével mindenhol találkozunk ezzel az információval, időnként pedig az is látható, hogy ezek a lapok milyen arányban voltak hazaiak és külföldiek. 1899–1911 között szinte fele-fele arányban fordultak elő magyar és külföldi lapok, bár hazai periodikából néhány darabbal több volt, kivéve az 1909-es és az 1910-es évet, amikor a külföldi lapok száma volt magasabb. 1927–1943 között felére csökkent az elérhető lapok száma, a hazaiak aránya viszont egyre nőtt, míg végül az utolsó három évben a magyar lapok száma duplája volt a külföldiekének.

2. ábra: A tagok rendelkezésére álló kurrens lapok száma 1898–1943

4.4 A FELOSZLATÁS

A Nemzeti Casinót a magyar belügyminiszter 1945-ben a 251.044/1945. IV./14 számú rendelete oszlatta fel, mint „az ország érdekeivel ellentétes működést kifejtő jogi személy”-t.²²⁶ Ezt követően a főváros megkezdte a Casino vagyonának leltárba vételét és lefoglalását. Amint az eset az Akadémia tudomására jutott, bejelentette igényét az örökségére, illetve jelezte együttműködését és támogatását a kármentés során. Ez 1945 októberében történt, amikor a Nemzeti Casino székházában²²⁷ a főváros képviselőjében eljáró zárgondnok találkozott az Akadémiát képviselő ügyésszel.

A helyszíni tárgyalás során a zárgondnok tájékoztatta az ügyészt a Casino ingó- és ingatlan vagyonáról. Az egyesület tulajdonában ekkor két ingatlan volt, ám mindkettő bombatalálatot kapott.²²⁸ Az ingó vagyont a háború előtti intézkedések eredményeképpen a tagok több helyre mentették. Az értékek hollétéről minden bizonnyal vezettek

²²⁶ Ügyészi jelentés, 1945.

²²⁷ Kossuth Lajos utca 5.

²²⁸ Kossuth L. utca 5., Gellérthegy utca 5.

valamiféle leltárt, de ezek a Nemzeti Casino titkári irodájában lévő összes irattal együtt megsemmisültek egy bombatalálat következtében.²²⁹

21. kép: A Nemzeti Casino székházának romépülete, Kossuth Lajos utca és Szép utca kereszteződése

Melich János akadémiai főkönyvtárnok 1945. október 15-én szerzett tudomást az eljárásról, és felügyelni kezdte a Casino könyvtárának sorsát. Felkereste a székházat és kapcsolatba lépett Gábrriel Aladárral²³⁰, aki beszámolt neki a könyvtár állapotáról. Felügyelete mellett közel 20.000 kötetet szállítottak az Egyetemi Könyvtár második emeleti helyiségeibe. Nagyjából 8–10 ezer²³¹ kötet továbbra is a romok alatt volt, ezek megmentése az Akadémiára különösen sürgető feladatként nehezedett, mivel a könyvek folyamatosan ki voltak téve az időjárás viszontagságainak és az esetleges lopásoknak.²³²

229 Ügyészi jelentés, 1945.

230 Gábrriel Aladár korábbi könyvtárnok (1935-től feloszlataig), ekkor az étterem bérlője.

231 Néhány forrásban ez a szám 5–6 ezer darab.

232 MELICH–NYIREŐ 1946

1946. március 13-án Melich János és dr. Nyireő István könyvtár-igazgató látogatást tettek a székházban. A székház felügyeletéért továbbra is Gábrriel Aladár felelt. Az ostrom alatt az épület súlyos károkat szenvedett, főleg légitámadásoknak volt kitéve, így a felszerelési és a berendezési tárgyak nagy része is elpusztult. Az épületet hivatalosan romházzá nyilvánították és folyamatosan végezték a bontási munkálatokat.²³³

A bútortzat becsesebb része a Miniszterelnökségre került, egy része a Park klubban székelő Angol Bizottsághoz, és néhány állítólag még az orosz parancsnoksághoz is. A felszerelési tárgyak a székházban üzemelő vendéglőshöz kerülhettek. Egy felbecsülhetetlen értékű Ming-kori váza²³⁴, továbbá képek, szőnyegek és egyéb tárgyak feltehetően vidéken pusztultak el.²³⁵

Az egykoron közel 35.000 kötetet számláló, tartalmilag és muzeális szempontból is becses értékű könyvtár súlyos károkat szenvedett, ki volt téve hányódásnak, házbontásnak és beázásnak is. A Gábrriel Aladár által rendbeszedett állományt szétdúlták, sok könyv elveszett, és állítólag sok került át pártkönyvtárakba. Az épületet még zár alatt tartották, így nem tudtak intézkedni az átszállítás és az elismervények ellenében elvitt tárgyak visszaszerzése ügyében sem.

Az ügyben érintettek 1946. április 4-én egy megbeszélésre ültek össze, itt jelen voltak többek között az egyesület utolsó igazgatói, a könyvtárnok, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, ügyésze és a főtitkár is. A megbeszélés célja a teendők meghatározása volt a Nemzeti Casino vagyonának átvétele kapcsán, illetve az érintettek szerettek volna minél többet megtudni a közelmúlt eseményeiről. Az igazgatók beszámoltak az ostrom előtti helyzetről és a védekezésről, bár ezek a beszámolók néhol hiányosak, vagy ellentmondásosak voltak. Az elmondottak szerint az értékesebb könyveket kiválogatták és a ládákat az Országház pincéjébe rejtették el. Ezek között lehettek a Gothai Almanach, Széchenyi művei, bibliofil könyvek, szép, bőrkötéses művek és az Encyclopedia Britannica is.²³⁶

233 MELICH–NYIREŐ 1946

234 Feltehetően az, amit 1899-ben Gróf Zichy Jenő hozott a második ázsiai útjáról a Casinónak.

235 Ügyészi jelentés, 1945.

236 MELICH–NYIREŐ 1946

Arra a kérdésre, hogy mi történik, ha a Casino feléled, Melich János azt felelte, hogy ezeket a könyveket külön fogja őriztetni az Akadémia székházának földszintjén a következő felirattal: „*A M. Tud. Akadémia Nemzeti Casino könyvtára*”.

1946. április 5-én Melich információt kért a Képviselőház Könyvtárának igazgatójától arról, hogy mit rejtett el náluk a Nemzeti Casino igazgatósága. A tájékoztatás szerint az említett ládák a Felsőház érték-óvóhelyére kerültek, ahol 1945 februárjában orosz kaszárnya működött, és ahol április 19-én a bizottsági szemle már csak hamut talált. Az igazgató elmondása alapján két láda került hozzájuk, amiben a Nemzeti Casino Széchenyi-hagyatéka és levelezése is benne lehetett, de az oroszok elégettek mindent. A felsőházi elnöki osztályfőnök 1946. április 13-i levelében szintén megerősítette, hogy a felsőházi óvóhelyen elhelyezett két láda megsemmisült.²³⁷

A Casino könyvanyagának a székházban maradt és az Egyetemi Könyvtárba átkerült részének az Akadémiára való átszállítása többször is meghiúsult. Végül 1946 májusában gimnáziumi diákok, építómunkások és néhány altiszt közreműködésével, továbbá egy építési vállalkozó teherautójának segítségével pár nap alatt lehordták a könyveket a Casino székházból az utcára, kocsival átszállították az Akadémia épületébe és bepakolták azok a Vörösmarty-szobába. Aromépületben maradt könyvespolcokat, könyvszekrényfalat néhány héttel később szállították át az Akadémia Vigyázó-szobájába. A gimnázium hallgatói és a többi segítő tiszteletdíjként közel 262 kötetet kaptak az akadémiai kiadványokból.²³⁸ Az Egyetemi Könyvtárban maradt Casino-állomány átszállításához 1947 júniusára készítették elő az Akadémia Vörösmarty- és Vigyázó-szobáját. A Könyvtár altisztjei levitték a könyveket a garázsba, az Egyetemi Nyomda teherautója pedig átszállította azokat az Akadémiára. Egy alkalommal, amikor az Akadémia altisztjei az egyetemi nyomda teherautójával tartottak az Egyetemi Könyvtár felé, teljes sebességgel beléjük rohant egy Beszkárt²³⁹ autóbusz és néhány méterrel eltolta az autót.

237 MELICH-NYIREÖ 1946

238 MELICH-NYIREÖ 1946

239 Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság

Az Egyetemi Nyomda kárát a közlekedési cég megtérítette. Az altisztek kisebb sérüléseket szenvedtek és a teherautó is megsérült. Végül 14 fordulóval értek a munka végére.²⁴⁰

Melich János 1947 júliusi jelentése szerint a Casino romépületéből kb. 6–7000 kötetet szállítottak át az Akadémiára és kb. 23–25.000 kötet került az Egyetemi Könyvtárba, majd onnan szintén az Akadémia székházába. Mindkét szállítmány a Vörösmarty-szobában kapott helyet.²⁴¹ A felosztatást követő eseményekről szerencsére részletes beszámoló áll a rendelkezésünkre, de sajnos a következő évtizedek eseményeiről kevés az információnk. Az említett darabszámok még az azonos iratokban is eltéréseket mutatnak.

4.5 A KÖNYVTÁR FENNMARADT ÁLLOMÁNYA

A Nemzeti Casino felosztatása után annak könyvtára végül az Akadémia könyvtárának raktárában kapott helyet. Az 1990-es években készült könyvtári feljegyzéseink szerint ekkor közel 17.700 db könyvről volt szó.

A könyvek kézbevétele hosszú évekig váratott magára. Az MTA könyvtárának éves jelentései időről időre említést tesznek az állományról, de mindig csak a könyvek rendezése kapcsán, a tételes feldolgozásra sokáig nem került sor. Végül 1985-től rendszereztek a könyveket; eleinte könyvre és folyóírra szétválogatva az anyagot, külön a magyar és az idegen nyelvűeket, majd a szerzői betűrend kialakítását kezdték meg. 1999-ben az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményének munkatársa, Mázi Béla egy rövid, belső használatra szánt kéziratban foglalta össze a Nemzeti Casino felosztatásával kapcsolatos információkat. Az állományt 2008 körül újra átrendezték, ekkor már a Casino osztályszámai szerint.

A művek tényleges feldolgozása végül a 2014-es év elején kezdődött meg. A műveket letisztogattuk, behasonlítottuk a korábbi Nemzeti Casinóban leltárba vett művekkel, feldolgoztuk, raktári jelzettel és leltári számmal láttuk el.²⁴²

240 MELICH–NYIREŐ 1946

241 MELICH 1947B

242 A könyvállomány közel felénél digitalizáltuk is a címdalakat és a tartalomjegyzékeket, illetve csatoltuk is ezeket a leírásokhoz.

A könyvtár Aleph rendszerében a leírás a régi könyvek feldolgozási kritériumai szerint történt, figyelembe véve könyvtárunk házi szabványát. Nagyon sok példány sérült, hiányos, átlótt és néha még a lövedékek is a kötetben maradtak.²⁴³

22. kép: A Nemzeti Casino egyik pecsétje

A fennmaradt könyvek többnyire félbőr vagy félvászon kötésűek, egyéges stílusúak. A gerincen aranyozva legtöbbször a Nemzeti Casino, N. Casinoé vagy az N.C. jelzés szerepel. Minden könyvben megtalálható a Casino exlibrise és legalább egy pecsét. Időnként többféle pecsétet is tettek egy műbe, és előfordul, hogy minden fejezet végén található egy pecsét. A kötetek egy része azonos könyvkötő műhelyből került ki, ez kiderül a könyvek végén található szárazpecsétékből, melynek szövege: „*Molnár Mihály ezelőtt Bóka L. könyvkötő Budapesten*”.

A könyvek gerincén a raktári jelzet található, sokszor több címke szerepel egymáson, különböző osztályszámokkal, vagy a kötet belsejében

²⁴³ Találtunk néhány 1927-ben, a Szegedi Egyetemtől leselejtezett könyvet, illetve előkerültek olyan kötetek, melyeket 1951-ben az MTA Könyvtára már leltárba vett.

találunk egy másik raktári jelzetet is. Ez arra utal, hogy valamikor átszámolták a könyveket. Néhány művön restaurálás nyomai láthatók.

A könyvtár inventáriumait és katalógusait nem találtuk meg. A felosztást követő költözés során feljegyezték, hogy a romépületből átszállították a következőket:²⁴⁴

- 1943-ig vezetett betűrendes mutató a könyvtárhoz, négy kötetben;
- a Nemzeti Casino osztálykatalógusai 13 kötetben (két osztály katalógusa már ekkor hiányzott);
- a Nemzeti Casino névkönyvei és az Idegenek könyve;
- továbbá más egyéb tárgyak.

Ezeket a katalógusokat sokáig kerestük, ám végül nem lettek meg. Az egyéb tárgyak között volt egy 1830-as évekből származó földgömb, illetve hét²⁴⁵ afrikai és magyar vadásztrófea. 1947. augusztus 1-jén a trófeákat az MTA Könyvtára örökletétként átengedte a Természettudományi Múzeumnak, a „*tönkremenés veszélyétől való megóvás végett*”.²⁴⁶ A kutatás elején felvettük a kapcsolatot a Természettudományi Múzeummal, ahol arról tájékoztattak bennünket, hogy sajnálatos módon az 1956-os események során tűz ütött ki az épületükben, így sok műtárgy megsemmisült. A tételes keresés során viszont rátaláltak öt vadásztrófeára, melyek sértetlen állapotban jelenleg is az állományuk részét képezik.

Genus	Faj	Ország	Gyűjtés ideje	Gyűjtő	Megszerzés ideje
Hippotragus	niger	Zambia	1897.10.04.	Széchenyi G.	1947
Oryx	beisa	0			1947
Syncerus	caffer	0			1947
Cervus	elaphus	Slovakia	1916.09.23.	Pálffy P.	1947
Oryx	beisa	Kenya			1947

A Nemzeti Casino tulajdonában volt rengeteg egyéb műtárgy is (festmények, térképek, bútorok), de ezek hollétéről nincs információnk. Egy

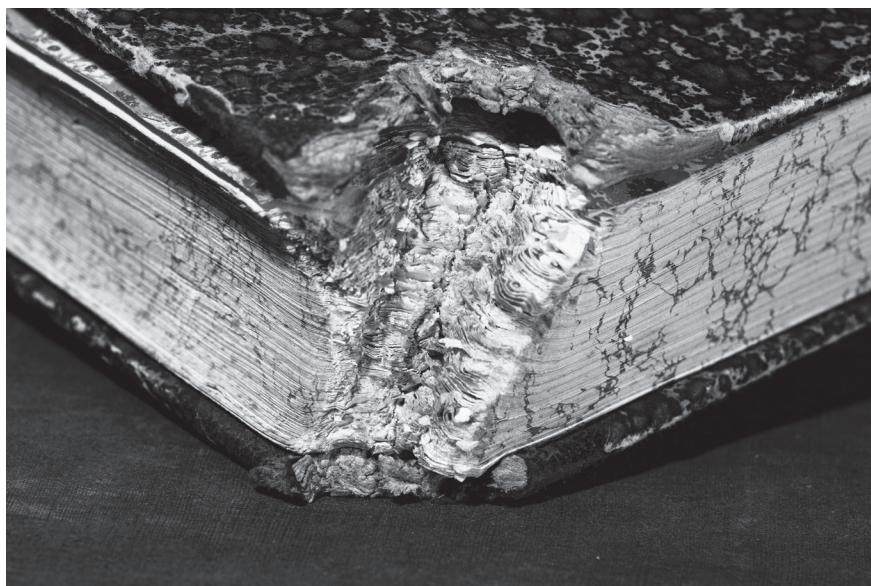
²⁴⁴ NYIREŐ 1946

²⁴⁵ Egyes iratok nyolc trófeát említnek.

²⁴⁶ MELICH 1947A

részüket vidékre mentették, egy részük pedig a romépületben maradt, de többségük feltehetően megsemmisült.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ jelenleg 18.706 kötetet őriz a Nemzeti Casino állományából, a gyűjtemény többi része megsemmisült²⁴⁷, továbbá a teljes állomány katalógusai és leltárkönyvei sem maradtak fent. A feldolgozás több részletben történt, a tényleges munka megszakításokkal ugyan, de 2014–2022 között zajlott. Rögzítésre kerültek a könyvek és a folyóiratok is a könyvtár katalógusában. Az egyes kötetek elektronikusan rögzített példányadatai között megtalálhatók a possessorra, provenienciára vonatkozó ismertetőjegyek, kézírásos bejegyzések, pecsétek, címkék, illetve a kötetek fizikai állapota, sérülései. Az anyag fertőtlenítésen is átesett, és a külső raktár egy modern, minden igényt kielégítő részében került végleges elhelyezésre.

23. kép: A Nemzeti Casino egy sérült könyve

²⁴⁷ Leszámítva a napjainkban aukciókon és egyéb online piactereken felbukkanó, illetve a magánkézben lévő példányokat, melyek ismeretlen módon kerültek ki az állományból. Jelen tudásunk szerint legális úton nem kerülhettek kötetek magánkézbe, de feltételeznünk kell, hogy ezek a művek jóhiszemű vásárlás során kerültek a jelenlegi tulajdonosukhoz és nincs tudomásuk a kötetek korábbi útjáról.

Az anyag fizikailag több csoportba sorolható, ezek szerint kaptak raktári jelzeteket is:

- könyvek:
 - NC-100.001–NC-108.540 jelzettartomány, normál könyvek: 11.003 példány
 - NC-200.001–NC-200.175 jelzettartomány, nagyalakú könyvek: 245 példány
 - NC-500.001–NC-501.075 jelzettartomány, korábban (1991–2017) a Nemzeti Múzeumban kiállított anyag: 1075 példány
- folyóiratok:
 - NC-300.001–NC-300.511 jelzettartomány: 6383 példány

Az állomány tehát összesítve: 12.323 db könyv és 6383 db folyóirat, ami összesen 18.706 db kötet.

4.5.1 NEMZETI MÚZEUM

A feldolgozás megkezdésével párhuzamosan kezdetét vette a Nemzeti Casino történetének és fennmaradt iratainak kutatása is. Előkerült néhány dokumentum, melyekből megtudtuk, hogy az Akadémiai Könyvtár ebből az állományból 2001 kötet régi könyvet adott át a Magyar Nemzeti Múzeumnak 1991 augusztusában egy Széchényi emlékkiállítás céljára. A könyvek kiválasztásánál a művek kötése és állapota játszott szerepet. A könyvek a Múzeum Széchényi-termében voltak kiállítva.²⁴⁸

Számba vettük ezt az állományt is, a munka során külön kezeltük a könyveket és a folyóiratokat, megoszlásuk szerint majdnem fele-fele az arány, a könyvekből valamivel több volt.

A könyvek nyelv szerinti megoszlását tekintve az 576 leírásból a kötetek többsége, 369 mű magyar, ezen felül 111 német, 58 francia, 33 angol, 4 latin és 1 olasz rekord készült. Az 1850 előtti magyar nyelvű művek száma 55, az 1800 előtti idegen nyelvűeké 6 darab.

²⁴⁸ Széchényi Ferenc emlékére készült a kiállítás és a terem, ennek a részét képezte/képezi a fia hagyatéka.

24. kép: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi-termében lévő Nemzeti Casino könyvek

A 2016-os év végén a Nemzeti Múzeum könyvtár képviselője jelezte, hogy az új főigazgató szeretné jobban kihasználni a Széchényi-termet, melyet ekkor közel 2000 db Nemzeti Casino kötet díszített, és érdeklődtek a könyvek iránt is. Az első gondolat az volt, hogy a teljes állomány kerüljön vissza raktárunkba, de látva, mennyire ragaszkodnak a kötetekhez, cserét ajánlottunk: az 1075 könyvet visszaszállítjuk a törökbálinti raktárunkba, de cserébe megtöltjük a termet Nemzeti Casino folyóiratokkal (az ottmaradó 921 kötet mellé vittünk még 1415 kötetet). Mindezt szerződésbe foglaltuk és ezt az állományt határozott, de megújuló időtartamra kölcsönöztük és kölcsönözzük azóta is. A kölcsönbérleti szerződés tartalmazza a történeti előzményeket, a pontos darabszámokat, a szállítás és a kölcsönzés részleteit. A 2017 januárjában átszállított 1415 kötet 44 különböző folyóiratcíméből áll. Ezek bibliográfiai leírásait kiegészítettük teljes leírásokká, pontosítottuk az állományadataikat, leltári számot, raktári jelzetet, illetve minden kötet állománybélyegzőt kapott. A kölcsönbérleti szerződés minden évben megújításra kerül, és a folyóiratkötetek azóta is a Múzeumban vannak.

4.5.2 A NEMZETI CASINO FENNMARADT KÖNYVTÁRÁNAK ELEMZÉSE

A „mit olvastak a tagok?” és a „milyen lapokat járatott a Casino?” kérdésekre a Nemzeti Casino megjelent katalógusa adja a legpontosabb választ, illetve a könyvtári katalógus, ahol az adatok még részletesebben láthatók.

Ebből jól látható, hogy a fennmaradt könyves anyag a rendszerünkben 9273²⁴⁹ rekordon szerepel. Egy rekordra kerültek a többkötetes művek és a duplumpéldányok. Külön rekordra kerültek a kolligátumok, amikor több különböző művet utólag kötöttek egybe. Ez a halmaz adja az elemzés alapját: hívjuk ezeket műveknek.²⁵⁰

249 Ehhez a 9273 rekordhoz 12.327 fizikai példány tartozik, ez négy darabbal több, mint a fentebb említett darabszám. Ezek pedig azok a Casinós kötetek, melyek korábban bekerültek valamelyik különgyűjteményünkbe, és szerepelnek a katalógusunkban, de nem NC-s raktári jelzetten, hanem a Keleti Gyűjtemény vagy a Kézirattár saját jelzetén. Az elemzésnek ezek a kötetek is részét képezik.

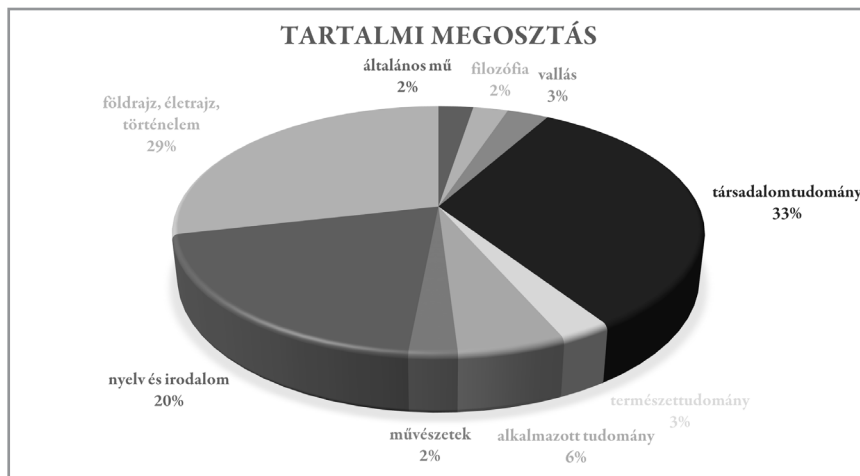
250 Egy mű több témacsoportha is tartozhat, de az elemzéshez a rekordban megadott első témát vettem figyelembe.

Tematikai főkategóriák²⁵¹ szerint a teljes állomány 2%-a, 236 mű általános témájú, ide sorolandók a lexikonok, enciklopédiák, a civilizáció és kultúra, a statisztika, illetve a tudomány általában. A filozófia szintén 2%, 237 mű, ez magába foglalja a pszichológiát, a logikát, az etikát és az esztétikát is. A vallás 3%, 281 mű, főleg teológia, egyháztörténet, egyházi hierarchia és mitológia jelenik meg az állomány ezen részében. A társadalomtudomány egy nagyobb halmaz, ami alaposabb felosztást igényel. A 33% 3028 művet tartalmaz. Ebből 949 mű politika, 590 mű gazdaság, 778 mű jog és 711 mű az egyéb társadalomtudományi téma. A természettudomány 3%, ami 247 művet jelent. Az alkalmazott tudományok, vagyis az orvostudomány, műszaki tudományok, mezőgazdaság, háztartás, közlekedés, híradás 6%, 517 mű. A művészetek 2%, 231 mű, ami felöleli a művészettörténet, építészet, szobrászat, numizmatika, festészet, játék, sport, zene, színház és kártya témákat. A nyelv és irodalom témakör 20%, 1844 mű. Ennek a nagyobb része, 1387 mű szépirodalom, ezen felül 207 mű irodalomtörténet, 166 mű nyelvészet, 43 mű szótárak és 41 mű az egyéb nyelv és irodalom téma. Az utolsó nagyobb csoport a földrajz, életrajz, történelem 29%, 2652 mű. Ezt is tovább kell bontanuk, a földrajz és helyismeret 868 mű, az életrajz 593 mű, a történelem 1191 mű, ami magába foglalja a régészetet, a művelődéstörténetet és az oklevéltant is.

A legrégebbi²⁵² fennmaradt könyv 1693-as kiadású, a meglévő állományban ez az egy 17. századi mű található. A 18. századból 85 mű maradt fenn. A 19. századból 6430 mű, melyből 2458 1851 előtt jelent meg. A 20. századból 2708 mű szerepel az állományban, végül 40 mű megjelenési éve kérdéses, 9 műé pedig ismeretlen.

251 Kicsit félrevezető lehet ez a csoportosítás, mert a könyvtári rendszerben több téma is egy csoport alá tartozik, a részletesebb ábra azonban átláthatatlanná válna, így a témák kifejtése a szöveges részben történik.

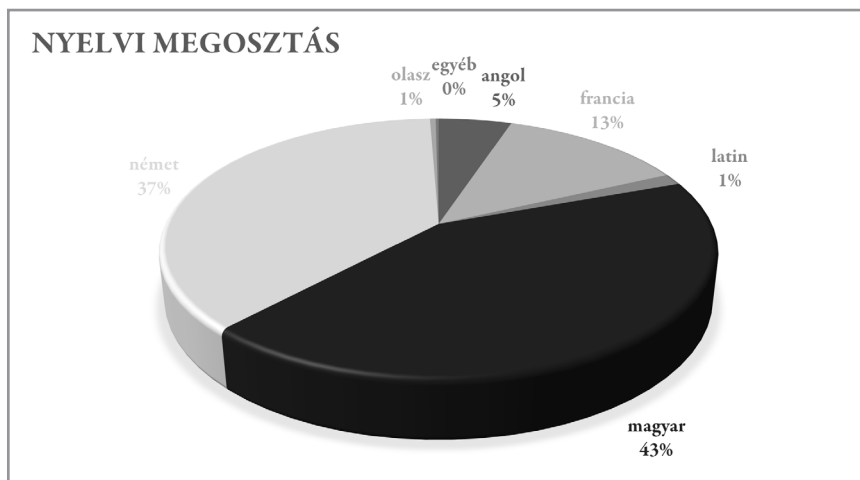
252 A megjelenési évek vizsgálata során a többkötetes műveknél a legkorábbi megjelenési dátumát vettem figyelembe.

3. ábra: Könyvek tartalmi megoszlása

A megjelenési hely 12 esetben ismeretlen. A legtöbb mű, 4149, Magyarországon jelent meg, ez a halmaz 45%-a. A második legtöbb művet, 30%-ot, 2746 művet Németországban adtak ki. Franciaországban 1030 mű, Ausztriában 514 mű, az Egyesült Királyságban 371, Belgiumban 150, Svájcban 84, Olaszországban 31, Lengyelországban 28, Csehországban 26, Romániában 25, az Amerikai Egyesült Államokban 22 mű jelent meg. 13-13 művet adtak ki Ausztráliában, Hollandiában és Horvátországban, 12-t Oroszországban, 7-et Lettországon, 6-ot Svédországban. 2-2 mű jelent meg Brazíliában, Észtországban, Finnországban, Indiában, Törökországban, és 1-1 mű esetén a megjelenés helye Bulgária, Csehszlovákia, Egyiptom, Fidzsi, Hawaii, Írország, Luxemburg, Szerbia, Tajvan, Új-Zéland, Ukrajna.

A művek nyelvét tekintve 43%, 3945 mű, magyar, 3468 mű, 37%, német nyelvű, 1203 mű, 13%, francia nyelvű. Az angol nyelvű művek száma 472, a latin nyelvűeké 129, az olasz nyelvűeké 37. Az egyéb csoportba került 12 többnyelvű mű, és 1-1 cseh, finn, görög, horvát, orosz, spanyol, svéd mű.

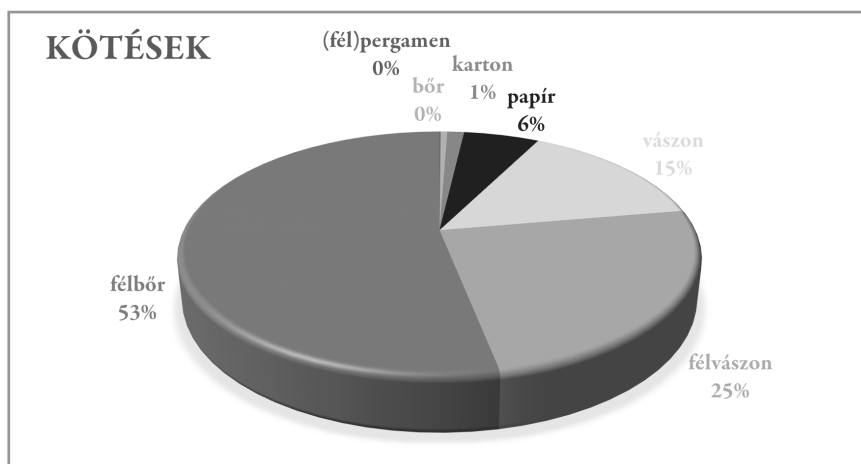
4. ábra: Könyvek nyelvi megosztása

A kötések vizsgálva kitűnik, hogy 1588 esetben nincs adat. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a feldolgozás kezdetén még nem volt prioritás a kötések rögzítése, másrészt a Nemzeti Múzeumban feldolgozott anyagrésznél sem lett rögzítve ez az adat, mivel ott a minél gyorsabb feldolgozás volt a cél. Elemzésünkéből ezt a részt ezért ki kell zárunk. A fennmaradó műveket tekintve a kötetek több mint fele, 53%, 4081 mű félbőr kötésű. A félvászon kötések száma 1893, ami 25%. Vászon 1137 mű, papír 433, karton 96, bőr 39 és a pergamen vagy félpergamen 6 mű.

A rögzített adatok alapján 6094 mű kötése aranyozott, 1974 mű gerince bordázott és 107 mű metszése aranyozott.

A feldolgozás során feljegyzésre kerültek a kézirásos bejegyzések, pecsétek, címkék megléte és azok szövege is. Ezek alapján 1450 mű egyazon könyvkötő műhelyéből került ki, ezekben szerepel a „*Molnár Mihály ezelőtt Bóka L. könyvkötő Budapesten*” szövegű szárazpecsét vagy hasonló szövegű címke. Egyéb könyvkötő vagy kötészet pecsétje, illetve címkéje 73 esetben fordul elő. 84 műnél figyelhető meg valamilyen könyvkereskedés, könyvtár, könyvesbolt, bizomány, kölcsönkönyvtár vagy kiadó jelölése. Mind a könyvkötő, mind a kereskedés/bolt esetében találkozunk különböző nyelvű változatokkal, melyek arra utalnak, hogy külföldről származik a könyv és nem feltétlenül a megjelenési helyéről került a

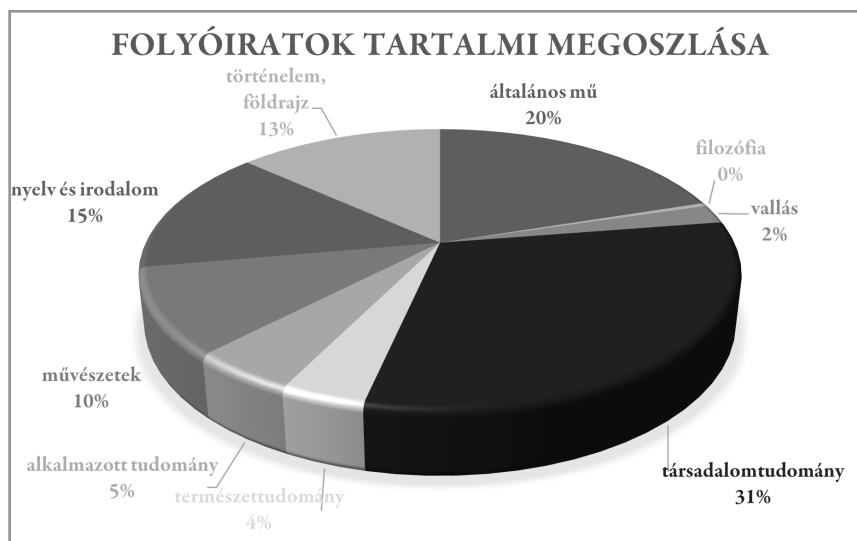
későbbi tulajdonosához. Szerzői ajánlás 35 műben olvasható és öt kötetben találkozunk tiszteletplédány megjelöléssel. Több esetben az adományozó személye is szerepel a könyvben kézírás, pecsét vagy exlibris formájában. 34 műben szerepel Dessewffy Aurél possessor jelölése, 28 műben Vojnits Ottóé, 22 műben Károlyi Györgyé. Adományozott még könyvet a Nemzeti Casinónak többek között Vámbéry Ármin, Hollán Ernő, Barkóczy ezredes, Széchényi Viktor, Széchényi Bertalan, Zichy Edmund, Zichy Jenő, Kazinczy Ferenc és Chester Dyer Frank (amerikai főkonzul) is.

5. ábra: Könyvek kötési

A folyóiratok száma 511 rekordon/címen 6383 példány. Legnagyobb számban a társadalomtudományi lapok jelennek meg az állományban, a művek 31%-a, 158 rekord sorolható ide. Tovább pontosítva ezt a halmazt: 52 politika, 32 gazdaság, 22 jog, 14 szociológia, 11 közigazgatás, 11 hadtudomány témájú és a fennmaradó 16 mű pedig statisztika, nevelés/oktatás vagy néprajz témakör. A következő nagyobb egység az általános művek csoport, ami 20%, 102 rekord, amiből 65 db közéleti lap és a többi a tudomány általánosabb témáival foglalkozik. A nyelv és irodalom lefedi a szépírodalmat, a nyelvészetet, az irodalomtörténetet, 15%, 74 mű. A történelem, földrajz, ami felöleli még a régészetet, honismeretet, életrajzot, művelődéstörténetet 13%, 68 mű. A művészetek 10%-át adják a teljes egésznek, 51 mű, az általánosabb művészeti lapok mellett főleg építészet,

iparművészet, sport, ezen belül lovassport témájúak. Az alkalmazott tudományok 5%, 25 mű az orvostudomány, a műszaki tudományok, a mezőgazdaság, a vadászat, a közlekedés vagy a híradás területéről. A természettudomány 4%, 20 rekord, a vallás 2%, 11 rekord, míg a filozófia elenyésző: mindössze 2 lap.

6. ábra: Folyóiratok tartalmi megoszlása

A folyóiratok több mint fele, 260 db, Magyarországon jelent meg. 114 db Németországból, 41 db Ausztriából, 38 db Franciaországból, 33 db az Egyesült Királyságból, 7 db Olaszországból, 5 db Csehországból, 4 db Amerikából, 3-3 db Belgiumból és Svájcban, illetve 1-1 db Lengyelországból, Oroszországból és az egykori Csehszlovákiából érkezett.

A magyar nyelvű lapok száma 251 db, ez a teljes halmaz 49%-a. A német nyelvű lapok 33%, 166 cím, a francia nyelvűek 9%, 46 cím, az angol nyelvűek 8%, 39 cím, és 7 olasz és 2 latin nyelvű cím fordult még elő.

7. ábra: Folyóiratok nyelv szerinti megoszlása

4.6 TAGSÁG

Ilk Mihály, Tóth Árpád, Gyáni Gábor²⁵³ és a téma néhány további jeles kutatója vallja azt a nézetet, hogy a Nemzeti Casino nem exkluzív egyesületként jött létre, hanem annak „*minden jeles, nemes magaviseletű férfiú*” tagja lehetett. Köreibe tartoztak történelmi személyiségek, tisztviselők, táblabírák, ügyvédek, orvosok, tudósok, írók, kereskedők, gyógyszerészek.²⁵⁴ Ezzel szemben továbbra is él az a nézet, hogy ez volt a korban a „mágnás kaszinó”. Simon Zoltán az idézett művében ezt a két álláspontot hasonlítja össze és tagnévsorok elemzése után azt erősíti meg, hogy teljesültek az alapító szándékai, és a különböző osztályok és rangok valóban keveredtek az egyesület falai között.

253 „...Nemzeti Casino tagságának rendszerint a fele és legalább a kétötöde mindenkor a születési arisztokrácián kívüli elitcsoportokból rekrutálódott. S nemcsak a tagság soraiban, hanem a szervezet vezetésében is megfigyelhető a keveredés: a három igazgató közül egy rendszerint nem arisztokrata, és az 50 fős választmányból 1941-ben például 19 volt a nem arisztokrata Kaszinó-tag” (GYÁNI-KÖVÉR 2006, 231.)

254 ILK 1927, 11.

A Nemzeti Casinónak 1828-ban 201 tagja volt, míg a feloszlatás előtt, 1944-ben 529 tagot számlált. A legalacsonyabb taglétszám az 1848-as forradalom és szabadságharcot követő években volt, a legmagasabb pedig 1875-ben (783) és 1923-ban (791). Míg az 1848-as események negatív hatással voltak az egyesület tagságának alakulására, addig a trianoni határváltozások kevésbé befolyásolták azt, nem úgy, mint a tagok életét és mentalitását. Talán a trauma összetartotta a tagságot ezekben az időkben is.

8. ábra: A tagság alakulása

1828-ban a 201 tag rang szerinti eloszlása a következő volt:

- gróf: 89 fő (44%)
- báró: 26 fő (13%)
- herceg: 6 fő (3%)
- egyéb: 80 fő (40%)

1847-ben az 574 tag így állt össze:

- gróf: 140 fő (24%)
- báró: 51 fő (9%)
- herceg: 15 fő (3%)
- egyéb: 368 fő (64%)

1888-ban a 732 tag megoszlása a következő volt:

- gróf: 251 fő (34%)
- báró: 98 fő (13%)
- herceg: 22 fő (3%)
- egyéb: 361 fő (49%)

1896-ban a 734 tag összetétele így alakult:

- gróf: 309 fő (42%)
- báró: 93 fő (13%)
- herceg: 22 fő (3%)
- egyéb: 310 fő (42%)

1944-ben az 529 tag így oszlott meg:

- gróf: 211 fő (40%)
- báró: 95 fő (18%)
- herceg: 15 fő (2%)
- egyéb: 208 fő (40%)

Ezek mind csak kiragadott évek, illetve pillanatnyi állapotok. A teljes képhez bővebb, részletesebb vizsgálatokra és elemzésekre van szükség. A nemesi címek jelentése és megszerzésének feltételei is nagymértékben változtak a tárgyalt időszakban. Számottevő különbség mutatkozik egy 1840-es és egy 1940-es évekbeli nemesi család élete, szerepe, vagyona, megítélése között.²⁵⁵ Az viszont elmondható, hogy a Casinóban a felsőbb társadalmi rétegek mellett mindig nagy számban voltak jelen a nemesi rangot nem birtokló egyéb csoportok képviselői is.

A Nemzeti Casino több mint egy évszázadon át határozta meg a magyar társadalom egy kivételes csoportjának életét és megbízható módon jelezte a társadalom változásait is. Ez az egyesület tudatosan vonta köréibe a mindenkori elitet és a meghatározó, de nem arisztokrata csoportokat és egyéneket. Az arisztokrácia uralkodó szerepe ugyan fennmaradt, de az évtizedek során nem volt kizárólagos. Teret nyert benne több meghatározó réteg is, akiknek képviselői származásuk révén nem szólhattak volna bele gazdasági, politikai és társadalmi kérdésekbe.

²⁵⁵ A nemesi rangon belüli presztízs volt például, hogy valaki tagja-e a főrendiháznak, vagy nem. Lásd bővebben: GYANI-KÖVÉR 2006, 100–101.

5. ÖSSZEGRZÉS

Széchenyi István felismerte az ország helyzetét, a Pest-Buda kínálta lehetőségeket, a magyarság szükségleteit és mindezekre alapozva egy új várost és új közösséget álmódott meg. Ötletei egymásra épültek és egymás után meg is valósultak. A Nemzeti Casino ennek a nagy egésznek volt az egyik pillére.

A Casino működése művelődéstörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű: európai mintákat hozott az országba és hatással volt a kaszinómozgalom terjedésére mind Budapesten, mind pedig a vidéki városokban. Az egyesület erősítette a magyarságtudatot és elősegítette a nemzetivé válást. Összehozta a különböző társadalmi osztályokat, továbbá biztosította azt a közeget, ahol párbeszédbe elegyedhettek.

A Nemzeti Casino egyesületének történeti kutatása és könyvtárának feltárása, valamint a korszak részletes megismerésének eredménye ez a monográfia, amely alapul szolgálhat a magyarországi kaszinómozgalom működési mechanizmusainak megértéséhez, továbbá a nemzetivé válási folyamat magyarországi megvalósulási formájának modellezéséhez a művelődéstörténet eszköztárának segítségével.

A sajtóban megjelenő kép tükrözi a Nemzeti Casino mindenkor kettősségét. Egyrészt az épület falai között sok politikai, társadalmi és közéleti kérdés dőlt el, és az egyesület szerves része volt az országot irányító elitnek. A Casino származástól, rangtól függetlenül összefogta az arra érdemes, lelkes egyéneket, akik előrébb akarták vinni az országot. Emellett azonban az itt megjelenő társadalmi réteg és az általuk képviselt mentalitás a letűnt korok maradványainak tekinthető, mely hátráltatta is az előrehaladást. Az egyesület kizárta azokat, akik nem a felsőbb rétegek tagjai voltak. A társaság képviselői – az alapító akarata ellenére, illetve a Széchenyi nézeteit és céljait kiforgatva – főként a saját előrejutásukat és kiváltságaik megőrzését tartották a szemük előtt.

A megismert anyagok tükrében a valóság feltehetően a két nézet között található. A kezdet és a vég között közel 120 év telt el, és eközben a legnagyobb változások mentek végbe mind a társadalomban, mind a gazdaságban, mind a politikában. A Casino szerepét megítélni ma is nehéz feladat. Kétségtelen, hogy a művelődés, a kultúra, az intézményszerűsítés, a nemzetiesedés, a technikai átalakulás együttes hatásai nyomán új

folyamatok indultak el, melyben szerepe volt a Casinónak is. A megváltozott körülmények között a Széchenyi István által hátrahagyott szellemiség már csak részben volt jelen. Az igazgatók a kijelölt utat követték, de csak amennyire lehetett. A társadalmi átalakulás következtében a különböző osztályok és rangok keveredése mindinkább megtörtént az egyesület falai között is. Egyesek biztosan ragaszkodtak a régi világhoz, a régi kiváltságokhoz, a megszokott szabályokhoz, ám ezen túl kellett lépniük. A Nemzeti Casinónak mint egyesületnek ez többnyire sikerült is. Követte az újabb korszakokat, alkalmazkodott a megváltozott viszonyokhoz és alkotóeleme volt a környezetének. Támogatta a rászorulókat, részese volt a közéletnek, az országos, valamint a helyi megmozdulásoknak és patronálta az újonnan létrejövő kultúregyleteket. Ennek megfelelően könyvtárát is a kornak megfelelő kötetekkel töltötte meg, ahol minden témában elmélyedhetett és – fennmaradt állományát tanulmányozva – elmélyedhet ma is az olvasó.

6. SUMMARY

The process of modernization and the emergence of a national culture were significantly influenced by the processes of civil society, urbanization, the achievements of the industrial revolutions, and the resulting societal demand for knowledge – a desire for information that transformed the previously available resources into a well-curated collection in the progressive spirit of democracy.

The National Casino, like many institutions from the reform era, is associated with István Széchenyi. It initially adapted international club life for the political elite during parliamentary sessions and later organized the Pest Casino as a permanent institution. The formal opening took place on August 20, 1827. From the beginning, Széchenyi expressed the need for a library that would embody the cultural progressive spirit of the Casino – initially subscribing to 18 journals regularly. At its founding, he offered his library of 338 volumes to the society, and an additional 250 volumes were collected from members. During the board meeting on February 7, 1830, the name was changed to National Casino. The forum's character was reflected in its openness to cultural life, from wine culture to music, although it did not conceal itself from the Viennese court, despite avoiding political statements.

The library of the National Casino operated as a private library. In 1834, Mihály Antal recorded the first inventory, which already listed 673 works, comprising nearly 3,000 books, newspapers, and journals. In addition to purchases, generous donors, such as Aurél Dessewffy, Antal Tasner, Ignác Láng, F. Bernát Weisz, Ferenc Szilágyi, and János Török, contributed to the collection, which included works related to public life, parliamentary activities, and Széchenyi memorabilia.

The Casino employed a librarian and organized its collection according to the Munich system: Hungarian literature, historical works, contemporary Hungarian science – academic publications and the masterpieces of the Kisfaludy Society. Selected foreign works were also included, and while they did not collect rarities in a bibliophilic sense, valuable series were acquired through careful, quality-driven selection. In 1852, the collection was divided into the following categories:

- I. Literature History, Criticism, Linguistics, Bibliography, Dictionaries, Encyclopedias;
- II. Classics, Fiction, Art, Antiquities;
- III. Philosophy, Education, School Affairs, Religion, Church, Mythology;
- IV. History, Biography, Memoirs, Diplomatics, Numismatics, Heraldry, Genealogy;
- V. Geography, Statistics, Travel, Local Histories, Ethnography, Guides;
- VI. Politics, State Science, Public Life, Society, Legal and Jurisprudence, Criminal Law;
- VII. National Economy, Finance, Industry, Trade, Transportation;
- VIII. Natural Sciences, Medicine, Veterinary Science, Economics, Agriculture, Animal Husbandry, Forestry, Hunting, Horticulture;
- IX. Mathematics, Astronomy, Architecture, Handicrafts, Military Science;
- X. Miscellaneous.

All of this reflects the interests and worldview of the contemporary elite club.

The librarians – Mihály Antal, Albert Pákh, László Szalay, Lőrinc Tóth, Ferenc Toldy, Ferdinánd Barna, and finally György Urháy – each exemplified professional preparation and careful organization. At the end of the 19th century, the review of the collection fell to János Csontos, whose suggestions transformed it into the capital's most elegant and impressive salon library. Its value was highlighted by the fact that it was insured for 150,000 forints.

The library's property, seals, and ex-libris designed by painter László Hegedűs already indicated a lending library character by the early 20th century; the 1921 yearbook included "The Lending Rules of the National Casino Library." The tumult of the 20th century caused irreversible damage to the library. Although systematic acquisitions and inheritances ensured continuity for the library, its spirit soon drew the attention of politics: the very institution of the casino was dissolved by the Ministry of Interior decree 251.044/1945.IV./14, as a legal entity "operating contrary to the interests of the country." Its assets were inventoried, and its movable property and book collection were inherited by the Hungarian Academy

of Sciences. Efforts for asset preservation were greatly hindered by bomb damage and document destruction, but 20,000 to 23,000 volumes were successfully rescued to the University Library, while another 8,000 to 10,000 volumes remained under the rubble. Despite the efforts of János Melich, chief librarian of the Academy, István Nyireő, library director, and former librarian Aladár Gábrriel, a significant portion of the movable property was either looted or destroyed. According to Melich's July 1947 report, approximately 6,000 to 7,000 volumes were transferred from the Casino's ruins to the Academy, and around 23,000 to 25,000 volumes went to the University Library, later to the Academy headquarters in the Vörösmarty room. The collection ultimately found a home in the Academy's library storeroom. Reports from the 1990s counted 17,700 volumes but despite distinctive bibliographic and ownership marks – binding features, the *N.C.* monogram, ex-libris, and seals – lost items have still appeared at auctions. The Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences currently preserves 18,706 volumes from the National Casino collection – of which 12,323 are books and 6,383 are journals – catalogued electronically. It should be noted that 1,450 works came from the same bookbinder's workshop, marked with a dry stamp or similar label reading "Mihály Molnár, previously Bóka L.'s bookbinder in Budapest." Since August 1991, the Academy Library has been continuously lending from the Casino's collection for a Széchenyi memorial exhibition.

Based on the analysis of the currently available collection, the historical, geographical, and linguistic/literary themes were predominant, while the linguistic distribution showed the dominance of Hungarian and German, with French also prominent in the collection. The distribution of journal content, however, reflects a clear focus on social sciences, predominantly in Hungarian. Evidence suggests that throughout its existence, public interest was a central driving force for the membership. The National Casino had 201 members in 1828, while before its dissolution in 1944, it counted 529 members; these figures tracked significant social movements: this association consciously drew in the elite of the time, as well as influential groups and individuals who were not aristocratic. While the ruling role of the aristocracy persisted, it was no longer exclusive over the decades. Several significant strata gained

ground, whose representatives, by their origin, could not have otherwise intervened in economic, political, and social issues. It can be stated that careful analysis of the membership shows that while the term "magnate casino" does not hold, the term "influential elite club" fits the casino and its library's readership.

The historical research of the National Casino Association and the exploration of its library, along with a detailed understanding of the era, resulted in this monograph, which can serve as a basis for understanding the operational mechanisms of the casino movement in Hungary, as well as modelling the processes of nation-building in Hungary using the tools of cultural history.

7. KÉPEK ÉS ÁBRÁK MUTATÓJA

1. kép

Képaláírás: A Nemzeti Casino Széchenyi-serlege

Kép forrása: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye,
K 297/34

2. kép

Képaláírás: Széchenyi István egész alakos képe, lovon

Kép forrása: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye,
K 293/2

3. kép

Képaláírás: A reformkori Pest-Buda képe

Kép forrása: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye,
K 294/63 b

4. kép

Képaláírás: A Lánchíd

Kép forrása: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye,
K 294/41

5. kép

Képaláírás: A Nemzeti Casino egyik meghívója

Kép forrása: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye,
K 168/23

6. kép

Képaláírás: A bálterem

Kép forrása: FSZEK Budapest Gyűjtemény, Fotótár, 001082

7. kép

Képaláírás: A Nemzeti Casino székháza, Budapest, V.,

Kossuth Lajos utca 5.

Kép forrása: Kiscelli Múzeum, ltsz. F.86.102

8. kép

Képaláírás: A Nemzeti Casino egyik terme

Kép forrása: FSZEK Budapest Gyűjtemény, Fotótár, 001084

9. kép

Képaláírás: A lépcsőház

Kép forrása: Budapesti Látogatók Lapja, 1891.02.20 4. évf. 2.

szám. 4., URL: <https://ybl.bparchiv.hu/hu/nemzeti-casino-lepcso-haz-klosz-gyorgy-fenykepe-nyoman> (2024.10.27.)

10. kép

Képaláírás: A lépcsőház Széchenyi festményével

Kép forrása: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet:

HU.BFL.XV.19.d.1.11.006, képszám: 83098,

URL: <https://fortepan.hu/hu/photos/?lang=en&id=83098>
(2024.10.27.)

11. kép

Képaláírás: A játékterem

Kép forrása: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet:

HU.BFL.XV.19.d.1.11.004, képszám: 83096,

URL: <https://fortepan.hu/hu/photos/?lang=en&id=83096>
(2024.10.27.)

12. kép

Képaláírás: A nagyterem

Kép forrása: FSZEK Budapest Gyűjtemény, Fotótár, 001083

13. kép

Képaláírás: A dohányzó

Kép forrása: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet:

HU.BFL.XV.19.d.1.11.002, képszám: 83094,

URL: <https://fortepan.hu/hu/photos/?lang=en&id=83094>
(2024.10.27.)

14. kép

Képaláírás: A Deák-szoba

Kép forrása: FSZEK Budapest Gyűjtemény, Fotótár, AN060701D

15. kép

Képalírás: A vörös szalon

Kép forrása: FSZEK Budapest Gyűjtemény, Fotótár, AN060701C

16. kép

Képalírás: Az étterem

Kép forrása: FSZEK Budapest Gyűjtemény, Fotótár, 001086

17. kép

Képalírás: Az udvar

Kép forrása: FSZEK Budapest Gyűjtemény, Fotótár, 001081

18. kép

Képalírás: A könyvtár

Kép forrása: Kép forrása: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára.

Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.11.005, képszám: 83097,

URL: <https://fortepan.hu/hu/photos/?lang=en&id=83097>

(2024.10.27.)

19. kép

Képalírás: A könyvtár olvasóterme

Kép forrása: FSZEK Budapest Gyűjtemény, Fotótár, 001085

20. kép

Képalírás: A Nemzeti Casino ex-librise

Kép forrása: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye,

Ms 5083/67

21. kép

Képalírás: A Nemzeti Casino székházának romépülete,

Kossuth Lajos utca és Szép utca kereszteződése

Kép forrása: Kiscelli Múzeum, ltsz. 55.5.2

22. kép

Képalírás: A Nemzeti Casino egyik pecsétje

Kép forrása: a szerző saját felvétele

23. kép

Képaláírás: A Nemzeti Casino egy sérült könyve

Kép forrása: Kun Zsanett, MTA KIK

24. kép

Képaláírás: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi-termében lévő Nemzeti Casino könyvek

Kép forrása: Kun Zsanett, MTA KIK

1. ábra

A könyvtár állományának alakulása, 1898–1943

2. ábra

A tagok rendelkezésére álló kurrens lapok száma, 1898–1943

3. ábra

Könyvek tartalmi megosztása

4. ábra

Könyvek nyelvi megosztása

5. ábra

Könyvek kötése

6. ábra

Folyóiratok tartalmi megoszlása

7. ábra

Folyóiratok nyelv szerinti megoszlása

8. ábra

A tagság alakulása

8. SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEK MUTATÓJA

A

Abafi Lajos 16, 146
 Albert Eduard herceg *lásd* Saxe-Coburg and Gotha, Edward, VII.
 Albert Réka 27
 Albrecht főherceg *lásd* Habsburg-Tescheni, Albert Ferenc főherceg
 Almásy Kálmán 23
 Anderson, Benedict 26, 27, 146
 Andrásy család 34
 Andrásy Géza 83
 Andrásy Gyula 81, 86
 Andrásy Tivadar 81
 Angeli (Angelli), Heinrich von 53
 Anka László 25, 52, 146
 Antal Mihály 100, 132, 133
 Apponyi Albert 59
 Arad (*Arad, RO*) 22, 29, 86

B

Bajay Béla 81
 Balássy Miklós 56
 Balatonfüred (*Veszprém, HU*) 32, 41
 Bánffy család 34
 Bánó József 59
 Bárány György 27
 Barkóczy ezredes 125
 Barla Szabó Jenő 21, 146
 Barna Ferdinánd 102, 133
 Batthyány család 33
 Batthyány Elemér 23, 84
 Batthyány Lajos 84
 Bécs (*Wien, A*) 9, 12, 15, 30, 32, 33, 42, 43, 50, 63
 Beleznay Győző 56
 Benczúr Gyula 82, 85
 Berényi Ferenc 82
 Berki Imre 21, 146

Bernáth Béla 102
 Bersuder István 56
 Besán János 82
 Bethlen család 34
 Bibó István 28, 146
 Bodolay Géza 13, 146
 Bojtár Endre 27, 147
 Boldisár Kálmán 21, 147
 Bourbon, Károly Lajos 53
 Bölöny József 17, 22, 147
 Bösze Sándor 18, 147
 Bragança, Mihály, I. (Dom Miguel braganzai királyi herceg) 54
 Braganza (*Bragança, PRT*) 54
 Bretter Zoltán 26, 147, 156
 Breznay Imre 21, 147
 Brudern József 47
 Buda (*Budapest, HU*) 13, 29, 30, 31, 32, 39, 42–45, 56, 86, 130, 136, 149, 152
 Budapest (*Pest-Buda, HU*) 19, 24, 29–32, 39, 42–46, 52, 54, 56, 60, 65, 75, 78, 86, 114, 116, 124, 130, 134, 136, 137, 138, 149, 150, 152, 154, 159
 Buenos Aires (*Buenos-Ayres, ARG*) 59
 Burucs Kornélia 14, 147
 Buzás Antal 21, 147

C

Calepinus, Ambrosius 104
 Campbell, Alexander 27, 153
 Cavallo, Guglielmo 14, 147
 Cenk *lásd* Nagycenk
 Chartier, Roger 14, 147
 Chester, Frank Dyer 125
 Chotek Rudolfné 83
 Connelly, John 26, 27, 147

Czenk *lásd* Nagycenk
 Czimer Károly 21, 148
 Cziráky Antal Mózes 53

Cs

Csáthy Dénes 56
Csernova (Černová, SK) 85
 Cserny Károly 56
 Csíki Tamás 21, 148
 Csontos János 22, 102, 103, 105,
 106, 133, 148
 Csurgai-Horváthné Glavanovics
 Andrea 17, 21, 148

D

Dabasi Halász Lajos 21, 148
 Darányi Ignác 102
 Darnay Kálmán 21, 148
 Deák Ágnes 26, 147, 156
 Deák Eszter 41, 148
 Deák Ferenc 38, 39, 82
Debrecen (Hajdú-Bihar, HU) 42,
 43, 86, 146, 150, 157, 158
 Deér József 26, 148
 Dessewffy Aurél 39, 80, 86, 101,
 102, 103, 125, 132
 Dessewffy Emil 39
 Dezséri Bachó László 21, 148
 Dóbék Ágnes 15, 148
 Dobrovits Sándor 20, 148, 149
 Dobszay Tamás 19
 Dom Miguel braganzai királyi
 herceg *lásd* Bragança, Mihály, I.

E

Edelsheim-Gyulai Lipót 55
 Eöry Gabriella 17, 54, 149
Erdély (Transilvania, RO) 8, 25,
 32, 34, 35, 63, 86, 90, 155
 Erdődy család 33
 Erdősi Péter 27

Erkel Ferenc 50, 54
 Erzsébet királyné *lásd* Windsor,
 Erzsébet, II.
 Erzsébet, Szent 81
 Esterházy család 33
 Esterházy Mihály 54, 55
 Eszenyi László 56

F

Fábri Anna 12, 149
 Feilitzsch Berthold 85
 Fekete Aladár 84
 Fekete Ferenc 84
 Ferdinánd, V. *lásd* Habsburg-
 Lotaringiai, Ferdinánd, V.
 Ferenc, I. *lásd* Habsburg-
 Lotaringiai, Ferenc, I.
 Festetich Pál 23
 Fischer Jenő 87
 Fónagy Zoltán 19, 23, 24, 57, 149,
 158
 Forgács István 83
 Frank Tibor 49, 149
 Fucsek Géza 56
 Fülöp Géza 12, 14, 15, 16, 85, 149

G

Gábrriel Aladár 112, 113, 134
 Gárdonyi Albert 20, 149
 Gellner, Ernest 26, 27, 149
 Genisse, Bettina 46, 150
 Gergely András 16, 17, 19, 20, 150
 Goda Éva 21, 150
 Gombás István 21, 150
 Gorczy Pál 83
 Granasztói Olga 14, 150
 Gritti Aloiz 49

Gy

- Gyáni Gábor 14, 43, 127, 129,
150, 154
Gyömrőy Aurél 83
Gyöngyös (Heves, HU) 86, 90, 148
György Aladár 21, 100, 101, 102,
104, 150
Györgyi Alajos 82

H

- Habsburg, Mária Terézia 36, 43,
85
Habsburg-Lotaringiai, Ferenc, I.
37, 39
Habsburg-Lotaringiai, Ferdinánd, V.
39, 84
Habsburg-Lotaringiai, József
(József főherceg) 54, 85, 86, 98,
158
Habsburg-Lotaringiai, József, II.
32, 34, 36, 43
Habsburg-Lotaringiai, József
Antal (József nádor) 19
Habsburg-Lotaringiai, József
Ferenc (József Ferenc főherceg)
54, 86, 90
Habsburg-Lotaringiai, Lipót, II.
36, 37
Habsburg-Lotaringiai, Rudolf 54,
56
Habsburg-Tescheni, Albert Ferenc
főherceg (Albrecht főherceg) 54
Hadik-Barkóczy Endre 55
Hajnal István 21, 150
Halasy Ilka *lásd* Puteáni Béláné
Halasy Pál 83
Halmai Gábor 18, 150
Hegedűs László 108, 133
Héjja Julianna Erika 21, 150
Heltai Gyöngyi 27
Hild József 53

- Hobsbawm, Eric 26, 27, 151
Hollán Ernő 81, 125
Horthy Miklós 24, 54
Horváth József 21, 151
Hudi József 21, 151
Hunfalvy János 20, 151
Hübner Vilmos 56

I

- Ilk Mihály 20, 21, 47, 49–56, 61,
84, 104, 127, 151
Illyefalvi Lajos 148

J

- Jekelfalussy Zoltán 84
Jókai Mór 85, 86
Jósika család 34
József, II. *lásd* Habsburg-
Lotaringiai, József, II.
József Ferenc főherceg *lásd*
Habsburg-Lotaringiai József
főherceg
József főherceg *lásd* Habsburg-
Lotaringiai, József Károly
főherceg
József nádor *lásd* Habsburg-
Lotaringiai, József Antal

K

- Kádár József 21, 151
Kántor Zoltán 26, 151
Károlyi család 34, 83
Károlyi György 47, 83, 125
Károlyi István 54, 84, 86
Károlyi Lajos 48
Károlyi László 92
Kassa (Košice, SK) 30, 147
Kazinczy Ferenc 41, 125
Kecskemét (Bács-Kiskun, HU) 42, 86
Keglevich Gábor 48
Kemény család 34

Kinczel János 85
 Kiss Erika 22, 151
 Klimó György 15
 Knollys, Lord 83
 Knop Imre 82
 Kókay György 12, 152
 Kollár Győző 21, 151
Kolozsvár (Cluj Napoca, RO) 30,
 41, 42, 86, 153
*Komárom (Komárom-Esztergom,
 HU)* 42
 Kornis Gyula 13
 Kósa János 19, 42, 43, 152
 Kósa László 17, 42, 31, 152
 Koselleck, Reinhart 26
 Kossuth Lajos 14, 38, 39, 50–53,
 85, 90, 104, 111, 112, 136, 138
 Kovács Ákos András 26
 Kovács Henriett 49, 152
 Kovács Máté 15, 152
 Kozma György 21, 152
 Kölcsey Ferenc 38
 Kövér György 45, 127, 129, 149,
 150, 152
 Krúdy Gyula 89, 152
 Kulcsár Adorján 12, 15, 152

L

Laffert Antal 82
 Lajtai L. László 26
 Láng (Lángh) Ignác 80, 101, 132
 László Fülöp 82
 László László 82
 Latinovits Albin 82
 Leitgeb Imre 21, 152
Léva (Levice, SK) 22, 146
Lipcse (Leipzig, Sachsen, D) 84, 99
 Lipót, II. *lásd* Habsburg-
 Lotaringiai, Lipót, II.
 Liphay Béla 51, 80, 81
Lucca (Toscana, I) 53

M

Madas Edit 15, 153
 Mailáth család 33
 Majthényi Izidor 23
 Majthényi László 81, 82
 Mándli Gyula 21, 153
 Mannová, Elena 17, 153
 Mária Terézia *lásd* Habsburg,
 Mária Terézia
 Márkus Jenő 18, 153
Marosillye (Ilia, RO) 22, 151
 Martinovics Ignác 16
 Maxwell, Alexander 27, 153
 Mázi Béla 49, 115, 152
 Melich János 112–115, 117, 134,
 153
 Merza Gyula 21, 153
 Metternich, Fürst Clemens von 54
*Mezőcsát (Borsod-Abaúj-Zemplén,
 HU)* 22, 146
Mezőhegyes (Békés, HU) 22, 151
*Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén,
 HU)* 41
 Molnár Mihály 116, 124, 134
 Monok István 9, 15, 26, 153
 Moreel, Paulus 82
 Murányi Lajos 21, 154

N

Nagy Beáta 14, 18, 154
 Nagy Zoltán 56
Nagycenk (Cenk, Czenk, HU) 59,
 95, 98, 158
 Nagyszeben 42
 Nagyszombat 43
 Nemes Lovász Olivér 56
 Nemeskürty István 26, 154
 Novák Béla 17, 23, 154

Ny

Nyesti Pál 47, 154
 Nyireö István 112–115, 117, 134,
 153, 154

O

Óbuda (Budapest, HU) 45
 Orczy Lőrincz 83
 Osváth Zoltán 21, 154

Ö

Örkény Antal 26, 154
 Ösz György 85
 Öze Sándor 22, 151

P

Pájer Imre 21, 155
 Pajkossy Gábor 17, 155, 157
 Pákh Albert 22, 102, 104, 133, 155
 Pálffy család 33
 Pálffy P. 117
 Pállik Béla 81
 Pap Géza 84
 Pap Ilona 84
Párizs (Paris, F) 47, 85
 Pázmány Péter 43, 157
 Perczel Dezső 102
Pest (Budapest, HU) 13, 17, 19, 20,
 23, 24, 30, 31, 41, 43–47, 49, 50,
 51, 53, 56, 63, 65, 70, 71, 72, 101,
 102, 132, 151, 152, 156, 157, 158
 Pest-Buda *lásd* Budapest
 Podmaniczky Gyula 81
 Podmaniczky Lajos 81
 Pór Edit 20, 155
Pozsony (Bratislava, SK) 13, 30,
 32, 33, 42, 46, 47, 152, 153
 Puteáni Bélané (Halasy Ilka) 83

R

Rácz Pali 53
 Rákóczi Ferencz, II. 59, 85
 Ranger, Terence 151
 Reisz László 20, 155
 Rohonczy Lőrinc 84
 Romsics Ignác 16, 26, 32, 34, 36,
 39, 41, 155
 Rudolf főherceg *lásd* Habsburg-
 Lotaringiai, Rudolf

S

Salamon Aladár 59
 Sándor István 14, 155
 Sárközy Ferkó 53
 Saxe-Coburg and Gotha, Edward,
 VII. (Albert Eduard herceg) 53
 Sebestyén István 18, 155
 Simon Zoltán 22, 47, 50, 51, 54,
 100, 127, 155
 Smith, Anthony D. 25, 26, 156
 Soltra József 90
Sopron (Győr-Moson-Sopron, HU)
 22, 146
 Steinbach József 49
 Strobl Zsigmond 95

Sz

Szabó Dezső 26, 156
 Szalay László 102, 133
 Szántói Szabó József 80
 Szarvasi Margit 15, 156
 Széchenyi Béla 51, 82
 Széchenyi Bertalan 98, 125
 Széchenyi család 33, 83, 98
 Széchenyi Ferenc 41, 119, 148
 Széchenyi G. 117
 Széchenyi Imre 86
 Széchenyi (Szécsenyi) István 11,
 14, 16, 17, 20, 21, 23, 24, 25,
 27, 33, 37, 38, 40, 41, 45–48,

50–59, 61, 74, 80–84, 86, 95,
98, 99, 100, 102, 113, 114, 130,
131, 132, 134, 136, 137, 146,
149, 150, 152–156, 158, 159
Széchenyi Károly 84
Széchenyi Ödön 51, 54, 86
Széchenyi Viktor 22, 125, 156
Szécsen Antal 39
Szécsenyi István *lásd* Széchenyi
István
Szedresi János 21, 156
Szegedy-Maszák Mihály 26, 155,
156
Szekfű Gyula 26, 156
Széll Kálmán 86
Szenczi Molnár Albert 104
Szentgyörgyi Tibor 56
Szentkereszty Béla, ifj. 85
Szentkereszty Erzsébet 85
Szilágyi Ferenc 101, 102, 104, 132
Sziráki Lajos 21, 156
Szücs István 21, 156
Szücs Jenő 26, 156
Szűts István Gergely 87, 157

T

Takács Ádám 27
Tasner Antal 80, 101, 132
Teleki család 12, 34
Teleki Gyula 83
Teleki László 12, 84, 149
Teleki Samu 59
Teleki Sándor 85
Thék András 82
Toldy Ferenc 102, 133
Tormássy Tibor 56
Tóth Árpád 17–20, 25, 127, 157
Tóth Lőrinc 102, 133
Török János 101, 132
Trócsányi Zoltán 14, 157

U

Urházy György 102, 133

V

Vác (Pest, HU) 31, 153
Vadász Jakab 91, 92, 93
Vámbery Ármin 83, 86, 125
Vargha Gyula 20, 157
Velkey Ferenc 25, 157
Verhovay Gyula 23
Verók Attila 154
Vietórisz József 21, 157
Vigyázó Ferenc 86, 114
Vojnits Miklós 84
Vojnits Ottó 125

W

Waldstein János 82
Weisz Bernát 81, 101, 132
Wekerle Sándor 86
Wenckheim Béla 54, 80
Werner Gyula 21, 157
Wesselényi család 34
Wesselényi Miklós 38
Windsor, Erzsébet, II. (Erzsébet
királyné) 85
Wolkenstein Oswald 84

Y

Ybl Miklós 53, 82

Z

Zelenski Róbert 55
Zichy Edmund 125
Zichy Ferraris Bódog 84
Zichy Henrik 84
Zichy Jenő 81, 86, 113, 125
Zvara Edina 41, 148

9. FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- A Budavári Casino-Egylet...* 1891
A Budavári Casino-Egylet félszázados története 1841–1891, Budapest, Athenaeum, 1891.
- A lévai kaszinó...* 1913
A lévai kaszinó könyvtár-jegyzéke, Léva, 1913.
- A Mezőcsáti Kaszinó...* 1910
A Mezőcsáti Kaszinó könyvtár jegyzéke, Mezőcsát, 1910.
- A Soproni Casino-egylet...* 1892
A Soproni Casino-egylet könyvtárának jegyzéke, Sopron, 1892.
- A vágsellyei Casino...* 1903
A Vágsellyei Casino Egyesületnek története alakulásától – napjainkig 1878–1903, Vágsellye, 1903.
- A Vasmegyei Casino...* 1913
A Vasmegyei Casino Egyesület könyvtári jegyzéke, [Szombathely], 1913.
- ABAFI 1900
 ABAFI Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Budapest, Schmidl, 1900.
- ANDERSON 2006
 ANDERSON, Benedict: *Elképzeltek közösségei. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*, Budapest, L'Harmattan, 2006.
- ANKA 2010
Széchenyi emlékezete. Serlegbeszéd a nemzeti kaszinóban 1864–1944, összeáll. ANKA László, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.
- BARLA 1941
 BARLA SZABÓ Jenő: *A Kisújszállási Kaszinó Egylet száz éves története 1841–1941*, Kisújszállás, 1941.
- BERKI 2001
 BERKI Imre: *A Lipótvárosi Casino története*, Budapest, BM Kiadó, 2001.
- BIBÓ 1986
 BIBÓ István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* In: BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok*, 2. kötet, 1945–1949, Budapest, Magvető, 1986, 185–265.
- BODOLAY 1963
 BODOLAY Géza: *Irodalmi diáktársaságok, 1785–1848*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963.

- BOJTÁR 1993
BOJTÁR Endre: *Kelet-Európa vagy Közép-Európa?* Budapest, Századvég, 1993.
- BOLDISÁR 1933
BOLDISÁR Kálmán: *A Debreceni Casino százéves története 1833–1933*, Debrecen, 1933.
- BÖLÖNY 1993
BÖLÖNY József: *Klubélet a magyar fővárosban, 1827–1944*, *História*, 1993/2., 10–12.
- BÖLÖNY 1994
BÖLÖNY József: *A nemzeti casinóról*, *História*, 1994.
- BÖSZE 1986
BÖSZE Sándor: *Az egyesületek mint forrástípusok és ezek kutatása. Különös tekintettel a dualizmuskori Somogyra* In: *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*, Salgótarján, 1986, 37–40.
- BÖSZE 1993
BÖSZE Sándor: *Az egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a XIX. és a XX. században*, Vas-megyei Levéltári Füzetek, 6., Előadások Vas megye történetéről, III., Szombathely, 1993, 67–86.
- BÖSZE 1997
BÖSZE Sándor: *„Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában*, Kaposvár, 1997.
- BRETTER–DEÁK 1995
Eszmék a politikában. A nacionalizmus, szerk. BRETTER Zoltán–DEÁK Ágnes, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995.
- BREZNAI 1934
BREZNAI Imre: *Az Egri Kaszinó százéves története 1833–1933*, Eger, 1934.
- BURUCS 1993
BURUCS Kornélia: *Nők az egyesületekben*, *História*, 1993/2., 15–18.
- BUZÁS 1911
A körösbányai kaszinó 25 éves története 1886–1911, összeáll. BUZÁS Antal, Brád, 1911.
- CAVALLO-CHARTIER 2000.
Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban, szerk. CAVALLI-CHARTIER, Budapest, Balassi, 2000.
- CONNELLY 2020
CONNELLY, John: *[From Peoples into Nations. A History of Eastern Europe](#)*, Princeton, Princeton University Press, 2020.

- CZIMER 1929
 CZIMER Károly: *A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története (1829–1929)*, Szeged, Kaszinó, 1929.
- CSÍKI 2014
 CSÍKI Tamás: *Városiasodás és önszerveződés. Egyesületek Kassán a 19. század második felében*, Korall 15. évf. (2014.), 56. sz., 171–193.
- CSONTOSI 1887
 CSONTOSI János: *Emlékirat a Nemzeti Casino könyvtáráról*, Magyar Könyvszemle, 12. évf., 1887/1–6. sz., 117–130.
- CSURGAI-HORVÁTHNÉ GLANOVICS 2020
 CSURGAI-HORVÁTHNÉ GLAVANOVICS Andrea: *A Művelődés színterei a dualizmus kori Székesfehérváron. Az első társaskörök megjelenése* (Első rész), Polymatheia, XVII. évf., 2020/1–2. sz.
- DABASI HALÁSZ 1932
Az Országos Kaszinó ötvenéves története. 1883–1932, összáll. DABASI HALÁSZ Lajos, Budapest, Országos Kaszinó, 1932.
- DARNAY 1891
 DARNAY Kálmán: *Kisfaludy Sándor által alapított Sümeghi Casino története annak ötvenedik évfordulójára 1841–1891*, Székesfehérvár, 1891.
- DEÁK 2018
 DEÁK Eszter: *Széchenyi Ferenc mint kulturális mecénás – levelezése tükrében* In: *OSZK 215. Tanulmányok egy évforduló tiszteletére*, Budapest, NSZL–Gondolat Kiadó, 2018.
- DEÁK–ZVARA 2012
Levélben értesítsen engem! Kortársak Széchenyi Ferenc könyvtáralapításáról, szerk. DEÁK Eszter, ZVARA Edina, Budapest, OSZK–Kossuth Kiadó, 2012.
- DEÉR 1936
 DEÉR József: *A magyar nemzeti öntudat kialakulása*, [Kecskemét], Magyarágtudomány, [1936] (A Magyarágtudomány tanulmányai)
- DEZSÉRI BACHÓ 1938
 DEZSÉRI BACHÓ László: *A Gyöngyösi Kaszinó Egyesület története (1836–1936)*, Gyöngyös, Kaszinó Egyesület, 1938.
- DÓBÉK 2020
Könyvek magántulajdonban (1770–1820), szerk. DÓBÉK Ágnes, Budapest, Reciti, 2020.
- DOBROVITS 1935
 DOBROVITS Sándor: *Magyarország egyesületi statisztikája*, Magyar Statisztikai Szemle, 1935/1., 23–37.

DOBROVITS 1936

DOBROVITS Sándor: *Budapest egyesületei*, Statisztikai Közlemények szerk. Illyefalvi Lajos, 74/3., 1936.

EÖRY 2016

EÖRY Gabriella: *Kaszinók Magyarországon, különös tekintettel a két világháború közötti budapesti kaszinókra*. Doktori értekezés, Budapest, ELTE, 2016.

EÖRY 2017

EÖRY Gabriella: *A kaszinók elterjedése Magyarországon*, Századok, 151. évf., 2017/4. sz., 809–842.

EÖRY 2023

EÖRY Gabriella: *Angol látogatók Buda-Pesten* In: *Hogyan lett Budapest a nemzet fővárosa? Tanulmányok Budapest 150. és a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program 30. születésnapjára*, szerk. Kövér György, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2023, 243–259.

FÁBRI 2022

FÁBRI Anna: *Arany idők. Eszmék és emberek gróf Teleki László nevelésében*, Budapest, Kortárs Könyvkiadó, 2022.

FÓNAGY 2002

FÓNAGY Zoltán: *A Nemzeti Casino „díszes gyülekezőhelye”*, Népszabadság, 2002. június 10., 60. évf., 133. sz., 28.

FRANK 2020

FRANK Tibor: *Szalonzvilág. A polgári érintkezés modernizálódása a 19. században*, Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2020.

FÜLÖP 1970. I.

FÜLÖP Géza: *A könyv és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában 1789–1917*, I., Budapest, Tankönyvkiadó, 1970.

FÜLÖP 1970. II.

FÜLÖP Géza: *A könyv és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában 1789–1917*, II., Budapest, Tankönyvkiadó, 1970.

FÜLÖP 1978

FÜLÖP Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

GÁRDONYI 1941

GÁRDONYI Albert: *Széchenyi István szerepe Budapest fővárossá fejlesztésében*, Tanulmányok Budapest múltjából, 1941, 9., 1–31.

GELLNER 2009

GELLNER, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*, Budapest, Napvilág, 2009.

- GENISSE 1990.
 GENISSE, Bettina: *István Széchenyis Kasinobewegung im ungarischen Reformzeitalter (1825–1848). Ein Beitrag zur Erforschung der Anfänge der nationalliberalen Organisation im vormärzlichen Ungarn*, Frankfurt am Main, Lang, 1990.
- GERGELY 1972
 GERGELY András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- GERGELY 2019
Magyarország története a 19. században, szerk. GERGELY András, Budapest, Osiris, 2019.
- GODA 2001
 GODA Éva: *Társasági élet és művelődés. A Debreceni Casino története 1833 és 1945 között*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001.
- GOMBÁS 2009
 GOMBÁS István: *A Mezőtúri Kaszinó (Úri Kaszinó) története*, Mezőtúr, 2009.
- GRANASZTÓI 2011
 GRANASZTÓI Olga: *Olvasótól olvasóig. Észrevételek a magyar olvasástörténeti kutatások aktuális kérdéseire*, Korall, 12(2011), 43. kötet
- GYÁNI 1998
 GYÁNI Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*, Budapest, Új Mandátum, 1998.
- GYÁNI 1999
 GYÁNI Gábor: *Az olvasó táblabíró. Középosztályi műveltség a 19. század végén*, Történelmi Szemle, 1999, 387–402.
- GYÁNI–KÖVÉR 2006
 GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris, 2006.
- GYÖRGY 1886
 GYÖRGY Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*, Budapest, Statisztikai Hivatal, 1886.
- HAJNAL 1877
 HAJNAL István: *A Békési Kaszinó története*, Békés-Gyula, 1877.
- HALMAI 1990
 HALMAI Gábor: *Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története*, Budapest, Atlantisz, 1990.
- HÉJJA 2003
 HÉJJA Julianna Erika: *Könyv és olvasója Gyulán a XVIII. század első felétől 1848-ig*, Budapest, OSZK, 2003.

HOBBSAWM 1983

HOBBSAWM, Eric J.: *Introduction. Inventing tradition* In: *The invention of tradition*. Cambridge, szerk. Hobsbawm, Erik, Ranger, Terence, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 1–14.

HOBBSAWM 1997

HOBBSAWM, Eric J.: *Anacionalizmus kétszáz éve*, Budapest, Maecenas, 1997.

HORVÁTH 1939

HORVÁTH József: *A Nagykőrösi Kaszinó százéves története*, Nagykőrös, Nagykőrösi Kaszinó, 1939.

HUDI 2009

HUDI József: *A veszprémi Olvasótársaság története 1841–1844* In: *Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, Budapest, OSZK, 2009, 182–236.

HUNFALVY 1863

Magyarország különböző egyletei, szerk. HUNFALVY János, Statisztikai Közlemények, 4. kötet, 2. füzet, Pesten, 1863.

ILK 1927

ILK Mihály: *A Nemzeti Casino százéves története 1827–1926*, Budapest, 1927.

Jegyzék a Maros-Illyei Kaszinó... 1901

Jegyzék a Maros-Illyei Kaszinó könyvtáráról, Szászváros, 1901.

Jegyzék a mezőhegyesi... 1897

Jegyzék a mezőhegyesi Ménesintézeti Kaszinó Könyvtárában levő könyvekről, Arad, 1897.

KÁDÁR 1897

KÁDÁR József: *A Deési Kaszinó története*, Deés, 1897.

KÁNTOR 2004

Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény), szerk. KÁNTOR Zoltán, Budapest, Rejtjel, 2004.

Kereskedelmi levelezés 1898–1904

Kereskedelmi levelezés a Nemzeti Casinóval 1898–1904, MNL Veszprém Vármegyei Levéltára: XI.46.b. 2. doboz 2.

KISS–ÖZE 1993

KISS Erika, ÖZE Sándor: *A Nemzeti Kaszinó serleglakomái*, *Folia historica*, 18(1993), 223–236.

KOLLÁR 1892.

KOLLÁR Győző: *A Zombori Polgári Kaszinóegylet története 1867–1892*, [Zombor], [1892].

KÓKAY 2000

KÓKAY György: *Az első magyarországi kölcsönkönyvtár. Olvasókabinét Pozsonyban 1782-ben* In: *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra*, Budapest, Universitas, 2000, 202–213.

KÓSA 1936

KÓSA János: *Budapest kialakulása*, Magyarságtudomány, 2. évf., 1936, 1. sz., 103–114.

KÓSA 1937

KÓSA János: *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig*, Budapest, 1937.

KÓSA 2006

Magyar Művelődéstörténet, szerk. KÓSA László, Budapest, Osiris, 2006.

KOVÁCS 1970

Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében, II., összeáll. KOVÁCS Máté, Budapest, Gondolat, 1970.

KOVÁCS–KÖRMENDY–MÁZI–OPLATKA 2014

Széchenyi István levele Reviczky Ádám grófnak, 1828. december 12. In: *„Ezt köztünk! Isten áldja!” Széchenyi István válogatott levelei*, szerk. KOVÁCS Henriett, KÖRMENDY Kinga, MÁZI Béla, OPLATKA András, Budapest, MTA BTK TTI, 2014.

KOZMA 1942

KOZMA György: *A Beregmegyei Kaszinó százéves története*, Budapest, Stádium, [1942].

KÖVÉR 2023

KÖVÉR György: *Ahonnán indultunk...* In: *Hogyan lett Budapest a nemzet fővárosa? Tanulmányok Budapest 150. és a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program 30. születésnapjára*, szerk. KÖVÉR György, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2023, 7–20.

KRÚDY 1982

KRÚDY Gyula: *A kaméliás hölgy színvallása* In: *Krúdy Gyula: Váci utcai hölgytisztelet. Válogatott elbeszélések, 1931–1933*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 133–145.

KULCSÁR 1943

KULCSÁR Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján*, Budapest, 1943.

LEITGEB 1893

LEITGEB Imre: *A derecskei kaszinó története 1868–1893*, Debreczen, 1893.

MADAS–MONOK 2003

MADAS Edit, MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1800-ig*, Budapest, Balassi, 2003.

MÁNDLI 2018

MÁNDLI Gyula: *A nyilvános könyvtári kölcsönzés kezdetei a 19. és 20. század fordulóján Vácott* In: *Hármas törekvés: a váci katolikus papság és értelmiség identitáskeresése a 18–19. században*, Budapest, Szent István Társulat, 2018, 155–190.

MANNOVÁ 1999

MANNOVÁ, Elena: *Elit egyesületek Pozsonyban*, Limes, 1999/1., 115–127.

MÁRKUS 1900

Magyar Jogi Lexikon, 3., szerk. MÁRKUS Jenő, Budapest, Pallas, 1900.

MAXWELL–CAMPBELL 2014

MAXWELL, Alexander–CAMPBELL, Alexander: *István Széchenyi, the casino movement, and Hungarian nationalism 1827–1848*, Nationalities Papers, 2014, Vol. 42., No. 3., 508–525.

MELICH–NYIREŐ 1946

MELICH János–NYIREŐ István: *Jelentés a Nemzeti Casino könyvtárával kapcsolatos dolgokról*, 1946. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Könyvtári irat Ad 274/1946.

MELICH 1947A

MELICH János: [Levél az Elnök Urnak]. 1947. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. RAL 362/1947.

MELICH 1947B

MELICH János: [Levél az Összesüléshez]. 1947. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. RAL 331/1947.

MERZA 1940

MERZA Gyula: *A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története*, Cluj Napoca, Minerva, 1940.

MONOK 2012

MONOK István: *Az intézményi könyvtárak szerepe a nemzeti kulturális identitás kialakulásában Magyarországon a 18. században* In: *Médiумok, történetek, használatok : ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, Szeged, SZTE, 2012, 75–92.

MONOK 2015

MONOK István: *A központi gyűjtemények kialakulása és a nemzeti identitás épülése* In: *Líceumi Paletta*. Pályázati különszám. *A humán teljesítménytechnológia*, szerk. VERÓK Artilla, Eger, 2015, 4–9.

MURÁNYI 2023

MURÁNYI Lajos: *A Fejér Megyei Olvasó Társaság könyvtára. A Fejérmegyei Olvasó Társaság könyvtárában lévő könyvek című, 1842-ben megjelent katalógus rekonstrukciója*, Budapest–Székesfehérvár, MTA KIK–Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2023.

NAGY 1987

NAGY Beáta: *Klubok, kaszinók, társaskörök: az elit társaséletének színhelyei* In: *Történeti szociológiai tanulmányok a 19–20. századi magyar társadalomról*, Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, 1987, 3–20.

NAGY 2006

NAGY Beáta: „Az asszonyoknak szalont kellett teremtenünk.” *Nők és klubélet a századforduló Budapestjén* In: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*, szerk. GYÁNI Gábor, NAGY Beáta, Debrecen, Csokonai, 2006. 247–250.

NEMESKÜRTY 2003

NEMESKÜRTY István: *Magyarnak számkivetve. A nemzettudat válságai*, Budapest, Szabad Tér, 2003.

Nemzet és nemzetépítés... 2009

Nemzet és nemzetépítés a 19. században [tematikus szám], Korall, 10. évf. (2009), 37. sz.

NOVÁK 2004

NOVÁK Béla: *Fővárosi kaszinók a 19. században*, Budapesti Negyed, 12. évf. 4., 46. sz. 4(2004)

NOVÁK 2020

NOVÁK Béla: *Apárbajozó úriember*, Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Egyetem, 2020.

NYESTI 1906

Gróf Széchenyi István emlékkönyv, szerk. NYESTI Pál, Budapest, Uránia Könyvnyomda, 1906.

NYIREÖ 1946

NYIREÖ János: *Pro memoria, 1946*. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. K 829:282/1946.

OSVÁTH 1907

OSVÁTH Zoltán: *Az ózdi gyári tisztikaszinó 25 éves fennállásának története 1880–1906*, Miskolc, 1907.

ÖRKÉNY 2007

ÖRKÉNY Antal: *Nemzeti érzés és európai identitás*, [Budapest], Arktisz-Balassi, 2007.

PÁJER 1991

PÁJER Imre: *A Széchenyi István emlékére alapított Csornai Polgári Olvasókör (1861–1896)*, Soproni Szemle, 45. évf. (1991.), 3. sz., 215–219.

PAJKOSSY 1991

PAJKOSSY Gábor: *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban*, Budapest, MTA TTI, 1991 (Előadások a Történettudományi Intézetben, 14.)

PAJKOSSY 1993A

PAJKOSSY Gábor: *Egyesületek a reformkori Magyarországon*, História, 1993, 15. évf., 2. sz.

PAJKOSSY 1993B

PAJKOSSY Gábor: *Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt*, Korunk, 1993/4., 103–109.

PÁKH 1852

Kalauz a' Nemzeti Casino könyvtárához, összeáll. PÁKH Albert, Pest, 1852.

PÓR 1988

PÓR Edit: *A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig*, 1–3., Budapest, Művelődéskutató Intézet, 1988.

REISZ 1988

REISZ László: *Egyletek a dualizmuskori Magyarországon*, Statisztikai Szemle, 65. évf., 1988, 10. sz., 930–946.

ROMSICS 2011

Magyarország története, szerk. ROMSICS Ignác, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ROMSICS 2017

ROMSICS Ignác: *Magyarország története*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2017.

ROMSICS–SZEGEDY-MASZÁK 2005

Mi a magyar?, szerk. ROMSICS Ignác, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2005.

SÁNDOR 1945

SÁNDOR István: *Író és közönség*, Szeged, Szigeti kiadás, 1945.

SEBESTYÉN 2004

SEBESTYÉN István: *Az egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában*, Statisztikai Szemle, 2003/4, 373–387.

SIMON 2000

SIMON Zoltán: *A reformkori magyar politikai nyilvánosság és a Nemzeti Kaszinó*, Sic Itur Ad Astra, 12. évf., 2000, 3. sz., 11–46.

- SMITH 1995
SMITH, Anthony D.: *A nacionalizmus* In: *Eszmék a politikában. A nacionalizmus*, szerk. BRETTER Zoltán–DEÁK Ágnes, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995, 9–26.
- SZABÓ 2002
SZABÓ Dezső: *Új magyar ideológia felé*, Budapest, 2002.
- SZARKA 2007
Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában, szerk. SZARKA László, Budapest Gondolat, 2007.
- SZARVASI 1939
SZARVASI Margit: *Magánkönyvtárak a XVIII. században*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár, 1939.
- SZÉCHENYI 1832
SZÉCHENYI István: *A magyar játékszínről*, Pesten, 1832.
- SZÉCHENYI 1842
SZÉCHENYI István: *A Magyar Akadémia körül*, Pest, 1842.
- SZÉCHENYI 2016
SZÉCHENYI István: *Hitel. Mai magyar nyelven*, Budapest, Logod Bt., 2016.
- SZÉCHÉNYI 1942
SZÉCHÉNYI Viktor: *Széchényi István és a Nemzeti Casino*, Budapest, [1942].
- SZEDRESI 1936
SZEDRESI János: *A „Rákospalotai Kaszinó” története 1911–1936*, Rákospalota, 1936.
- SZEGEDY-MASZÁK 2007
Nemzeti művelődések az egységesülő világban. Szöveggyűjtemény, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Ráció, 2007.
- SZEKFŰ 2001
SZEKFŰ Gyula: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről*, Budapest, Lucidus, 2001.
- SZEKFŰ 2017
SZEKFŰ Gyula: *Mi a magyar?* Budapest, Magyar Közlöny, 2017.
- SZIRÁKI 1943
SZIRÁKI Lajos: *A mezőtúri kaszinó története 100 éves fennállásának megünneplése alkalmából*, [Mezőtúr], [Mezőtúri Kaszinó], [1943].
- SZÜCS 1884
SZÜCS István: *A debreczeni casino története*, Debreczen, 1884.
- SZÜCS 1984
Nemzet és történelem, szerk. SZÜCS Jenő, Budapest, Gondolat, 1984.

SZÜTS 2017

SZÜTS István Gergely: *A Herendi Porcelángyár története a 20. század első felében*. Doktori értekezés, [Budapest], Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2017.

TÓTH 2003

TÓTH Árpád: *Az egyesületi szerveződés történeti vizsgálata. A kutatás tematikai irányai és a könyvtári/nyomtatott dokumentumok forrásértéke* In: *Önszerveződő helyi társadalom. Történelmi változatok, új formák*, Budapest, FSZEK, 2003, 51–61.

TÓTH 2005

TÓTH Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

TÓTH 2011

TÓTH Árpád: *A pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének tanulságai* In: *História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2011, 45–56.

TRÓCSÁNYI 1941

TRÓCSÁNYI Zoltán: *A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma*, Magyar Könyvszemle, 1941, 22–37.

Ügyészi jelentés 1945

Ügyészi jelentés, 1945. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. RAL 234/1945.

VARGHA 1878

Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban, szerk. VARGHA Gyula, Hivatalos Statisztikai Közlemények, 1878.

VELKEY 2013

VELKEY Ferenc: *Most inkább csak a minőség, mint a mennyiség kell törekedni. Vizsgálati szempontok a (Pesti) Nemzeti Kaszinó társadalomtörténetéhez* In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2013, 229–254.

VIETÓRISZ 1896

VIETÓRISZ József: *A nyiregyházi kaszinó története*, Nyiregyháza, 1896.

WERNER 1940

WERNER Gyula: *A Kisvárdai Kaszinó 100 éves története*, Kisvárdai, [1940].

SAJTÓ CIKKEK

- A hatvani-utczai tüntetés*, Nemzet, 1885. március 17., 4. évf., 912. sz., 138.
- „*A magyar műipar fejlődésének...*”, A Hon, 1877. április 18., 15. évf., 93. sz., 2.
- „*A pesti nemzeti casino könyvtára...*”, Vasárnapi Újság, 1857. február 22., 4. évf., 8. sz., 66.
- A Széchenyi-lakoma 50 éves jubileuma*, Magyarország, 1914. január 27., 21. évf., 23. sz., 25.
- „*A walesi herczeg tegnap estefelé...*”, A Hon, 1873. május 13. 11. évf., 110. sz., 2.
- Eötvös Károly szavai*, Magyarország és a Nagyvilág, 1880. november 21., 17. évf., 47. sz., 766.
- FÓNAGY Zoltán: *A Nemzeti Casino „díszes gyülekezőhelye”*, Népszabadság, 2002. június 10., 60. évf., 133. sz., 28.
- József főherceg serlegbeszéde a Széchenyi-lakomán – Ünnepi mise és zárandoklás a cenki sírbolthoz a Nemzeti Casino centenáriuma alkalmából*, Nemzeti Ujság, 1927. február 8., 9. évf., 30. sz., 7.
- Klubélet Budapesten: A felsőbb tízezer, Nemzeti Casino*, Az Ujság, 1913. december 25., 11. évf., 305. sz., 129–130.
- Kossuth és Széchenyi István gr.*, Nemzet, 1885. április 8., 4. évf., 933. sz., 58.
- Széchenyi Nemzeti Casinója*, Magyar Nemzet, 1987. augusztus 15., 50. évf., 192. sz., 9.
- Széchenyi Nemzeti Casinója*, Népszava, 1987. június 20., 115. évf., 144. sz., 8.

